

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI**

HÜMANİST YAHUDİLİK

SÜMEYRA AKSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MUSTAFA SAMİ BAYBAL**

KONYA-2022

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	SÜMEYRA AKSOY		
	Numarası	18810201122		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI / DİNLER TARİHİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	HÜMANİST YAHUDİLİK			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

SümeYra AKSOY

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ 1978 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	SÜMEYRA AKSOY		
	Numarası	18810201122		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI / DİNLER TARİHİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. MUSTAFA SAMİ BAYBAL		
Tezin Adı	HÜMANİST YAHUDİLİK			

Bu çalışmamızda, Sherwin T. Wine tarafından 1963 yılında Amerika’da kurulan Hürmanist Yahudiliğın tarihsel süreci, doktrini, etik anlayışı, kutsal gün ve bayramları ile Hürmanist Yahudiliğın Amerika’daki diğerk Yahudi mezhepleri arasındaki konumu, problemleri ve geleceği incelenmiştir.

Kökleri Reformist Yahudiliğe dayanan Hürmanist Yahudilik, Amerikan Yahudi mezhepleri arasında beşinci mezhep olarak kabul görmektedir. Tanrı inancını reddeden Hürmanist Yahudilik; ateist ve agnostik görüşleri benimsemekte, peygamberlere, Tevrat’a, âhirete inanmamaktadır. Hürmanist Yahudiler, Tevrat’ın vahiy kaynaklı değil, insan ürünü bir kitap olduğunu kabul ederler. Hürmanist Yahudilikte, insanın ihtiyaçlarının giderilmesi ve mutluluğu ön plandadır. Hürmanist Yahudiler, kutsal gün ve bayramları teistik anlamlarından arındırarak, Hürmanist bakış açısıyla tekrar yorumlayarak kutlamaktadır. Seçilmişlik fikrine karşı olan Hürmanist Yahudiler, isteyen herkesin Hürmanist Yahudi olabileceğini ifade etmektedirler.

Araştırmamızın temel amacı, Hürmanist Yahudiliğın temel inanç esasları ve ritüelleri hakkında bilgi vererek günümüzdeki ve gelecekteki durumunu konumlandırmaktır. Çalışmamızda, Hürmanist Yahudiliğın kurucusu olan Sherwin T. Wine ile birlikte diğerk Hürmanist Rabbilerin ve akademisyenlerin görüşlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Amerikan Yahudiliği, Hürmanist Yahudilik, Seküler Hürmanist Yahudilik, Sherwin T. Wine, Agnostisizm, Ateizm

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	SÜMEYRA AKSOY		
	Student Number	18810201122		
	Department	DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND RELIGIOUS SCIENCES/ HISTORY OF RELIGIONS		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. MUSTAFA SAMİ BAYBAL		
Title of the Thesis/Dissertation	HUMANİST JUDAİZM			

In this study, the historical process, doctrines, ethical understanding, holy days and holidays of Humanist Judaism, which was founded by Sherwin T. Wine in America in 1963, and the position, problems and future of Humanist Judaism among other Jewish sects in America were examined.

Humanist Judaism, rooted in Reformist Judaism; It is considered the fifth sect among the American Jewish denominations. Humanistic Judaism, which rejects belief in God; adopts atheist and agnostic views, and does not believe in prophets, the Torah and the Hereafter. Humanist Jews accept that the Torah is a man-made book, not a revelation. In humanist Judaism, the satisfaction of human needs and happiness are at the forefront. Humanist Jews celebrate holy days and holidays by purging them of their theistic meanings and reinterpreting them from a Humanist perspective. Humanist Jews, who are against the idea of being chosen, state that anyone who wants can be a Humanist Jew.

The main purpose of our research is to position the present and future situation of Humanist Judaism by giving information about the basic belief principles and rituals. In our study, the views of Sherwin T. Wine, the founder of Humanist Judaism, and other Humanist Rabbis and academics are included.

Keywords: Judaism, American Judaism, Humanist Judaism, Secular Humanist Judaism, Sherwin T. Wine, Agnostisizm, Atheism

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
ÖN SÖZ	viii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİ	1
I. 1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
I.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
I.3. Araştırmanın Sınırlılıkları	3
I.4. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
HÜMANİST YAHUDİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL SÜREÇ.....	5
1.1.Hümanist Yahudiliğin Tarihsel Süreci ve Sekülerleşme	5
1.2. Sherwin T. Wine’ın Hayatı ve Hümanist Yahudilik.....	11
1.2.1. Sherwin T. Wine’ın Çocukluğu	11
1.2.2. Sherwin T. Wine’ın Okul Hayatı	11
1.2.3. Sherwin T. Wine’ın Haham Oluşu ve Hümanist Yahudiliğin Kuruluşu .	12
1.2.4. Hümanist Yahudiliğin Yayılması ve Gelişimi.....	14
1.2.5. Sherwin T. Wine’ın Kitapları	20
İKİNCİ BÖLÜM.....	21
HÜMANİST YAHUDİLİĞİN DOKTRİNİ, TEOLOJİK GÖRÜŞLERİ VE ETİK..	21
2.1. Hümanist Yahudiliğin Doktrini ve Teolojik Görüşleri.....	21
2.1.1. Tanrı Anlayışı	22
2.1.2. Peygamberlik	29
2.1.3. Kutsal Kitap	30
2.1.4. Yaratılış/ Evrim.....	32
2.1.5. Ölüm ve Âhiret	34
2.1.6. Yahudilik, Yahudi Kimliği ve Seçilmişlik	36
2.1.7. Siyonizm	43
2.2. Etik.....	46
2.2.1. Aile.....	47

2.2.2. Evlilik ve Cinsel Yönelim.....	51
2.2.3. Kürtaj	59
2.2.4. Ötanazi	60
2.2.5. Otopsi ve Organ Bağışı.....	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
HÜMANİST YAHUDİLİKTE BAZI RİTÜELLER VE BAYRAMLAR.....	65
3.1.Hümanist Yahudilikte Geçiş Dönemi Ritüelleri.....	66
3.1.1. Doğum	66
3.1.2. Bar Mitzva ve Bat Mitzva.....	70
3.1.3. Evlilik.....	73
3.1.4. Ölüm	76
3.2. Geleneksel Yahudi Bayramlarına Hümanist Yahudiliğin Yaklaşımı	80
3.2.1. Şabat.....	83
3.2.2. Roş ha Şana - Yom Kippur	85
3.2.3. Sukot	86
3.2.4. Hanuka	88
3.2.5. Fısıh (Pesah)	90
3.2.6. Purim.....	92
3.2.7. Şavuot	94
3.2.8. Tu Bişvat.....	96
3.2.9. Yom HaŞhoah ve Yom Ha'atzmaut	97
3.3. Hümanist Yahudiliğe Özel Bayramlar.....	99
3.3.1. Yeni Yıl Günü (New Year's Day) (1 Ocak)	100
3.3.2. Halk Günü (People's Day Service) (1 Mayıs).....	100
3.3.3. Hümanizm Günü (Humanism Day) (21 Haziran).....	101
3.3.4. Dünya Günü (World Day Service) (1 Kasım)	102
3.3.5. Şükran Günü	102
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	104
AMERİKA'DA VARLIĞINI SÜRDÜREN YAHUDİLİK MEZHEPLERİ VE HÜMANİST YAHUDİLİĞİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU	104
4. 1. Amerikan Yahudi Toplumunun Tarihçesi	104
4.2. Amerika'da Varlığını Sürdüren Yahudi Mezhepleri	105
4.2.1. Reformist Yahudilik	105

4.2.2. Ortodoks Yahudilik.....	107
4.2.3. Muhafazakâr Yahudilik	109
4.2.4. Yeniden Yapılanmacı Yahudilik	110
4.3. Hümanist Yahudiliğin Problemleri, Günümüzdeki Durumu ve Geleceği	111
SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA.....	123

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser/ Adı geçen makale
AHR	Association of Humanistic Rabbis
bk.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	Editör
HUC	Hebrew Union College
IFSHJ	International Federation of Secular Humanistic Jews
LGBT	Lezbiyen, gey, biseksüel ve transseksüel
PRC	Pew Research Center
s.	Sayfa
SHJ	Society for Humanistic Judaism
ss.	Sayfa aralığı/ Sayfa sayıları
sy.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	Ve diğerleri/ Ve devamı
y.	Yıl
Yay.	Yayımları

ÖN SÖZ

Hümanist Yahudilik, XX. yüzyılın ikinci yarısında Sherwin Theodore Wine'in fikirleri çerçevesinde ortaya çıkan ve daha çok seküler Yahudiler arasında kabul gören Reformist kökenli seküler Yahudi hareketidir. Hümanist Yahudiliği diğer Yahudi mezheplerinden ayıran en temel özellik, Tanrı'yı kabul etmeyerek ateist, agnostik ve ignostik bir yaklaşım sergilemeleridir. Bu hareketin odak noktasında Tanrı yerine insan, insanın mutluluğu ve ihtiyaçlarının giderilmesi vardır. Hümanist Yahudilik, geleneksel Yahudilik tarafından peygamber olarak kabul edilen İbrahim'i, Musa'yı ve diğerlerini, peygamberlik kurumunu kabul etmedikleri için sıradışı liderler olarak görmektedir. Kutsal Kitap'ı Yahudilerin binlerce yıldır sürerek devam eden kültürlerinin anlatıldığı tarihi bir kitap olarak görürler. Yahudi kimliğine verdikleri önemle dikkat çeken Hümanist Yahudilik; birlik, beraberlik ve kaynaşmayı sağlayan kutsal gün ve bayramların teistik unsurlardan arındırılarak kutlanmasını tercih eder. Tanrı konusundaki görüşleri nedeniyle diğer Yahudi mezhepleri tarafından eleştirilen Hümanist Yahudilik, kuruluşundan itibaren diğer Amerikan Yahudi mezheplerine kıyasla demografik olarak büyük bir artış gösterememiştir. Daha çok Amerika'da yaygın olmasına rağmen dünyanın pek çok yerinde hizmet veren kuruluşları mevcuttur.

Bu çalışma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, çalışmanın amacı, önemi, sınırlılıkları yöntemi ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci Bölüm'de; Yahudilerin sekülerleşme süreci, Sherwin T. Wine'in hayatı ve Hümanist Yahudiliğin tarihsel sürecinden bahsedilmiştir. İkinci Bölüm'de; Hümanist Yahudiliğin temel doktrini ve etik anlayışı anahatlarıyla incelenmiştir. Üçüncü Bölüm'de Hümanist Yahudilik'te kutlanan geçiş dönemi ritüelleri ile kutsal gün ve bayramlar hakkında bilgi verilmiştir. Dördüncü Bölüm'de; Amerikan Yahudi mezhepleri hakkında kısaca bilgi verilerek beşinci mezhep olan Hümanist Yahudiliğin konumu ve günümüzdeki durumu ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise, konunun genel bir değerlendirilmesi yapılmıştır.

Hümanist Yahudilik alanında ülkemizde yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Hümanist Yahudilik hakkında yaptığımız bu çalışmanın Dinler Tarihi alanında önemli bir boşluğu doldurmasını ve bu alanda yapılacak yeni çalışmalara ışık tutmasını ümit etmekteyiz.

Son olarak, tez çalışma sürecimin her aşamasında fikir ve önerileriyle bana rehberlik ederek yol gösteren değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Mustafa Sami Baybal'a, tezimin şekillenmesinde önerilerde bulunan değerli hocam Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. İsmail Başaran'a, çalışma sürecinde gerekli kaynaklara ulaşmamda desteğini esirgemeyen değerli hocam Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Ali Bağır'a, teşekkürlerimi sunarım.

Sümevra AKSOY

Konya/2022

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİ

I. 1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Yahudilik, tarihini Hz. İbrahim'e dayandıran en eski dinlerden birisidir. Yahudilik tarihine bakıldığında, özellikle II. Mabad döneminden sonra, Yahudilerin dünyanın farklı coğrafyalarına yayıldıkları ve buralarda hem dinlerini hem de geleneklerini yüzyıllarca devam ettirdikleri görülmektedir.

Avrupa'da yaşanan rönesans, reform hareketleri ve 1789 Fransız İhtilâli ile dünyaya yayılan özgürlük, hümanizm ve lâiklik gibi düşüncelerle birlikte ekonomik olarak Sanayi İnkılâbı'nın gerçekleşmesi, o dönemde Avrupa'da yaşayan Yahudiler arasında büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Sanayi İnkılâbı sonrasında insan gücüne duyulan ihtiyaç nedeniyle, Yahudilerin de topluma girmeleri istenmiştir. Avrupa'da Yahudilere karşı olumlu yönde değişen tavır, Yahudilerin kısmen de olsa rahata kavuşmasına, daha özgür düşünmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca Yahudiler tarafından beklenen Mesih'in uzun yıllar gelmemiş olmasının verdiği bir hayal kırıklığı Yahudilik anlayışını, Yahudi kimliğini ve geleneklerini önemli ölçüde etkilemiştir.

Aydınlanma çağıyla birlikte Yahudiler arasında başlayan Haskala hareketi, hem Avrupa'da hem de Avrupa'dan Amerika'ya göç eden bazı Yahudiler arasında etkili olmuştur. Yeni fikirlerin ortaya çıkması ve özgür düşünce ortamı ile Yahudiler, dinlerini çağın şartlarına göre tekrar yorumlamak durumunda kalmışlardır. Bunun sonucunda Yahudiler, buldukları ülkenin şartlarına uygun bir şekilde kısmen de olsa asimile olarak yaşamak istemişlerdir. Yaşanan değişimler ile Yahudiler arasında farklı mezhep, akım ve anlayışlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan özellikle de Amerikan Yahudileri arasında ortaya çıkan; Muhafazakâr Yahudilik, Reformist Yahudilik, Yeniden Yapılanmacı Yahudilik ve Hümanist Yahudilik sayılabilir.

Çalışmamızın konusu olan Hümanist Yahudilik, Seküler Hümanist Yahudilik olarak da bilinmektedir. Kökleri Reformist Yahudiliğe dayanan bu mezhep, Rabbi Sherwin T. Wine (1928–2007) tarafından 1963 yılında ABD'nin Detroit şehrinde kurulmuştur. Amerika'da kurulması nedeniyle, Amerikan Yahudileri arasında yaygın

olan Ortodoks, Yeniden Yapılanmacı, Muhafazakâr ve Reformist Mezheplerin arasında beşinci mezhep olarak kabul görmektedir.

Geleneksel Yahudiliğin tam karşısında yer alan Hümeranist Yahudilik, Tanrısız bir Yahudilik anlayışını öne sürer. Bu konuda ateist bir yaklaşımın yanısıra, agnostik ve ignostik bir bakış açısı benimser. Hümeranist Yahudilik, Tanah ve diğer Yahudi dinî kitaplarının, Yahudilerin tarihinin anlatıldığı insan ürünü hikâyeler olduğuna ve bunun da bilimsel araştırmalar yoluyla kanıtlandığına inanır. Bu bakımdan Hümeranist Yahudilik, Yahudiliği, Yahudi milletinin tarihsel süreç içerisinde geliştirmiş olduğu kültürel bir tecrübenin ürünü olarak görmektedir. Bununla birlikte, Yahudi kimliğine önem vermekte ve Geleneksel Yahudilikte yaygın olan bazı dinî tören ve bayramları icra etmektedir. Ahlâkî hususlarda ise kaynağın, Tanrı değil insan olduğuna inanmaktadır.

Araştırmamızın temel problemi, Hümeranist Yahudiliğin temel doktrin ve etiğini, kutladıkları bayramları, ritüelleri ve günümüzde geldiği noktayı tespit etmektir. Çalışmamızda, Hümeranist Yahudiliğin, Geleneksel Yahudilikte var olan gelenek ve kültür içinde hangi unsurları çıkardıklarına dair birtakım ipuçları verilmiştir.

Çalışmamızda, öncelikle Yahudilerin sekülerleşme sürecinden kısaca bahsettik. Hümeranist Yahudiliğin kurucusu ve temsilcisi olan Rabbi Sherwin T. Wine'ın hayatı hakkında bilgi verdikten sonra, Wine'ın Yahudiliğin iman esaslarında yapmış olduğu değişiklikleri, gereksiz görerek çıkardığı esasları ve kendi yorumlarını inceledik. Son olarak, Hümeranist Yahudiliğin Amerika'da ortaya çıkan diğer Yahudi mezhepleri arasında konumuna değinerek bu anlayışın günümüzde ve gelecekte yaşayabileceği temel problemleri tartıştık.

I.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın amacı, Hümeranist Yahudiliğin kurucusu Rabbi Sherwin T. Wine'ın Yahudiliğin dinî esasları üzerinde ne gibi değişiklikler yaptığını, Hümeranist Yahudiliğin doktrinini, etiğini ve kutladıkları önemli gün ve bayramları inceleyerek ortaya koymaktır.

Araştırmamız hakkında Türkiye’de yayınlanmış bir makale ve bazı Dinler Tarihi ile ilgili kitaplarda satır aralarında geçen bilgiler dışında yapılmış herhangi bir müstakil çalışma bulunmamaktadır. Özellikle Amerikan Yahudileri arasında yaygın olan ve dünyanın farklı yerlerinde yaşayan Yahudiler arasında da rağbet gören Hümanist Yahudilik hakkında ülkemizde yeterli düzeyde çalışmanın olmaması, araştırmamızın önemini artırmaktadır. Çalışmamızın, Hümanist Yahudilik hakkında Türkiye’de yapılan ilk tez çalışması olması da ayrı bir önem taşımaktadır. Yaptığımız bu çalışmayla, Dinler Tarihi alanındaki bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlayacağımızı ümit etmekteyiz.

I.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamızı, Sherwin T. Wine önderliğinde Amerika’da ortaya çıkan dinî hareketin genel iman esasları, genel etik anlayışları, kutladıkları geçiş dönemi ritüelleri ve bayramlarıyla ele aldık.

Hümanist Yahudiliğin genel iman esaslarını; Tanrı anlayışı, peygamberlik, Kutsal Kitap, yaratılış, âhîret inancı, Yahudi kimliği, seçilmişlik düşüncesi ve siyonizm ile etik anlayışlarını ise, aile, evlilik, kürtaj, ötanazi, otopsi ve organ bağışi gibi genel toplumsal konular ile sınırlandırdık. Hümanist Yahudiler arasında yaygın olarak icra edilen ve kutlanan kutsal gün ve bayramlara genel hatlarıyla yer verdik. Son olarak, Hümanist Yahudiliğin Amerika’da yaşayan diğer Yahudi mezhepleri arasındaki konumuna, demografik olarak anahatlarıyla ele alarak inceledik.

I.4. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmamızda, Hümanist Yahudiliğin tarihsel gelişim süreci, doktrin ve etikleri objektif bir bakış açısıyla incelenmiştir. Araştırma konumuz hakkında literatür taraması yapılarak yerli ve yabancı kaynaklar tespit ve tasnif edilmiştir. Hümanist Yahudilik konusu daha çok veri tarama ve tarihi-deskriptif yöntem ile incelenirken, bazen de karşılaştırma metodu uygulanmıştır.

Araştırma konumuzun verilerinin toplanması aşamasında, Ulusal Tez Merkezi, İslam Araştırmaları Merkezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi kütüphanesi ve veritabanı, Selçuk Üniversitesi kütüphanesi, Researchgate ve JSTOR gibi veri kaynaklarından faydalanılmıştır.

Hümanist Yahudilik ile ilgili olarak; Sherwin Theodore Wine'in kitabı olan *Judaism Beyond God*, Yaakov Malkin'in *Secular Judaism ve Humanistic and Secular Judaism* adlı eseri, Fortunato Moreira dos Santos Neto'un *An Exploration of Humanistic Judaism and its Quest to Retain Jewish Culture and Tradition* adlı doktora çalışması başta olmak üzere, pek çok yabancı dildeki eserlerden istifade edilmiştir. Ayrıca Hümanist Yahudilik ile ilgili yazılan Türkçe kaynaklar olarak; Prof. Dr. Şinasi Gündüz'ün editörlüğünde basılan *Dünya Dinleri* adlı kitapta Prof. Dr. Mustafa Bıyık'ın *Hümanist Yahudiler* adlı makalesi, Doç. Dr. İsmail Başaran'ın *Amerikan Yahudiliği* adlı kitabı ve Dr. Muhammed Ali Bağır'ın *Tanrısız Yahudiliğe Doğru: Hümanist Yahudilik ve Temel Değerleri* adlı makalesi, başvurduğumuz ve faydalandığımız temel kaynaklar arasındadır. Genel Dinler Tarihi konularıyla ilgili olarak ise, Prof. Dr. Günay Tümer- Prof. Dr. Abdurrahman Küçük'ün *Dinler Tarihi* adlı eserlerinden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜMANİST YAHUDİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL SÜREÇ

1.1.Hümanist Yahudiliğin Tarihsel Süreci ve Sekülerleşme

“Sekülerleşme” kavram olarak, belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içerisinde dinin, dinîmsi yapıların, halk inançlarının ve diğer tüm doğaüstü öğretilerin bireysel ve toplumsal düzeydeki saygınlığının ve gücünün azalması anlamına gelmektedir.¹ “Sekülerizm”, XVIII. yüzyılda ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesiyle birlikte tabiatüstü kavramları reddeden, din ve devlet ayrılığını benimseyen ideoloji ya da doktrin olarak tarif edilmektedir.² Genel bir terim olarak “hümanizm” ise, insanî değerleri merkeze alan ve insanın refahını teşvik etmeyi îma eden bir kavramdır.³

Yaakov Malkin’e⁴ göre, Seküler Yahudilik; Halaha’nın⁵ emirlerine uymak istemeyen ve dinî olmayan bir hayat tarzı benimseyen Yahudi halkını tarif etmek için kullanılan bir ifadedir. “Seküler Yahudilik” aynı zamanda, XX. yüzyıl boyunca seküler Yahudiler arasında şekillenen, eğitim metotları ve içeriğiyle, gelenekleri ve sanat eserleriyle ifade edilen seküler Yahudi kültürün adıdır. Dindar Yahudiler Mitzvot’a⁶ ve dinî liderlerin emirlerine uymak zorunda olduklarına inanırken, seküler

¹ Volkan Ertit, “Peter Berger ve Sekülerleşme”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, y. 16, Özel sy. 1, 2020, s. 197.

² Salime Leyla Gürkan, “Bir Yahudi Karşı-Geleneği Olarak Yahudi Sekülerliği: Kökenleri ve Dinamikleri”, *İnsan ve Toplum Dergisi (In Journal of Humanity and Society)*, 2012, s. 206.

³ Michael J. Prival, “The Humanism in Secular Humanistic Judaism”, *Humanistic Judaism*, c. 42, sy. 3–4, Michigan, 2014, s. 24.

⁴ Yaakov Malkin: 1936 yılında doğmuştur ve 7 yaşındayken Varşova’dan İsrail’e taşınmıştır. İsrail’deki Seküler Hümanist Yahudilik ile yakından ilgilenmiştir. Bilim insanı, yazar ve profesör olan Malkin, 2009’da Kudüs’te vefat etmiştir. bk. <https://blogs.timesofisrael.com/remembering-yaakov-malkin-a-non-believer-who-believed/>, (18.01.2022); bk. <https://en.wikipedia.org/wiki/YaakovMalkin> (18.01.2022).

⁵ Halaha: Halaha kelimesinin kökü İbrânîce yürümek anlamına gelen Allah kelimesinden gelmektedir. Halaha, Yahudiler için bir dini yaşam kılavuzu niteliği taşır. Dini prensiplerin açıklandığı kuralların bütünüdür. bk. Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Literatürk Yay., 2. Baskı, Konya, 2018, s. 219; bk. <https://www.britannica.com/topic/Halakhah>, (18.01.2022).

⁶ Mitzvot: Emirler anlamına gelmektedir. Tanrı, Yahudi halkına Tevrat’ta 613 mitzvot yani yerine getirilmesi gereken 613 emir vermiştir. Yahudiler arasında emir listesiyle ilgili tam bir mutabakat olmamasına rağmen 613 sayısı konusunda hemfikirdirler. Bu emirlerden on tanesi (On Emir) en önemlileridir. bk. Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay. İstanbul, 2017, s. 344; bk. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/mitzvot>, (29.01.2022).

Yahudiler, demokratik ülke kanunlarına uyarak kendi davranışlarını seçme özgürlüğüne sahip olduklarına inanmaktadırlar.⁷

Yahudilik tarihine bakıldığında ilk sekülerleşme fikirlerinin, Orta Çağ Sefarad Yahudilerine kadar uzandığı görülmektedir. Endülüs Yahudi Cemaati'nde yetişmiş olan Musa b. Meymun⁸ (1135–1204) ve Abraham b. Ezra⁹ (1089–1167) bu konuda önde gelen düşünürler arasında yer almaktadır. Modern anlamda seküler düşünce ise, yine Sefarad Yahudi geleneğine mensup olan Baruch ya da Amsterdam Yahudi cemaatinden kovulduktan sonraki ismiyle Benedictus Spinoza (1632–1677) ile başlatılmaktadır. Spinoza, ilk modern seküler Yahudi olarak nitelendirilmektedir.¹⁰ Spinoza, Tevrat'ın yazarının Musa değil Ezra olduğunu savunmuştur. Tevrat'ın Yahudilerin tarihine ışık tutan bir metin olarak önem arz ettiğini fakat dinî olarak herhangi bir değer taşımadığını ifade etmiştir.¹¹ Spinoza, “Tanrı” sözcüğünün tek tanrılı dinlerdeki anlam ve çağrışımlarını yitirerek, kişisel olmayan en yüksek derecede soyut olan bir Yaradan düşüncesinden bahsetmiştir.¹² Doğaüstü alanı reddeden, onun yerine Tanrı'yı tabiatla eşitleyen (monizm) akılcı-tabiattacı düşünce biçimini savunan Spinoza'nın başlattığı seküler anlayış, daha sonra Alman Yahudi düşünürü Salomon Maimon¹³ (1753–1800) tarafından devam ettirilmiştir.¹⁴

⁷ Yaakov Malkin, *Who is a Jew?*, İsrail, 2006, ss. 11–12.

⁸ Musa b. Meymun: Batılıların deyimiyle Maimonides (1135–1204), İbrânîce dilindeki adı Rabbi Moşe ben Maymon'un baş harflerinden oluşturulan RaMbaM olarak bilinmektedir. RaMbaM'ın yaşadığı coğrafya olan İspanya'nın güney bölgesi o dönemde Müslümanların yönetimi altındaydı. Maimonides, pek çok eser kaleme almakla birlikte, yaptığı en büyük yeniliklerden birisi Mişna'nın anlaşılmasını sağlaması olmuştur. bk. Hatice Doğan, *İbn Meymun'un Hayatı, Eserleri ve Daru'l Delâletü'l-Hâirîn Adlı Eseri Üzerinde Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2009, s. 14.

⁹ Abraham b. Ezra: İspanya'da dünyaya gelen Abraham İbn Ezra (1089–1167), Orta Çağ'ın en seçkin Yahudi Kutsal Kitap yorumcularından birisidir. Farklı konularda çalışmaları olan Ezra, üretken bir filozof olarak bilinmektedir. bk. Bernard R. Goldstein, “Astronomy and Astrology in the Works of Abraham İbn Ezra”, *Arabic Sciences and Philosophy*, Cambridge University Press, c. 6, 1996, s. 9; bk. https://en.wikipedia.org/wiki/Abraham_ibn_Ezra, (04.12.2021).

¹⁰ Gürkan, *a.g.e.*, 2012, ss. 207–209.

¹¹ Benedictus Spinoza, *Teolojik- Politik İnceleme*, çev. Cemal Bâli Akal, Reyda Ergün, Dost Yayınevi, Ankara, 2016, ss. 164–165.

¹² Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, 2. Baskı, Say Yay., İstanbul, 2010, s. 510.

¹³ Salomon Maimon (1753–1800): XVIII. yüzyılda yaşamış olan önemli Yahudi filozoflarından. bk. <https://plato.standord.edu/en/maimon/#Bib>, (05.01.2022).

¹⁴ Gürkan, *a.g.e.*, 2012, ss. 207–209.

XVIII. yüzyılda meydana gelen Haskala¹⁵ hareketinin başlamasına neden olan Moses Mendelssohn¹⁶(1729–1786), Spinoza'nın fikirlerinden etkilenen Yahudi düşünürlerindendir.¹⁷ Yahudi Aydınlanması'nın öncülerinden olan Moses Mendelssohn, Tevrat'ın ve dolayısıyla Yahudiliğin evrensel hakikat değil, sadece Yahudilere yönelik bir hukuk içerdiğini, Yahudilerin özel hayatlarını ilgilendiren ritüelleri uygulama noktasında zorlamaya değil ferdî isteğe dayandığını ileri sürerek liberal bir Yahudilik anlayışı geliştirmiştir.¹⁸ Mendelssohn'un bu düşüncesinin temelinde, Avrupa'da değişen sosyolojik ve politik durum neticesinde Yahudiler arasında gelişen özgürlükçü düşünceler etkili olmuştur. Bazı Yahudiler özgürlüklerini kazanmak için mücadele gösterirken bazıları ise din değiştirme yoluna gitmiştir. Bu noktada Moses Mendelssohn, Yahudilerin dini değerlerinden ve kimliklerinden vazgeçmeden modern dünyayla uyumlu bir şekilde yaşamalarını sağlayacak fikirler geliştirmiştir.¹⁹

XIX. ve XX. yüzyıllarda, hahamların yerini yeni Yahudi bilim adamları almaya başlamıştır. Bunlar; Sigmund Freud (1856–1939), Karl Marx (1818–1883), Albert Einstein (1879–1955) gibi isimlerdir.²⁰ Hümanist Yahudiliğin ateistik teoloji oluşumuna katkı sağlayan önemli bir düşünür ve psikolog olan Sigmund Freud, Yahudi bayramlarını kutlamayı reddederek ateist olmayı tercih etmiştir. Viyana Üniversitesi'nde öğrenciliği sırasında çok fazla antisemitizm ile karşılaşan Freud, bu durum karşısında Yahudiliğe daha sıkı sarılmak yerine, özgüvenli ve cesaret sahibi

¹⁵Haskala: Avrupa'da XVIII. yüzyıl sonlarında XIX. yüzyıl başlarında gerçekleşen Yahudi aydınlanma hareketidir. Avrupa aydınlanmasının Yahudi versiyonu olarak görülen Haskala, Almanya'da başlayıp ardından diğer ülkelere yayılan ve 1880 yılı başlarında Yahudi milliyetçilik akımının ortaya çıkışına kadar devam eden ideolojik ve sosyal bir harekettir. bk. Ali Osman Kurt, "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala", *Milel ve Nihal*, c. 7, sy. 1, 2010, s. 36.

¹⁶ Moses Mendelssohn (1729–1786): XVIII. ve XIX. yüzyılların Yahudi aydınlanması olan Haskala hareketinin temel fikirlerini oluşturan Yahudi filozofudur. bk. Seda Özmen, *Yahudi Aydınlanmasının Yahudi Modernizasyonuna Etkisi: Moses Mendelssohn Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s. 230; bk. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Moses Mendelssohn](https://tr.wikipedia.org/wiki/Moses_Mendelssohn) (18.01.2022).

¹⁷ Yaakov Malkin, *Secular Judaism Faith, Values, and Spirituality*, Vallentine Mitchell, Great Britain, 2004, s. 28.

¹⁸ Gürkan, *a.g.e.*, 2012, s. 211.

¹⁹ Özmen, *a.g.e.*, 2014, s. 231.

²⁰ Sherwin T. Wine, *Judaism Beyond God*, KTAV Publishing House, USA, 1995, s. 95.

bir kişi haline gelmiştir.²¹ Hümanist Yahudiliği etkileyen psikologlardan bir diğeri de Abraham Maslow (1908–1970) olmuştur. Rusya’dan Amerika’ya göç eden Yahudi bir ailenin çocuğu olarak New York’ta dünyaya gelen Maslow, insanların temel ihtiyaçlarının ve meta ihtiyaçlarının olduğundan bahsetmiştir. İnsanların mutlu olabilmesi için her iki ihtiyacının karşılanması gerektiğini savunarak, insan davranışının anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Hümanist Yahudiler, içinde yaşadığımız ırkın mükemmelleşmesi için hem temel ihtiyaçların hem de bir üst derecedeki ihtiyaçların karşılanması gerektiğine ve bu şekilde hayatta mutlu olabileceklerine inanmaktadır. Onlar, Tanrı’ya inanmadıkları için, insanların ihtiyaçlarının Tanrı tarafından karşılanabileceğini kabul etmez ve bu konudaki sorumluluğun insana ait olduğunu ifade ederler.²²

Aydınlanma çağıyla birlikte, dinden uzak bir yaşam tarzı yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Endüstrileşme, ticarî ve bilimsel devrimler, köylerden kentlere kitlesel ger ve kırsal toplulukların gerilemesi nedeniyle dinî liderlerin toplum üstündeki egemenliği zayıflamıştır. Hümanist inançlara sahip Yahudiler de dâhil olmak üzere, Batı toplumları arasında aydınlanma güçlenerek yaygınlaşmaya devam etmiştir.²³ Seküler dünyanın ortaya çıkması pek çok alanda değişime neden olmuştur. Yeni fikirlerin ne sürülmesi, yeni buluşların ortaya çıkması, insanların hareket halinde olması, şehirlerin büyümesi, ticaret ve teknolojinin gelişmesi hayatın çehresini değiştirmiştir. Böylesi bir durumda geçmiş, eskisinden daha az inandırıcı hale gelmeye başlamıştır.²⁴ Yahudilerin yaşadığı sekülerleşme süreci onların yaşam tarzını değiştirmiştir. Kıyafetleri, yiyecekleri, cinsel davranışları, ocuk sayıları, eğitim tarzları, konuştukları çeşitli diller, yüksek öğrenim kurumlarına kayıt olmaları, toplumsal hayatları, şabat ve bayramlarda zamanın kullanımı, Mitzvot ve Yahudi kaynaklarıyla olan ilişkileri, dünya kültürlerine açılımları ve dinî açıdan

²¹ Fortunato Moreira dos Santos Neto, *An Exploration of Humanistic Judaism and its Quest to Retain Jewish Culture and Tradition*, North-West Üniversitesi, Doktora Tezi, Potchefstroom, 2019, ss. 98–99.

²² Neto, *a.g.e.*, ss. 100–101.

²³ Malkin, *a.g.e.*, 2006, s. 13.

²⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 20.

kaçınılan sanat ve araştırma eserleriyle tanışmaları gibi pek çok alanda değişiklikler görülmüştür.²⁵

Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaşanan Laik Devrim ile Yahudilerin maruz kaldığı siyasî engellerin ortadan kalkması, Yahudilere lâik bir devlette lâik olarak yaşama imkânını sağlamıştır. Yahudiler Yahudi olmak istemiyorlarsa, Hıristiyan olmak zorunda da kalmamışlardır.²⁶

Dünyanın farklı yerlerinden gelen milyonlarca Yahudi'ye sığınak olan Amerika, Hümanist Yahudiliğin ortaya çıktığı yerdir. Yahudiler farklı amaç ve sebeplerle Amerika'ya göç etmişlerdir. Yahudilerin farklı bir kültüre ve geçmişe sahip olmasına rağmen, Amerika'da yaşama gerçekliğine asimile olmaları ve buradaki mevcut kültürle bütünleşmeleri gerekmiştir. Amerika'da yaşayan Yahudiler arasında seküler düşüncelerin gelişmesi ve yayılması Hümanist Yahudilik düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur.²⁷ Hümanist Yahudiliğin kurucusu olan Sherwin T. Wine, Yahudilik içinde yeni bir görüş başlatan ve yeni fikirleriyle Yahudiliğin ana kolundan ayrılan ilk haham değildir. Wine'dan önce haham Mordecai Kaplan,²⁸ liberal görüşlerini açıklamıştır. Kaplan, Yahudiliğin yaşadığımız çağ olan modern zamanda, özellikle de Amerika'da hayatta kalabilmesi için, kültürel bir temel üzerine yeniden inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. İsrail, Tanrı ve Tevrat üzerine yeni bir yaklaşım getiren Kaplan, Yahudiliği sürekli gelişen dinsel bir medeniyet olarak yeniden tanımlamıştır. Bu anlamda, Tanrı'yı doğüstü bir varlık olarak değil, kurtuluşa götüren bir güç olarak, Tevrat'ı ise Tanrı'nın vahyi değil, Yahudi halkının tarih boyunca ilâhî arayışlarını kaydettikleri bir eser olarak kabul etmiştir. Hümanist Yahudiler, Kaplan'a büyük saygı duymakla birlikte onun tüm öğretisiyle hemfikir değillerdir. Wine, Kaplan'ın öğretilerini yaşadığı yüzyıldaki Yahudiler üzerinde gözlemlemiştir ve Yeniden Yapılanmacı Yahudiliği, Yahudiliğin

²⁵ Malkin, *a.g.e.*, 2004, s. 29.

²⁶ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 51.

²⁷ Neto, *a.g.e.*, s. 112.

²⁸ Mordecai Kaplan (1881–1983): Litvanya doğumlu olan Kaplan, Yahudilik'te etkili olan Yeniden Yapılanmacı hareketin önderidir. bk. Mel Scult, *Judaism Faces The Twentieth Century: A Biography of Mordecai M. Kaplan*, Wayne University Press, Detroit 1994, ss. 19–20; bk. İbrahim Ethem Aydın, *Mordecai Menahem Kaplan ve Yahudilikte Yeniden Yapılanma Hareketi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 2019, s. 11; bk. Şefaath Bedir, *Bir Amerikan Yahudi Mezhebi: Yeniden Yapılanmacı Yahudilik*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 9; bk. https://tr.wikipedia.org/wiki/Mordecai_Kaplan, (01.01.2022).

dinî biçimlerinden tamamen kopamayarak hem dindarları hem de dindar olmayan Yahudileri memnun etmeye çalışmasını başarısızlık olarak değerlendirmiştir.²⁹

Wine'a göre, seküler devrim yüzyıllardır olan en güzel şeylerden birisidir. Seküler devrim hükümetin baskısından ve rabbinik sansürden meşru olmayan taraftarlarını özgürleştirmiş ve onların düşündüklerini özgürce ifade edebilmelerini sağlamıştır. Şüphecilik ve Agnostisizm çağın ruhu haline gelmiştir.³⁰ Yahudilikte sekülerleşme sürecinin gelişiminde; Y. L. Gordon, Moses Lilienblum, Echad Ha'Am, Theodore Hertz, Max Nordau, Zeev Jabotinsky, Y.H. Brenner, Micha Berdichevsky, H. N. Bialik, Sholem Aleichem, Chaim Zietlovsky, Itzik Manger, Shalom Asch, Simon Dubnov, Haim Cohen, Saul Bellow, Philip Roth, Amos Funkenstein, S. Yizhar, Amos Oz, A.B. Yehoshua gibi pek çok yazarın etkisi ve katkısı olmuştur.³¹

Geleneksel Yahudilik sekülerleşme sürecinde Yahudi kimliğine değer vermeye devam etmiştir. Hümanizm anlayışı ise Yahudi kimliğine değer vermenin ve onu korumanın tüm nedenlerini çürütmüştür. Hümanist Yahudiliğe göre, Tanrı kişisel ya da ilginç olmaktan çıkmış, âhiret sorgulanabilir olmuş ve doğaüstü güç batıl inancın ürünü olarak görülmüştür. Hümanist Yahudiliğe göre “seçilmiş halk” konusu ise kibirli ve dar bir görüşür.³²

Hümanist Yahudiler başlatmış oldukları hareketi, lâik inançlarını ritüeller ve törenler ile üyelerine yaşatabildikleri için felsefî bir akımdan ziyade din olarak kabul etmektedirler. Hatta Hümanist Yahudiler, başkalarının iyiliğini teşvik etmelerinden dolayı kendilerini dindar bir halk olarak görmektedir. Haham Miriam Jerris,³³ “din” ile “dînî” arasında ayırım yapmaktadır. Bu ayırma göre din; dogmaları, kurumları, ilkeleri ve uygulamaları ifade ederken, dînî ise; tutum, bağlılık, eğilim gibi anlamları ifade etmektedir.³⁴ Hümanist Yahudilerin kabul ettikleri din anlayışı bu şekildedir.

²⁹ Neto, *a.g.e.*, ss. 96–98.

³⁰ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 95.

³¹ Malkin, *a.g.e.*, 2006, s. 15.

³² Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 52.

³³ Miriam Jerris:1970 yılından itibaren Hümanist Yahudilik Topluluğu'nun üyesi olan Jerris, 2001 yılında haham olarak atanmıştır ve günümüzde Hümanist Yahudilik Derneği'nin (Association of Humanistic Rabbis) başkanlığı görevini yapmaktadır. bk. https://en.wikipedia.org/wiki/Miriam_Jerris, (12.03.2022).

³⁴ Neto, *a.g.e.*, s. 113.

1.2. Sherwin T. Wine'in Hayatı ve Hümanist Yahudilik

1.2.1. Sherwin T. Wine'in Çocukluğu

Hümanist Yahudiliğin kurucusu ve öncüsü olan Sherwin T. Wine'in kökleri, 19. yüzyılda Rus İmparatorluğunun bir parçası olan, Polonya ve Doğu Avrupa'ya dayanmaktadır. Wine'in babası Herschel Wengrowski, annesi ise Teibele Isrealiski'dir.³⁵ Babası Wengrowski, Kuzey Doğu Polonya'da, 1884'te doğmuştur. Annesi Teibele, Kuzey Polonya'da tüccar bir ailenin kızı olarak 1897'de dünyaya gelmiştir. Teibele'nin ailesi, buğday ticaretiyle meşgul olan varlıklı bir ailedir. Wine'in annesi Teibele, edebî becerilerini geliştirebilmek için, erkeklere İbrânîce, kızlara Yiddişçe³⁶ öğretilen bir okula gitmiştir. Haziran 1914'de, Teibele'nin babası, Teibele ile onun kız kardeşi Fanny'yi Amerika'ya göndermiş, Teibele burada bir tuhafiyeye dükkânında iş bularak geçimini sağlamaya çalışmıştır. İki kız kardeş, ebeveynlerini ve kardeşlerini Amerika'ya getirebilmek için para biriktirmek uğruna büyük zorluklar yaşamışlar, fakat sonunda ailelerini Amerika'ya getirebilmeyi başarmışlardır. 1923 yılında Teibele, Detroit'e bazı akrabalarını ziyaret etmek için bir gezinti düzenleyen babasına eşlik etmiş ve katıldığı bir partide Bill Wine ile tanışmıştır. Yaklaşık bir yıl sonra evlenen Teibele ve Bill çifti, Clairmount'a yerleşmişlerdir. Burada 1928 yılında Sherwin Wine ve ardından Lorraine Wine adında iki çocukları dünyaya gelmiştir.³⁷

1.2.2. Sherwin T. Wine'in Okul Hayatı

Sherwin T. Wine'in okul hayatı, Detroit Eyalet Okulu'na 1933 yılında kaydolmasıyla başlamıştır. Wine, kendi kendine okumayı yazmayı öğrenmiş ve kitap okumayı seven birisi olmuştur. Kitap okurken tarihe ilgisinin ve tutkusunun olduğunu fark eden Wine, 1940–1943 yılları arasında Hutchins Ortaokulu'na gitmiştir. Burada tartışma ve konuşma yeteneği ile dikkat çekmiştir. 1943'te Merkez

³⁵ <https://sherwinwine.com/sherwin-wine/career-highlights/>, (13.01.2022).

³⁶ Yiddişçe: Çoğunluk tarafından oriental bir dil olarak kabul edilen Yiddişçe Almanca'nın Yahudi versiyonu olarak değerlendirilir. Avrupa'da özellikle Almanya'da yaşayan Aşkenaz Yahudileri tarafından kullanıldığı bilinmektedir. bk. Dan D. Y. Shapira, "Yiddish-German, Slavic, Or Oriental?", *Karadeniz Araştırmaları*, c. 3, sy. 24, 2010, ss. 127–128.

³⁷ Harry T. Cook, "Courage Is As Courage Does", *A Life of Courage: Sherwin Wine and Humanistic Judaism*, Ed. Dan Cohn-Sherbok, Harry T. Cook, Marilyn Rowens, Milan Press, Farmington Hills, 2003, ss. 12–14.

Lisesi'ne girerek dört yıl Latince çalışmıştır. 1945'te Detroit Times'ın sponsorluğu ile Ulusal Tarih Yarışmasına girerek, bu yarışmanın galibi olmuştur. 1946'da ise, Michigan Üniversitesi'ne kaydolan Wine, üniversitede felsefe alanına neredeyse âşık olmuş ve Mantıksal Pozitivizm'e ilgi duymuştur. Wine, mezuniyeti yaklaşırken felsefe alanında doktora yaparak üniversitede kalmayı düşünmüş, fakat aynı zamanda hahamlığı da sevdiğini ve hahamlığın da kendisine yakın olduğunu hissetmiştir. Sonunda haham olmaya karar vererek 1951'de Ohio'da Hebrew Union College'e (HUC) girerek çalışmalarına başlamıştır.³⁸

1.2.3. Sherwin T. Wine'ın Haham Oluşu ve Hümanist Yahudiliğin Kuruluşu

Sherwin T. Wine, Cincinnati Ohio'daki HUC'a haham olarak atanmıştır.³⁹ Wine, Hümanist Yahudiliğin temellerini atmadan önce Detroit'te Beth El Sinagogu'nda yoğun bir şekilde çalışmıştır. Kolejde aldığı eğitim ve oryantasyon sayesinde haham olarak hizmet ederek görev yapmayı düşünmüş ve bu yüzden orduya başvurmuştur. Wine, Reformist cemaatine bağlı olduğu bilinen Beth El Temple'a hizmet etmek için altı aylığına haham yardımcısı olarak gitmiştir.⁴⁰ Richard Hertz, o zamanlar orada kıdemli bir hahamdır ve 1956'nın yazında İsrail'e gideceği için Sherwin Wine'ın yerine geçmesini istemiştir. Yaklaşık bir ay içinde Wine, yönetim tarafından yardımcı haham olarak cemaate davet edilmiş ve burada görev yapmaya başlamıştır. Richard Hertz, İsrail'den döndüğünde Wine'ın kimsenin yardımcısı olmak istemediğini, dahası kendisine ait bir cemaat kurmak istediğini anlamıştır. Wine, 1957'nin Ocak ayında, üsteğmen olarak Kore'de hizmet etmek üzere orduya girmiş, orada daha çok Yahudi gelenekleri ile ilgili ve farklı konularda konuşmalar yaparak askerlerin dikkatini çekmiştir.⁴¹ Wine, Kasım 1958'de haham Richard Hertz'in asistanı olarak Amerika'ya tekrar dönmüştür. Wine, burada Reformist Yahudiliğin kullandığı dilin gittikçe daha fazla rahatsız edici hale geldiğini hissetmiş ve Hertz ile ilişkisi gerilmiştir. Wine, Yahudilikten kendi anlادığını ifade edebilecek bir şekilde cemaat kurmayı arzu etmiştir. 1959 yılının

³⁸ Cook, *a.g.e.*, ss. 17–20.

³⁹ Dan Cohn-Sherbok, *Fifty Key Jewish Thinkers*, Routledge, London, 1997, s. 130.

⁴⁰ Neto, *a.g.e.*, ss. 12–13.

⁴¹ Cook, *a.g.e.*, ss. 22–24.

sonbaharında Wine, bir grup Yahudi'nin Reform cemaatini organize etmeye karar verdiklerinin farkına vararak bunun bir fırsat olduğunu düşünüp, bu grupla iletişime geçip onların hahamı olmuştur. 1962'de Wine Reform hareketinin kendisine göre olmadığı sonucunu çıkararak kendisine şu soruları sormuştur: “Ben nasıl haham olabilirim? Tanrı'ya inanmıyorum. Nasıl Tanrı'ya inanmış gibi davranabilirim? Hayır.” Wine'in zihninden bunlar geçerken, Detroit'te bir çift, Sue ve Harry Velick, Wine'ı arayarak kendileriyle birlikte bazı kişilerin Beth El Temple'den ayrıldıklarını, kendi tapınaklarını organize edeceklerini söylemiştir. Wine, sekiz aileden oluşan bu grupla tanışmış ve kendi liderliği altında yeni reform cemaatini başlatmaya birlikte karar vermişlerdir. İleride kurulacak olan Birmingham Tapınağının çekirdek grubunda; Sue ve Harry Velick, Doreen ve Stuart Velick, Bunny ve Merrill Miler, Elaine ve Steve Fish, Baily ve Gil Franklin, Lisa ve Joel Hepner, Marge ve Bill Sandy, Mary Ann ve Ted Simon dâhil olmak üzere yaklaşık on altı kişi yer almıştır. İlk tören, 15 Eylül 1963'te Farmington Hills, Michigan'daki Eagle İlkokulu'nda yapılarak çalışmalarına başlanmıştır.⁴² Böylece bu sekiz aileyle birlikte Farmington Hills'de Birmingham Tapınağı kurularak Wine ve beraberindekiler Reformist Yahudilikten ayrılmışlardır.⁴³

Cemaatin üyeleri, yeni özgürlüklerini yaşarken “Tanrı” kelimesini modası geçmiş bir kelime olarak görmüşlerdir. Detroit'teki Yahudiler bu hareketten haberdar olarak, Wine ile cemaatin heretik üyelerinden dolayı üzüntülerini dile getirmişlerdir. Hatta bazı Yahudiler, Wine'ın görevinden geri çekilmesini istemiş, bazı cemaat liderleri ise Wine'a karşı suçlayıcı ifadelerde bulunmuşlardır. Tüm bunlar yaşanırken Wine, ateist olduğuna dair görüşlerini anlatan bir makale yazarak Detroit Free Press'de yayımlatmıştır.⁴⁴ Marilyn Rowens'e göre, Sherwin Wine güçlü fikirleri olan bir insandır. Bu tür suçlayıcı yaklaşımlar ona enerji vermiş ve cemaatini büyütme kararı almasını sağlamıştır.⁴⁵

⁴² Cook, *a.g.e.*, 2003, ss. 27–29.

⁴³ Gary Phillip Zola ve Marc Dollinger (Ed.), *American Jewish History: A Primary Source Reader*, Brandeis University Press, Massachusetts, 2014, s. 412; Mustafa Bıyık, “Hümanist Yahudiler”, *Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Birinci Baskı, MiletNihal Yay., İstanbul, 2019, s. 356.

⁴⁴ Neto, *a.g.e.*, ss. 15–16.

⁴⁵ Marilyn Rowens, “Reflections on a Life of Courage”, *A Life of Courage: Sherwin Wine and Humanistic Judaism*, Ed. Dan Cohn-Sherbok, Harry T. Cook, Marilyn Rowens, Milan Press, Farmington Hills, 2003, s. 60.

Wine, kendisini ateist veya agnostik olarak kimliklendiren Yahudiler için, 1963 yılında Amerika'da ilk Hümanist Yahudilik sinagoğu olan Birmingham Tapınağını kurmuştur.⁴⁶ Birmingham Tapınağı, 1965 yılında yüz kırk üye aileyle büyümeye başlamıştır. 1967'de Ritüel Komitesi, Yahudi kültürünü yansıtan ritüeller ve gelişmekte olan âyinlerle ilgili önemli görevleri yeniden başlatmıştır. 1968 yılında, Birmingham ailesi kendi oganizasyonlarına ev sahipliği yapabilecek kendilerine ait yerlerin inşa edilmesini tartışmaya başlamışlardır.⁴⁷ Hümanist Yahudiliğin ilk konferansı Mayıs 1970'de Detroit'teki bir otelde gerçekleştirilmiş ve bu toplantıya Wine, Friedman ve Franklin gibi önemli isimler katılmıştır.⁴⁸ Birmingham Üniteryan Kilisesi, Eagle İlkokulu, Yüksek Meadow Okulu, Frost Ortaokulu gibi farklı yerlerde bir süreliğine toplanmıştır. 1971 yılında ise Farmington Hills, Michigan'deki 28611 West Mile Road adlı adresteki yeni binalarına geçerek âyinler düzenlemeye başlamışlardır.⁴⁹

1.2.4. Hümanist Yahudiliğin Yayılması ve Gelişimi

Birmingham Tapınağı, ileriki yıllarda genişlemeye devam etmiştir. Wine, Beth El cemaatinden ayrılarak Birmingham Tapınağı'nda Cuma akşamı âyinleri başlatmıştır.⁵⁰ Hümanist Yahudilikte yeni arayışlar nedeniyle Hümanist anlayışı ve Yahudi kültürünü yansıtan yeni âyinlerin yazılması gerekmiştir. Bu sıralarda Hümanist Yahudiliğin meditasyon âyinleri düzenlenerek tamamlanmış ve ardından yayınlanmıştır. Bu yeni hareket, ikinci ve üçüncü kuşak olan pek çok Yahudi'yi kendisine çekmeye başlamıştır. Bu hareketi destekleyenler daha çok II. Dünya Savaşı çocukları ve sivil haklar için yürüyüşlerin yapıldığı, otoritenin sorgulandığı 1960'lı yılların genç yetişkinleri olmuştur. Benzer düşüncelere sahip olan insanlar Birmingham Tapınağı'nda destek bulmuşlardır. Dört yüzden fazla kişi hareketin

⁴⁶Aaron J. Hahn Tapper, *Judaisms a Twenty-First-Century Introduction to Jews and Jewish Identities*, University of California Press, California, 2016, s. 157.

⁴⁷ Neto, *a.g.e.*, ss. 27–28.

⁴⁸ Miriam Jerris, "A Retrospective: 50 Years of the Society for Humanistic Judaism", *Humanistic Judaism*, Michigan, 2019, s. 9.

⁴⁹ Rowens, *a.g.e.*, s. 61.

⁵⁰ Neto, *a.g.e.*, s. 28.

sadık destekçileri olmuş ve Hümeranist Yahudiliğin yeni felsefesini oluşturmak ve materyaller geliştirmek konusunda yardımcı olmuşlardır.⁵¹

Birmingham Tapınağı kurulduktan sonra Wine, düşüncelerini yaymanın ve bu hareketi genişletme zamanının geldiğini hissetmiştir. 1966 yılında, harekete dâhil olmak isteyen insanlara yönelik Hümeranist Yahudiliğin eğitimsel materyalleri ve âyinlerini yaymak için özel bir komite kurulmuştur.⁵² 1967’de Hümeranist Yahudilik hareketindeki bazı liderler, insanların ihtiyaçlarını ve akıl ile yönetilecek bir Yahudiliğin onaylanması meselesini görüşmüşlerdir. Ayrıca *Hümeranist Yahudilik* dergisi çıkarılmaya başlanmıştır.⁵³ 1969’da ise Wine, Robert Marshall’ın da işbirliğiyle Detroit’de, Oakland Üniversitesi’nde, Hümeranist etiğini anlatan bir konferans düzenlemiştir. Bu konferans Yahudilere özel olmamasına rağmen pek çok Yahudi’nin dikkatini çekmiştir. Altı yüzden fazla kişi bu toplantıya katılmış ve Hümeranist Yahudiliğin mesajı hızla yayılmaya başlamıştır. Aynı yıl içerisinde, üç Hümeranist Yahudilik cemaati olan; The Birminham Temple, Westport Connecticut ve Deerfield Illinois bir araya gelerek Hümeranist Yahudilik Topluluğu’nu (The Society for Humanistic Judaism) kurmuştur. Hümeranist Yahudiliğin yayılmasını sağlamanın önemli yollarından birisi de, hareket hakkında ve Hümeranist Yahudilerin neye inandığı ile ilgili bilgilerin basılması olmuştur.⁵⁴ Sherwin Wine’in makaleleri Birmingham Tapınağı’nın haber bülteninde aylık olarak *The Jewish Hümeranist*; Hümeranist Yahudilik Topluluğu’nun dergisi üç ayda bir *Humanistic Judaism*’i, ve Uluslararası Federasyon Bülteni’nde yılda iki kez *Hofesh* yayınlanmıştır. Ayrıca Wine, *Celebration, Judaism Beyond God, Staying Sana in Crazy World* gibi bazı kitaplar da kaleme almıştır.⁵⁵

1969’da, Hümeranist Yahudiler aralarında işbirliğini sağlamak için Detroit’te Hümeranist Yahudilik Derneği’ni kurmuşlardır. 1970’te ise, derneğin ilk yıllık konferansı Detroit’te gerçekleşmiştir. Sonraki on yıl boyunca Boston, Toronto, Los Angeles, Washington, Miami, Long Beach ve Huntington, New York’ta yeni cemaatler kurularak hareket yayılmaya başlamıştır. Hümeranist Yahudilik, beş kıtada

⁵¹ Rowens, *a.g.e.*, ss. 60–61.

⁵² Neto, *a.g.e.*, ss. 31–32.

⁵³ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1997, s. 130.

⁵⁴ Neto, *a.g.e.*, ss. 31–32.

⁵⁵ Rowens, *a.g.e.*, s. 64.

destekçileri olan uluslararası bir hareket haline gelmiştir. Ulusal Federasyon, şu anda Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İngiltere, Fransa, Belçika, İsrail, Avustralya, Arjantin ve Uruguay'da dokuz ulusal kuruluştan oluşmaktadır.⁵⁶Hümanist Yahudilik Derneklerinin Houston, Philadelphia, Miami, Los Angeles ve Boston'da dinî meclisleri vardır. Derneğin dünyanın her yerinden üyesi mevcuttur.⁵⁷

Hümanist Yahudilik hareketi hızla genişleyerek kendi içinde alt örgütlenmeler olmuştur. Talebin artmasıyla yeni şubelerin açılması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bunlar:

- *Birmingham Temple (BT).*
- *Society for Humanistic Judaism (SHJ).*
- *Association of Humanistic Rabbis (AHR).*
- *Centre for New Thinking (CNT).*
- *North American Committee for Humanism (NACH).*
- *International Association of Humanistic Educators Counsellors and Leaders (IAHECL).*
- *Leadership Conference of Secular and Humanistic Jews (LCSHJ).*
- *International Federation of Secular Humanistic Jews (IFSHJ).*
- *Voice of Reason (VOR).*
- *Conference on Liberal Religion (CLR).*
- *Clergy and Citizens United (CCU).*⁵⁸

1981'de, İsrail ve Hümanist Yahudilik Derneği arasındaki ilişkinin başlangıcı olacak bir toplantı, İsrail'de düzenlenmiştir. 1982'de Wine, Hümanist Yahudilik Derneği'nin yanı sıra diğer Seküler Yahudi organizasyonlarını, toplantı yapmak için çağırmıştır. Yapılan kongre sonucunda pek çok seküler Yahudi toplulukları bir araya

⁵⁶ Dan Cohn-Sherbok, "Humanistic Judaism", *Encyclopedia of New Religious Movement*, Ed. Peter B. Clarge, Routledge, 2006, s. 288.

⁵⁷ Neto, *a.g.e.*, s. 32.

⁵⁸ Neto, *a.g.e.*, ss. 32–33.

gelerek işbirliği yapabilme fırsatı bulmuşlardır. 1985'te, Kudüs'te yapılan toplantıda Uluslararası Seküler Hümanist Yahudilik Enstitüsü (The International Institute for Secular Humanistic Judaism) kurulmuştur. Bu toplantıya Kuzey Amerika'dan, İsrail'den ve Latin Amerika'dan temsilciler katılmışlardır.⁵⁹

1986'da Birmingham Tapınağı'nda önemli bir toplantı yapılmıştır. On bir ülkeden gelen temsilcilerle gerçekleştirilen toplantının sonucunda Uluslararası Seküler Hümanist Yahudilik Federasyonu (The International Federation of Secular Humanistic Jews) oluşturulmuştur. Üç yüz elliden fazla kişi liderlik eğitimi ve semineri için bir araya gelmişler ve Latin Amerika'dan, Kuzey Amerika'dan, Fransa ve İsrail'den gelen konuşmacılar XXI. yüzyıl Yahudileri hakkında konuşarak görüşlerini açıklamışlardır. Sonuç olarak, Yahudiliğin hem kendileri hem de başkaları için doğaüstü güce değil akla ve insanın iradesine bağlı olması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁰ Günümüzde Hümanist Yahudilik, fikirlerini bazı resmî internet siteleriyle tüm dünya ile paylaşmaktadır. Bu sitelerden bazıları: <http://www.shj.org/> (Hümanist Yahudilik Topluluğu resmi web sitesi), <https://www.ifshj.net> (Uluslararası Seküler Hümanist Yahudiler Federasyonu resmi web sitesi), <https://iishj.org/> (Uluslararası Seküler Hümanist Yahudilik Enstitüsü resmi web sitesi), <https://www.humanisticrabbis.org/> (Hümanist Rabbiler Birliği resmi web sitesi) ve <http://www.sherwinwine.com/>'dur.⁶¹

1986'da Uluslararası Seküler Hümanist Yahudiler Federasyonu, Hümanist Yahudiliğin ideolojisini ve amaçlarını belirten bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiriye göre:

“İnsan aklının değerine ve aklın ifşa ettiği dünyanın gerçekliğine inanıyoruz. Doğal evren hiçbir doğaüstü müdahale gerektirmeden kendi başına durur. İnsan varlığının değerine ve insanın sorunlarını hem bireysel hem de toplu olarak çözme gücüne inanıyoruz. Hayat, insanın ihtiyaçlarının tatminine yönelik olmalıdır. Her insanın yaşam, onur ve özgürlük hakkı vardır. Yahudi kimliğinin değerine ve Yahudi halkının hayatta kalmasına inanıyoruz. Yahudi tarihi bir insan hikâyesidir. Yahudi

⁵⁹ Neto, *a.g.e.*, s. 33.

⁶⁰ Rowens, *a.g.e.*, s. 67.

⁶¹ Muhammed Ali Bağır, “Tanrısız Yahudiliğe Doğru: Hümanistik Yahudilik ve Temel Değerleri”, *Kalemname*, c. 4, sy. 8, 2019, s. 180.

kimliği etnik bir gerçekliktir. Yahudi halkının medeniyeti; Yahudi dilleri, etik gelenekler, tarihi anılar, kültürel miras ve özellikle modern zamanlarda İsrail devletinin ortaya çıkışı dâhil olmak üzere Yahudi yaşamının tüm tezahürlerini kapsar. Yahudilik ayrıca birçok inanç sistemini ve yaşam tarzını da kapsar. Yahudi halkının yaratılışı her çağda olduğu gibi, sürekli olarak değişmektedir. İsrail ve tüm dünya ulusları için laik hümanist bir demokrasinin değerine inanıyoruz. Din ve devlet ayrı olmalıdır. Bireysel mahremiyet ve ahlâki özerklik hakkı güvence altına alınmalıdır. Irk, cinsiyet, inanç veya etnik köken ne olursa olsun herkese eşit haklar tanınmalıdır."⁶²

1970'ler, 80'ler ve 90'lar Seküler Hümanist Yahudiliğin büyümesinde önemli yıllar olmuştur. Bu dönemde, hareket daha geniş kitleler arasında yayılma fırsatı bulmuş, Kuzey Amerika'da konferanslar düzenlenmiştir. 2000 yılının sonbaharında, Brüksel, Chicago, İsrail, Moskova, Paris ve New York'ta Uluslararası Federasyon toplantıları yapılmıştır. 2003 yılının Eylül ayında ise, Uluslararası Seküler Hümanist Yahudilik Federasyonu iki yılda bir yapılan konferansın dokuzuncusunu düzenlemiştir. Bu toplantılara İsrail, Fransa, İtalya, İsveç, İrlanda, Latin Amerika, İngiltere, Almanya ve Kuzey Amerika gibi dünyanın farklı yerlerinden insanlar katılmıştır. Katılan kişiler Hümanist Yahudiliği teşvik ederek tanıtıma ilgi duymuşlardır.⁶³ Bu gibi oluşumlar, Hümanist Yahudilik adına umut vaad edici girişimlerdir.

Wine, inananlar için bazı yönergelerde bulunmuştur. Bunları aşağdaki şekilde özetleyebiliriz:

- *Eğer inanansanız, inançsız olmayı reddetmişsiniz demektir. Başkalarının sizi kendilerine göre tanımlamasına izin vermemek çok önemlidir. Hümanist Yahudiler Kutsal Kitap'taki yaratılışa inanmazlar fakat evrime inanırlar. İnsanın sorumluluğu ve çabasına inanırlar. Hümanist Yahudiler doğaiştnn gerçekliğine inanmazlar, tüm deneyimlerin doğal kökenine inanırlar.*
- *Eğer inanansanız mesajın önemli olduğunu bilirsiniz. Fundamentalist bakış açısından kendinizi ahirete hazırlamak aşırı derecede önemlidir. Hümanist*

⁶² Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 2006, ss. 288–289.

⁶³ Rowens, *a.g.e.*, s. 68-70.

bakış açısından ise kendinizi bu dünya hayatından en iyi şekilde yaratmak için kendini eğitmek de eşit derecede önemlidir. Çocuksu davranışların ve çocuksu bağımlılıkların yaygın olduğu bir dünyada ister mesajı duymaya açık olsunlar ister olmasınlar hümanizmin insanlara söylemek istediği şeyler önemlidir.

- *Eğer inanansanız pozitif alternatifler sunarsınız. Geleneksel Yahudi toplulukları dua ve Tanrı etrafında inşa edildiği için alternatif bir Yahudi topluluğunun etik kaygılar ve seküler Yahudi kültürü etrafında inşa edilemeyeceği anlamına gelmemektedir.*
- *Eğer inanansanız modası geçmiş olmaktan endişe duymazsınız. Pek çok insan şık olduğunda entelektüel, öfke duyduğunda inançsızlığın tadını çıkarır. Ancak inançsızlık daha az moda haline geldiğinde savunma duruşlarını rahatsız edici bulurlar. Saldırmayı tercih ederler, saldırıya uğramaktan rahatsız olurlar. İnanan hümanistler, modanın değişmesine hazırdır. Yaptıklarının aksine neye inandıklarını bildikleri için inanmazlar, kalabalık alkışlamayı bıraktığında entelektüel güvencelerini kaybetmezler.*
- *Eğer inanansanız olumsuz durumları olumluya çevirirsiniz. Hümanist olmayan bir dünyada, hümanist olarak itiraz edilebilecek pek çok kurum ve değiştirilemeyecek toplumsal pratikler vardır. Ordudaki din adamları, ulusal anıtlar üzerindeki dinî yazılar, okulda hayır duaları, tüm bu provokasyonlar pek çok ateisti faydasız bir dirence taşımaktadır.*
- *Eğer inanansanız rolleri tersine çevirmeyi seversiniz. Çünkü ateistler kendilerini bir topluluk içinde yabancı gördükleri için inananlar, muhaliflerinden daha kolay taviz verirler.*
- *Eğer inanansanız karşılıklı destek için başka inananlar ararsınız.⁶⁴*

Wine'in, 1963'te görüşlerini ifade etmeye başladığı zamandan itibaren görüşlerine karşı çıkanlar hep olmuştur, fakat Wine, daima ufkunu genişletmiş ve öğretilerinin geniş kesimlere ulaşabilmesi için çaba sarfetmiştir. İnanıldığı değerlerden vazgeçmeyerek yoluna devam etmiş ve bu duruşu ona Amerikan Hümanist Derneği (American Humanist Association) tarafından, 2003'te Washington'da "Yılın

⁶⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 228.

Hümanisti” ödülünü kazandırmıştır. Wine, yetmiş dört yaşında emekli olmaya karar vererek, 27 Haziran 2003’de düzenlenen bir törenle emekli olmuştur.⁶⁵

Wine ve yirmi beş yılı aşkın bir süredir arkadaşı olan Richard McMains ile 21 Temmuz 2007’de Fas’ta bir araba kazası yapmıştır. Wine, bu kazada hayatını kaybetmiştir.⁶⁶

1.2.5. Sherwin T. Wine’ın Kitapları

Sherwin T. Wine, üretken bir yazar olarak pek çok makale ve kitap kaleme almıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- *A Word from the Rabbi*, Farmington Hills, MI, Birmingham Temple, 1966.
- *Meditation Services for Humanistic Judaism*, Farmington Hills, MI: Birmingham Temple and Society for Humanistic Judaism, 1976.
- *Humanistic Judaism*, Buffalo, NY: Prometheus Books, 1978.
- *High Holidays for Humanists*, Farmington Hills, MI: Birmingham Temple and Society for Humanistic Judaism, 1979.
- *Celebration: A Ceremonial and Philosophic Guide for Humanists and Humanistic Jews*, Buffalo, NY: Prometheus Books, 1988.
- *The Pursuit of Happiness*, Birmingham, MI: Center for New Thinking, 1989.
- *Judaism Beyond God*, Hoboken, NJ: KTAV Publishing House, 1995.
- *Staying Sane in a Crazy World: A Guide to Rational Living*, Birmingham, MI: Center for New Thinking, 1995.
- *A Provocative People: A Secular History of the Jews*_(posthumous), Farmington Hills, MI: IISHJ and Milan Press, 2012.⁶⁷

⁶⁵ Neto, *a.g.e.*, s. 35.

⁶⁶ <https://sherwinwine.com/sherwin-wine/career-highlights/>, (13.01.2022).

⁶⁷ <https://sherwinwine.com/sherwin-wine/bibliography/>, (17.01.2022).

İKİNCİ BÖLÜM

HÜMANİST YAHUDİLİĞİN DOKTRİNİ, TEOLOJİK GÖRÜŞLERİ VE ETİK

2.1. Hümanist Yahudiliğin Doktrini ve Teolojik Görüşleri

Hümanist Yahudiler düşüncelerini felsefî bir akımdan ziyâde, din olarak görmeyi tercih etmektedir. Bunun nedeni, din tanımlamalarının insanlarla doğaüstü arasındaki ilişkiye bağlı olmamasıdır. Hümanist Yahudilere göre din; topluluklara hizmet etmek için var olan bir harekettir. Din, bir topluluğun dünya görüşünü ifade eden ritüellerin ve törenlerin olmasını sağlar. Hümanist Yahudiler hareketlerinin, toplumun dinî duygularını ifade etmelerine olanak sağladığına inanır. Bu yüzden kendilerini sadece bir felsefî akım olarak değil din olarak görmektedirler.⁶⁸

Genel bir bakış açısı ile baktığımızda Hümanist Yahudilik, ateist bir inanç sistemine sahiptir, fakat ateizmden ayrılan yönleri de bulunmaktadır. Hümanist Yahudiler, Yahudilikteki önemli dinî doktrinlerin çoğuna inanmayı reddetmişlerdir veya bu doktrinleri hümanist bir bakış açısıyla tekrar yorumlayarak hayata geçirmeyi tercih etmişlerdir. Örneğin, Hümanist Yahudiler Geleneksel Yahudiliğin aksine Tanrı'ya ve Tanrı ile ilişkili olan Peygamberlik, Kutsal Kitap, âhiret gibi iman esaslarına inanmazlar. Geleneksel Yahudilikte var olan toplumsal konulara ise, insanı ön plâna çıkaran özgürlükçü bir bakış açısı ile yaklaşır.

Yaakov Malkin'e göre, Seküler Yahudileri "inançsız" olarak adlandırmak doğru değildir. İnanç olmadan insanların, herhangi bir kültür ve toplumda yaşaması imkânsızdır.⁶⁹ Yahudiliğin diğer mezheplerinden farklı olarak Hümanist Yahudilik, inancın hümanist yönlerini yüceltmeye önem vermiştir.⁷⁰ Bu anlamda geleneksel Yahudilik inancında olan seçilmişlik ve diğer milletlerden üstünlük gibi görüşler yer almamaktadır. Bunun yerine eşitlikçi ve insanı ön plâna çıkaran bir yaklaşım benimsenmektedir.

Wine, Hümanist Yahudiliğin temel inançlarını, beş maddede özetleyerek ifade etmiştir:

⁶⁸ Neto, *a.g.e.*, s. 64.

⁶⁹ Malkin, *a.g.e.*, 2006, s. 43.

⁷⁰ Dan Cohn-Sherbok, *Modern Judaism*, Macmillan Press Ltd., London, 1996, s. 155.

- *Yahudilik; birçok dini ve seküler kültürü içeren, Yahudi halkının kültürüdür.*
- *Yahudi halkının kültürü ve kaderiyle, kimliğini seçen herhangi biri Yahudidir.*
- *Holokosttan sonra Yahudi Tarihinin anlamı açıktır; Yahudiler kendi kaderlerinin sorumluluğunu almalıdırlar.*
- *Her insan, kendi vicdanının nihaî yetkisine tabi olarak, kendi yaşamının efendisi olma hakkına sahiptir.*
- *İnsanın hayatta kalmasını, mutluluğunu ve onurunu elde etme başarısı, insanın gücüdür.*⁷¹

Yahudi tarihine bakıldığında, büyük bir çoğunluğunda hahamlar erkekler arasından seçilmiştir. Herhangi bir durumda yetersayı alınırken, sadece erkekler sayılmıştır. Kadınların sinagoga girmesine *mekhitzah* adı verilen bir bariyerin arkasında durulması suretiyle izin verilmiştir.⁷² Oysaki Hürmanist Yahudilik kadınların da haham olmasına ve erkeklerle birlikte sinagogta ibadet etmesine izin vermektedir.⁷³

2.1.1. Tanrı Anlayışı

Geleneksel Yahudilik inancında Tanrı, her şeyi yaratan ve her şeye hükmeden, ezeli ve ebedî olan yüce bir varlıktır. Tanrı tektir ve O'nun eşi, benzeri, ortağı, şekli ve bedeni yoktur. Gücü sınırsız olan, evrenin yegâne hâkimidir. Tanrı zamanı ve mekânı yaratandır, ancak zamandan ve mekândan da uzaktır. Tanrı'nın kendisi zaman ve mekândır. Bu yönüyle geleneksel Yahudilik inancı tek Tanrılı bir inanç sistemidir ve panteizmi reddeder.⁷⁴

Hürmanist Yahudiler Tanrı'ya inanç konusunda, Geleneksel Yahudilikten farklı bir düşünceye sahiptir. Bu durumun Yahudilerin zaman içerisinde süregelen sekülerleşme süreciyle yakından ilgisi vardır. Çalışmamızın birinci bölümünde Yahudilerin sekülerleşme sürecinden bahsetmiştik. Yahudilerin geleneksel düşünce yapılarındaki değişim bu süreçte; Benedict Spinoza, Salomon Maimon, Moshe

⁷¹ Neto, *a.g.e.*, s. 51.

⁷² Ted Falcon ve Davit Blatner, *Judaism for Dummies*, New Jersey, 2013, s. 395.

⁷³ Tapper, *a.g.e.*, s. 163.

⁷⁴ Baki Adam, "Yahudilik", *Dinler Tarihi*, Ed. Baki Adam, 5. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, ss. 90–91.

Mendelssohn, Mordecai Kaplan gibi döneminin önemli düşünürlerinin felsefelerinde ve fikirlerinde görülmektedir. Onların felsefeleri ve fikirleri, Yahudilerin geniş bir kesimi tarafından benimsenmiştir.

Yahudilerin sekülerleşme sürecine tekrar kısaca değinecek olursak; Avrupa’da ortaya çıkan Aydınlanma çağıyla birlikte, din dışı inançlar yaygınlaşmıştır. Endüstrileşme, ticarî ve bilimsel devrimler, köylerden kentlere kitlesel göçler, kırsal toplulukların çöküşüyle birlikte dinî liderlerin toplum üstündeki egemenliği de çökmüştür. Hümanist inançlara sahip Yahudiler de dâhil olmak üzere Batı toplumları arasında aydınlanma güçlenerek yaygınlaşmıştır.⁷⁵ Böylece, XIX. ve XX. yüzyıllarda, Yahudiler seküler hayat tarzını benimsemeye başlamışlardır ve kendilerini mitzvota uymak zorunda hissetmemişlerdir. Çoğu Yahudi, dindar topluluklardan ayrılmış ve çok az Yahudi çocuklarını dindar okullara göndermiş, hatta birçoğu çocuğunu dinî olmayan okullara göndermeyi tercih etmiştir. Yaşanan bu değişimin en önemli sebeplerinden birisi, Spinoza’nın panteist düşünce sistemi ve Haskala hareketidir.⁷⁶ Din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini savunarak Reformist Yahudiliği başlatan Moses Mendelssohn (1729–1786), özellikle Avrupa Yahudileri arasında etkili olmuştur.⁷⁷ Mendelssohn, Yahudi dünyası ile Avrupa arasında bir köprü kurarak Yahudi tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. O, Yahudileri modern Avrupa kültürüne katılmaları konusunda, kendi aydın Yahudi kimliğiyle yol gösterici olmuş ve akım başlatan düşünceleriyle Berlin’de doğan ve zamanla Avrupa’da yayılan Haskala’nın öncüsü, sembolü haline gelmiştir.⁷⁸ Rönesans, reform ve 1789 Fransız İhtilâli’nin ardından Avrupa’da yaşanan Aydınlanma hareketi, Haskala ile birlikte pek çok Yahudi tarafından benimsenmiştir.⁷⁹ Yeniden Yapılanmacı Yahudilik⁸⁰ gibi Yahudi Hümanizmi,

⁷⁵ Malkin, *a.g.e.*, 2006, s. 13.

⁷⁶ Malkin, *a.g.e.*, 2006, s. 44.

⁷⁷ Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Literatürk Yayınları, 8. Baskı, Konya, 2017, s. 213.

⁷⁸ Özmen, *a.g.e.*, 2014, s. 232.

⁷⁹ Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 79.

⁸⁰ Yeniden Yapılanmacı Yahudilik: Mordecai Kaplan’ın New York’ta 1922 yılında “Society for the Advancement of Judaism” adlı kurumda rabbi olarak görev yaptığı sıralardaki Yahudiliği “yeniden inşa” çalışmalarına kadar dayandırılmaktadır. Kaplan ise bu hareketin temellerini “ Reconstructionist” adıyla yayınlamış olduğu dergiye dayandırmaktadır. Yeniden Yapılandırmacı Yahudilik, Tora’yı Tanrı’nın bir vahyi olarak görmez, onun Yahudi halkının tarihi ve sosyal gelişiminden kaynaklandığına inanır. Onlara göre Yahudilik, insanın doğal gelişiminin bir sonucudur ve bunda

Yahudi inancının teist olmayan bir yorumunu ifade etmiştir. Tarihsel olarak Tanrı'nın varlığına olan inanç, Yahudi geleneğinin kurulması olarak işlev görmüş, fakat Aydınlanma sonrası giderek artan sayıda Yahudi, evrenin devam ettiricisi ve kadir-i mutlak, âlim ve cömert bir yaratıcıya inanmakta zorlanmıştır. Böylece, toplum içerisinde bir dizi alternatif teolojik inanç ortaya çıkmıştır.⁸¹

Yaakov Malkin'e göre insanlar hayatların anlamını bulmaya çalıştıkları için bir din arayışındadırlar. Onları hayatta tutacak değerler bulmak istemektedirler. Ayrıca insanlar ait olduklarını bildikleri ve kabul edildikleri bir topluluğun parçası olmak istemektedir.⁸² Her uygarlık kendine özgü Tanrılar yaratmıştır. Dünyanın her yerinde kadınlar ve erkekler dinleri icat etmişlerdir. Bu dinlerin bazılarında, etik ve sosyal davranış şeklinde kurallar varken, bazıları kült ve ritüel düzeyinde kalmıştır.⁸³ Wine'a göre din, ölüm ve acı çekme deneyimiyle başlamıştır. Ölüm korkusu, ölümü yenmek için insanları olağanüstü bir güç arayışına sevk etmiştir. Bu olağanüstü güç, ne sınırlıdır ne tarafsız ne de ölçülebilirdir. Zamanla bu güç, kutsal taşlarda ve kutsal mekânlarda yer almıştır. İbadet, gücün kişisel olduğunu îmâ etmiştir. Böylece kişisel olmayan güç Tanrılara ve ruhlara, kutsal taşlarla mabede ve tapınaklara dönüşmüş, sihirbazlar rahipler olarak yeniden şekillenmiştir.⁸⁴

Wine'a göre Tanrı, geleneksel dünyada merkezî bir konuma sahip olmuştur. Evren onun eseridir ve Tanrı istediği her şeyi yapabilecek sınırsız bir güce sahip, talepkâr ve müdahale eden bir varlıktır. Bunun yanı sıra, Tanrı, normal varlıkların anlayamayacağı ve sahip olamayacağı şekilde doğanın kanunlarına uymak zorunda olmayan ve sıra dışı güçlere sahip olan melekler ve cinlerin doğaüstü dünyalarının bir parçasıdır.⁸⁵ Yaakov Malkin'e göre ise, Tanrı insanların zihninde doğmuştur ve bu yüzden insan yapımı olan edebiyat ve sanatın ötesinde bir varlığı yoktur. Malkin'e göre bunun delili ise, Tanrı'nın sadece insan yapımı olan kitaplarda, resimlerde ve teolojide yer almasıdır. Bilinen "Tanrı" edebiyatta işlenen bir karakterdir.

hiçbir ilâhi müdahale yoktur. bk. İsmail Başaran, *Amerikan Yahudiliği*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2020, s. 99; bk. <https://americanhumanist.org/paths/judaism>, (13.02.2020).

⁸¹ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s.161.

⁸² Neto, *a.g.e.*, s. 105.

⁸³ Malkin, *a.g.e.*, 2004, s. 22.

⁸⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 220.

⁸⁵ Wine, *a.g.e.*, s. 30.

Hikâyeciler tarafından şekil verilen, inanan bir kitleye sunulan figürdür. Dolayısıyla, dünyada kelimelerle anlatılmayan ve şekillerle tasvir edilmeyen bir Tanrı yoktur.⁸⁶

Yahudiliğin diğer mezheplerinin aksine Hümanist Yahudilik, doğaüstü (supernatural) inancın bütün formlarını reddeder ve bunun yerine agnostisizm⁸⁷, ateizm⁸⁸ ve ignostisizm⁸⁹ düşünceleriyle kendisini bağdaştırır. Hümanist Yahudilik, dinî inancın temelinde psikoloji olduğunu kabul eder ki buna göre, Tanrı (Deity) ilk ve en samîmî insan deneyiminin bir yansımasıdır. Tıpkı bir ailenin baba lideri ve bir ulusun baba kralı gerektirdiği gibi, evren de baba Tanrı'yı gerektirmektedir.⁹⁰ Wine'a göre modern bilim, evrenin uçsuz bucaksızlığını ortaya çıkardıkça, Dünya gezegenine kişisel ilgi duyan ilâhî bir baba figürü daha az inanılır hale gelmiştir. Kopernik, Galile ve Newton'un dünyası, insanları fark edilemeyecek kadar küçük, Tanrı'yı da yaklaşılamayacak kadar büyük kılmıştır. Tanrı, eski gücünü kaybederek önemsiz hale gelmiştir.⁹¹

Hümanist Yahudilere göre, evren olaylar topluluğu olduğu için “üretilmiş” ya da “yaratılmış” bir şey değildir. Evrendeki olayların nedenleri vardır. Ama bir bütün olarak evrenin bir nedeni yoktur. “Dünyayı kim yarattı?” sorusu oldukça doğaldır. Wine'a göre, bizler yanlış bir şekilde dünyanın yaratılmış olduğunu varsaysak bile geleneksel bir cevap olan “Tanrı” tatmin edici değildir. Eğer meşru olarak “Dünyayı kim yarattı?” sorusu soruluyorsa aynı şekilde “Tanrı'yı kim yarattı?” diye de

⁸⁶ Malkin, *a.g.e.*, 2006, s. 67.

⁸⁷ Agnostisizm: Bu kelime, etimolojik olarak Yunanca'da “bilinmeyen”, “bilememek” anlamlarına gelen “agnostos” kelimesinden gelmektedir. Kelime kökeninden hareketle agnostisizm, “bilin(e)mezlik” olarak Türkçe'ye çevirilir. Agnostisizm; 1869'da Huxley tarafından dogmatizme karşı felsefi bir doktrini veya zihni bir tutumu belirtmek için ortaya konmuştur. Bu doktrine göre, mutlak, aşkın, hayatın başlangıcı, kader, varlık, cevher, numen gibi bazı sahalara bilinemez. Bunlar ancak, tecrübî donelerden anlaşılabilir. Bunların varlıkları ateizmin aksine ne inkâr edilebilir ne de tasdik edilebilirdir. bk. Ferit Uslu, “Agnostisizm”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sy. 21, 2012, ss. 5–28; bk. Mehmet Aydın, “Agnostisizm”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018, s. 18.

⁸⁸ Ateizm: Tanrı veya Tanrıların varlığına dair inancın yokluğudur. Bu bakış açısıyla Tanrı'nın yanı sıra tüm metafizik inançlar reddedilir. Bk. Anthony Kenny, “Agnostisizm ve Ateizm”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Yaşar Türkben, 1/1, 2012, s. 161; bk. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ateizm>, (10.05.2021).

⁸⁹ İgnostisizm: Varlığı ve yokluğu tartışılan "Tanrı" kavramının tanımında bir tutarlılık bulunmadığını, tutarlı bir tanımı bulunmayan bir kavramın da varlık ve yokluk açısından tartışılmasının anlamsız olduğunu öne süren teolojik görüştür. Bu kavram Hümanist Yahudiliğin kurucusu olan Sherwin T. Wine tarafından geliştirilmiştir. bk. <https://tr.wikipedia.org/wiki/C4%B0gnostisizm>, (09.05.2021).

⁹⁰ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, ss. 161–162.

⁹¹ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 30.

sorulabilir. Mantıklı cevap, “Doğaüstü (Süper) Tanrı” bizi hiçbir aydınlanma sağlamayan gerileme yoluna götürür. Wine’a göre başlangıcı olmayan bir Tanrı hayal edilebiliyorsa, başlangıcı olmayan bir dünya hayal ederek çok daha fazlası yapılabilir. Wine’a göre, inanç döneminde Tanrı’nın kişiliği ve istekleri tartışılabilir olmuş, fakat onun varlığı asla tartışma konusu olmamıştır. Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar durmadan tartışmışlar, fakat ateistler bu tartışmalara girmemiştir. Dolayısıyla, Tanrı’nın gerçekliğini sorgulamak inancın gerçekliğini sorgulamaktır.⁹²

Wine, *Observer* gazetesine verdiği bir demeçte, Tanrı hakkında konuşan bir kişinin “Tanrı” ifadesiyle ne söylemek istediğini, bu ifadenin doğru mu yanlış mı olduğunun bile bilinmeyeceğini ifade eder. Sokaktaki sıradan bir insanın anladığı ve kabul ettiği Tanrı anlayışını inkâr ettiğini ve eğer bu ifadeyle atıfta bulunulan Tanrı ile kastedilenin böyle bir Tanrı ise, o zaman ateist olduğunu söyler. Wine, 1965’de *Time Magazine*’de yalnızca empirik olarak ispatlanabilir ifadelerin gerçek olarak kabul edilebileceğine inandığını, Tanrı kavramının empirik olarak ispatlanamadığı için, kendisini ateist olarak değil ignostik olarak adlandırır. “Yüce ve üstün bir Varlığın, var olduğunu kabul etmek için yeterli bir neden bulamıyorum” diyen Wine, yeni kanıtlar ortaya çıkarsa fikrini değiştirebileceğini de ilâve eder.⁹³

Wine’a göre, Tanrı’nın varlığını ispatlamaya çalışmak, Tanrı’nın sonunun başlangıcıdır. Bu, insanların şüphe etmeye başladığı anlamına gelmektedir. Wine, bu durumu bir örnek vererek açıklar: Bir organizasyonda işçiler işverenin varlığından şüphe duyarsa burada bir sorun var demektir. Tanrı’nın varlığından şüphe edilmesi, bir sorunun olduğunu göstermektedir. Wine, Tanrı’nın varlığını inkâr ederken şu soruları sormaktadır: “Niçin sınırsız güce sahip olan Tanrı, engelleyebilecekken acı çekilmesine izin vermektedir? Niçin her şeyi bilen Tanrı, insanların yapacaklarını zaten bildiğine göre, onları yaptıklarından sorumlu tutmaktadır? Niçin tüm evrenin Tanrısı, önemsiz bir köylünün günlük davranışlarıyla ilgilenmektedir?” Wine’a göre, Tanrı’nın olmadığı bir dünyada, insanların dikkati doğal dünyaya çevrilmiş, Teolojinin yerini Fizik, Kimya, Biyoloji ve Jeoloji gibi ilimler almıştır. Bu yeni bilimler, insanların dünyaya bakışını değiştirmiştir. Dünya gezegeni, küçük bir

⁹² Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 30–31.

⁹³ Bağır, *a.g.e.*, s. 185.

yıldızın etrafında dönen küçük bir uydu haline gelmiştir. Toprak büyümüş ve yaşlanmış ve insanlık, maymunun kuzeni olduğunu keşfetmiştir. İlâhî yaratılış rağbet görmemesine karşın, evrim popüler hale gelmiştir. Köklerimiz cennette değil, su deliklerinin içinde ve bataklıklardadır. Balıkların ve kurbağaların bizim aile ağacımızın bir parçası olduğu gerçeğini embriyonik bedenlerimiz gizleyememektedir. Akıl çağı, Tanrı'nın olmadığı bir çağdır. Tanrı, korkutma ve cezbe etme yeteneğini kaybederek, sözde yarattığı dünya şimdi kendisinden daha ilginç hale gelmiştir.⁹⁴

Hümanist Yahudiler, Tanrı'nın varlığıyla ilgili hiç bir kanıt olmadığını savunurken, çoğu Hümanist Yahudi Tanrı'nın varlığıyla ilgili soruları anlamsız görmektedir. Ayrıca Tanrı olsun ya da olmasın Tanrı'ya tapınmanın da anlamsız olduğuna inanırlar. Bu yüzden Hümanist Yahudiler Tanrı'ya dua etmezler veya hiçbir şeyi Tanrı'ya havale etmezler.⁹⁵ Hümanist Yahudiler, “Tanrı insanı kendi şeklinde yarattı” teorisini tersine çevirerek, insanların Tanrı'yı kendi şeklinde yarattığını iddia etmişlerdir. İnananların kendisine itaat etmesini isteyen ve dünyayı kontrol eden Tanrı kavramı, Hümanist Yahudilere göre, tuhaf bir görüştür. Onlar böylesi bir kavramı küçük düşürücü ve aşağılayıcı bulmaktadır.⁹⁶

Sherwin Wine'a göre, Tanrı fikri modern insanlığın içinde yaşadığı teknoloji ve mantık dünyasında modası geçmiş bir kavram haline gelmiştir. Ona göre asıl mesele, Tanrı'nın var olup olmadığı değil, insanın O'na ihtiyacının olup olmadığıdır. Tanrı fikri, öfkeli argümanlarla değil, çok daha mantıksal bir şekilde tahtından edilmiştir. Tanrı ilginç olamayacak kadar belirsizdir. Modern insan, ihtiyaç duymadığı bir varlığı bilmeye ve alâkadar olmaya yönelik ilgisini kaybetmiştir.⁹⁷

Sherwin Wine'a göre, Holokost'un⁹⁸ yakın tarihi, bütün Yahudilik tarihinde Tanrı'nın yokluğunun en büyük göstergesi ve ispatı olmuştur. Her ne kadar bazıları,

⁹⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 30–33.

⁹⁵ <https://www.bbc.co.uk/religion/religions/judaism/subdivisions/humanistic.shtml>, (07.02.2021).

⁹⁶ Neto, *a.g.e.*, ss. 37–38.

⁹⁷ Neto, *a.g.e.*, s. 38.

⁹⁸ Holokost: Yunan kökenli bir sözcük olan, “ateş başında kurban etme” anlamına gelir. Almanya'da 1933 yılında iktidara gelen Naziler tarafından sistemli, bürokratik yollarla, malî açıdan ülke eli ile desteklenen bir şekilde yaklaşık altı milyon Yahudi'nin hapsedilmesi ve öldürülmesi hâdisesidir. bk. <https://encyclopedia.usmmm.org/content/tr/article/holocaust-abridged-article>, (09.05.2021); bk. Salime

Yahudilerin aldıkları öğretiyeye göre yaşamadıkları için Tanrı'nın onları cezalandırdığı gibi bir savunma yapsalar da Wine, böylesi bir argümanın etik olarak yanlış olduğunu iddia etmiştir. Çünkü ona göre, Holokost boyunca itaatkâr Yahudiler de öldürülmüştür. İroniktir ki, Tanrı'yı keşfettiği varsayılan insanlar, ilâhî adaletin olmadığını da acılı tanıkları olmuştur. Hümanist Yahudiler, Yahudi halkının eğer kendi kaderini belirlemede sorumluluk almazsa, evrende başka hiçbir şeyin bu sorumluluğu almayacağını yaşadıkları tecrübelerden öğrenmiştir. Hümanist Yahudiler, Tevrat'ın Tanrı'sına inanan bazı insanları kabul etmekle birlikte onlara şu soruyu sorarlar: “Niçin Tora'nın Tanrısı güçlü elini Mısır'dan İsrailileri özgürleştirmek için kullanmıştır da, aynı güçlü elini altı milyon Yahudi'yi “medenî” barbarların elinden kurtarmak için kullanmamıştır?” Hümanist Yahudiler, böylesi bir soruyu Tanrı'ya inananlarla alay etmek için sormazlar fakat verilen cevapların mantıklı olmaması, onların Tanrı'nın varlığını inkâr etmelerine neden olmuştur.⁹⁹

Rabbi Daniel Friedman'a¹⁰⁰ göre Yahudiler istedikleri gibi inanmakta özgürdür. Friedman, Yahudileri düşünen bir Tanrı'ya inanmaya hiçbir Yahudi'nin ihtiyacı olmadığını, bu özgür düşünceye saygı duyulması gerektiğini ve Tanrı'ya inanmanın da faydasız olduğunu ifade etmiştir.¹⁰¹ Hümanist Yahudiler bu konudaki bakış açılarını şu şekilde ifade ederler:

“Birey olarak hepimizin kendi kişisel inançları vardır. Bazıları, Tanrı'nın var olmadığından emin olan ateistlerdir. Bazıları agnostiktir; Allah'ı inkâr etmezler ama Allah'a da güvenmezler. Bazıları, Tanrı'nın veya daha yüksek bir gücün, evrende bir güç veya yaşamlarında bir amaç sağlayıcı olarak var olduğuna inanır. Ortak payda, Tanrı inancının günlük hayatımızı, nasıl yaşadığımızı etkilemediğidir. Bir İlâhın dualarımızı yanıtlamasını beklemiyoruz, bilgelik ve hakikat için bir kaynak olarak

Leyla Gürkan, “Yahudi Kimliğinin Kurucu unsuru Olarak Hafıza ve Holokost”, *Sabah Ülkesi*, sy. 60, 2019, ss. 98–101.

⁹⁹ Neto, *a.g.e.*, s. 37- 38.

¹⁰⁰Daniel Friedman: Britanya'da doğmuş, Avustralya'da yetişmiş bir hahamdır. Kariyerine Sidney'deki Newtown Synagogue'de başlayan Friedman, Avustralya'nın en genç hahamı olmuştur. bk. <https://www.theus.org.uk/content/rabbi-daniel-friedman>, (25.05.2021).

¹⁰¹ Neto, *a.g.e.*, s. 39.

Tanrı'ya da dönmüyoruz. Hizmetlerimiz, felsefemizin insan merkezli yönelimini onaylayan, teistik olmayan bir dil kullanır."¹⁰²

Wine, Tanrısız Yahudilik kavramının birbiriyle mükemmel derecede uyumlu olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, Tanrı ile başlamayan ve bitmeyen bir dini, sağlıklı bir inanç çeşidi olarak görmüştür. Böylesi bir din, ahlâkın merkezine Tanrı'yı değil insanı yerleştirmektedir. Dolayısıyla bu inancın merkezinde Tanrı değil, insan yer almaktadır.¹⁰³

Wine'a göre, seküler devrim, eskiye meydan okuyan ve takipçilerine öfkeyle cevap veren yeni bir inanç sistemi ortaya çıkarmıştır. Gelenekten ziyade gerçeğe dikkat kesilmek, inanç konusunda bir karmaşaya sebep olmuştur. Gerçekliğe yeni bir bakış açısının oluşmasını sağlamıştır.¹⁰⁴

Yahudi Hümanist programının tasarımı, insanların iç dünyasındaki dinî ihtiyaçları karşılamayı amaçlar, fakat bunu yaparken Yüce bir varlığa tapınma niyetinde değildir. Hümanist Yahudiler içlerindeki sevgi, öfke yaratıcılık duygularını ifade etmeye teşvik eder, ancak bu duygularını Tanrı'ya yöneltmek yerine, mümkünse en iyi yaşamı gerçekleştirmek için hayata geçirmeyi tercih ederler.¹⁰⁵

2.1.2. Peygamberlik

Geleneksel Yahudilik inancına göre, Peygamberler Tanrı'nın elçisi kâhinler olarak görülür. Peygamberler *navi*, *roe*, *hoze* gibi terimlerle ifade edilmiştir. Geleneksel Yahudiliğe göre, ilk peygamber İbrahim, son peygamber ise Malaki'dir. Onlara göre, peygamberler peygamberliklerini gösterebilmek için mucize gösterebilir, fakat günahsız değildirler.¹⁰⁶

Hümanist Yahudilere göre, Peygamberlik ve hahamlık da dâhil olmak üzere eski ideolojiler günümüzde güvenilir olmaktan çıkmıştır. Akıl, bilim çağında eskiden mümkün veya gerçek gibi görünen şeyler, artık günümüzde mümkün

¹⁰²<https://citycongregation.org/faq/#What%20do%20Humanistic%20Jews%20believe%20about%20God>, (19.01.2022).

¹⁰³ Neto, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁰⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 29.

¹⁰⁵ Neto, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁰⁶ Adam, *a.g.e.*, 2018, ss. 93–94.

görünmemektedir. Siyasi kurtuluş ve lâik eğitim, eskiden inanılan şeylere günümüzde inanılmasını zorlaştırmıştır.¹⁰⁷

Hümanist Yahudiler, peygamberleri, halkın kendini yukarıdan gören otoriter bir grubu olarak görmektedir. Onlara göre, Peygamberler Yahve'nin sesinin kisvesi altına gizlenerek istedikleri her şeyi söylemektedir ve bu duruma insanlar sorgulamadan tereddütsüz bir şekilde boyun eğmektedir. Hümanist Yahudiler peygamberleri, Tanrı'nın elçileri olarak değil, sıra dışı insanlar olarak düşünmektedirler.¹⁰⁸

Wine'a göre, Geleneksel Yahudilik tarihi anlayışı yanlıştır. Ona göre İbrahim, İshak ve Yakup var olmamışlardır. Mısır'dan Çıkış olayı ise, bir efsaneden ibarettir. Üstelik Musa, İbrânîlerin lideri değildir ve Tevrat'ı da o oluşturmamıştır.¹⁰⁹

2.1.3. Kutsal Kitap

Geleneksel Yahudilik ve onun günümüzdeki uzantısı olan Ortodoks Yahudiliğe göre, yazılı ve sözlü kutsal metinlerin tümüne inanmak esastır. Özellikle de Musa b. Meymun'un¹¹⁰ amentüsünde, Tevrat'ın Musa'ya verilen Tevrat ile aynı olduğu, değişmediği ve değiştirilemeyeceği ile ilgili iman esasları yer almaktadır.¹¹¹

Hümanist Yahudiler, Tevrat'ı otorite kabul etmenin yanlış olduğunu düşünürler. Hümanist Yahudilere göre, İsrail ulusunun tarihi Tanrı veya peygamber kaynaklı değil insan kaynaklı bir anlatımdır.¹¹² Hümanist Yahudiler için Tevrat, ilâhî ilham ile yazılmış bir kaynak değildir. Fakat onun hem Batı toplumları hem de Yahudiler üzerinde tarihsel bir öneminin ve etkisinin olduğuna inanmaktadırlar.¹¹³

¹⁰⁷ Renee Kogel, Zev Katz (Ed), *Judaism in a Secular age: an Anthology of Secular Humanistic Thought*, Milan Press, Farmington Hills, 1995, s. 236.

¹⁰⁸ Neto, *a.g.e.*, ss. 39–40

¹⁰⁹ Dan Cohn-Sherbok, "Humanistic Judaism", *Encyclopedia of New Religious Movement*, Ed. Peter B. Clarge, Routledge, 2006, ss. 288–289.

¹¹⁰ Musa b. Meymun: 30 Mart 1135 yılında Kurtuba'da doğan Yahudi bir filozoftur. Yahudi literatütünde "Rabbi Moşeh ben Meymon" olarak bilinir. 1172 yılında Yahudi cemaatinin dinî liderliğine seçilen Musa b. Meymun, Yahudi inanç ve ibadet esaslarını yeniden düzenlemiş, yaşadığı dönemde Yahudiler arasında yaygın olan hurafelerle mücadele etmiştir. bk. Mustafa Çağrı, "İbn-i Meymûn", *DİA*, c. 20, İstanbul, 1999, ss. 194–197; bk. Hatice Doğan, *Maymonides'in Hayatı ve Eserleri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2010.

¹¹¹ Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 94.

¹¹² Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 158.

¹¹³ Neto, *a.g.e.*, s. 40.

Tevrat doktrinini temel kaynak olarak kabul eden Ortodoks Yahudilerin aksine Hümanist Yahudiler, gerçeğe ulaşmada akklı en etkili araç olarak görürler. Hem Kitab-ı Mukaddes hem de Rabbinik kaynakların insan ürünü olduğunu düşünürler. Bu yüzden de bu kaynakların eleştirel bir değerlendirmeye tb tutulması gerektiğini savunurlar. Dolayısıyla Hümanist Yahudilere göre Tevrat, Yahudilik tarihi açısından güvenilirliği olmayan bir kaynaktır.¹¹⁴ Hümanist Yahudilere göre, Tevrat dini liderler tarafından takipçilerinin hayatlarını yönlendirmek için kullanılmıştır ve insanlar Tevrat'ın Teolojik ilişkisinden dolayı onu eleştirmekten korkmuşlardır. Hümanist Yahudiler, Tevrat'ın yazılı parçalarının yanlış olabileceğini düşünür ki, onlara göre yanlış olduğu tarihsel ve bilimsel olarak ispatlanmıştır. Bu yüzden, insanların hayatlarında bir rehber olarak kabul etmezler.¹¹⁵

Hümanist Yahudiler, Kutsal Kitap'ta anlatılan çıkış hikyesine de eleştirel bakış açısıyla bakarak inanmamaktadırlar. Onlara göre, Musa'nın annesinin, çocuğunun hayatından endişe ettiği için bir sepet içinde nehire bırakması mantıklı bir durum değildir. Veya Sina l yoluyla Musa ve beraberindeki Yahudilerin İsrail topraklarına Kızıl Deniz'i aşarak varmalarına karşılık, Firavun ve ordusunun denizde boğulması inandırıcı değildir. Çünkü Hümanist Yahudiler, Firavun ve ordusunun kendi ülkelerindeki büyük gelgit olayının ne zaman yaşandığını bildiklerini düşünmektedir. Ayrıca ıkış ile ilgili herhangi bir yazılı veya arkeolojik kaydın olmaması da düşündürücüdür.¹¹⁶ Hümanist Yahudiler, Kutsal Kitap'a inanmamalarına rağmen çıkış kitabında anlatılan bazı hikâyeleri, baskıcı rejime karşı bireylerin mücadelelerinden dolayı takdir edilmeye değer görmektedir.¹¹⁷

Wine'a göre Tevrat'ın tavsiye ettiği birçok Şey barbarlıktır. Bu yüzden Hümanist Yahudiler, Tevrat'ta bulunan bazı ahlâkî ilkeleri uygulanamaz ve tutarsız olarak görmektedir. Örneğin, Levililer kitabının 20/13'te yer alan eşcinsellere yönelik söylemlerin ve lde Sayım, 15/32-36'da geçen Şabat kurallarını yerine getirmeyenlere yönelik ölüm cezaları, Hümanist Yahudilerce kabul edilemezdir. Fakat On Emir'de yer alan insan öldürmeme, hırsızlık yapmama ve komşunun

¹¹⁴ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 162.

¹¹⁵ Neto, *a.g.e.*, s. 40.

¹¹⁶ Bennett Muraskin, "It Ain't Necessarily So", *Humanistic Judaism*, Ed. Jeremy M. Kridel ve Susan A. Warrow, c. 44, Michigan, 2016, s. 34.

¹¹⁷ Neto, *a.g.e.*, s. 39.

malına göz dikmeme gibi bazı ahlâkî ilkeler Hümanist Yahudilerce de kabul edilmektedir.¹¹⁸

Katz'a göre, Hümanist Yahudiler için Tevrat üzerinde çalışmak, hayatî bir öneme sahiptir, çünkü Tevrat'ı ihmal etmek Hümanist Yahudiliğin kendisinde boşluğa neden olabilir. O, Tevrat'ta yer alan hikâyelerde önemli ahlâkî dersler olduğunu ve toplumun gelişmesinde önemli bir role sahip olduğunu düşünür. Bu yüzden, Hümanist Yahudiler Tevrat'ı otorite olarak veya ilâhî bir ilham olarak değil, kültürel bir kitap olarak kabul ederler. Hümanist Yahudilerin taahhüdü, doktriner bir gerçeğin peşinden gitmek yerine gerçeği bulmaktır ve onlara göre bu gerçek değişebilmektedir. Örneğin, yaratılış konusunda değineceğimiz üzere Tevrat'ta geçen Yaratılış olayına inanmazlar, fakat evrim teorisini desteklerler. Bununla birlikte eğer, elli yıl sonra bilimsel olarak evrim teorisinin yanlışlığı ispatlanırsa ve başka bir teori kabul görürse, Hümanist Yahudiler de görüşlerini değiştireceklerini ifade ederler. Çünkü amaçlarının gerçeğe ulaşmak olduğunu savunurlar.¹¹⁹

2.1.4. Yaratılış/ Evrim

Ortodoks Yahudiler, Tevrat'ın Hz. Musa'ya Tanrı tarafından vahyedildiğine inanırlar. Buna karşın günümüzde Reformist, Muhafazakâr, Liberal ve Yeniden Yapılanmacı Yahudiler, bazı araştırmalar ve tenkitler neticesinde Tevrat'ta birtakım değişikliklerin olduğunu kabul etmişlerdir.¹²⁰

Ortodoks Yahudilere göre, Musa'ya Sina'da verilen Tevrat(Tanah), yeryüzünün, ilk insan çifti ile birlikte tüm canlıların yaratılmasından başlayarak Musa'nın ölümüne kadar gelişen olayları ele almaktadır.¹²¹ Kitab-ı Mukaddes'te Yaratılış Kitabı konu olarak iki ana bölümden oluşmaktadır. Buna göre; birinci bölümde dünyanın yaratılışı, Âdem ile Havva'nın öyküsü, Nuh tufanı ve Babil öyküsü yer almaktadır. İkinci bölümde ise İsrailîler'in ilk atalarının öyküleri anlatılmaktadır.¹²²

¹¹⁸ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 162.

¹¹⁹ Neto, *a.g.e.*, ss. 41- 42.

¹²⁰ Adam, *a.g.e.*, 2016, s. 223.

¹²¹ Salime Leyla Gürkan, "Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan'ın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2003, s. 3.

¹²² "Yaratılış", *Kitab-ı Mukaddes*, Yeniyaşam Yayınları, Kore, 2016, s. 1.

Hümanist Yahudiler, yüce bir Tanrı'nın varlığına inanmadığından, Tanrı'dan ilhamla geldiğine inanılan Tevrat ve öğretilerini de kabul etmezler. Yaratılış kitabında bahsedildiği şekliyle Yaratılış teorisi, Hümanist Yahudilere göre güvenilir değildir. Onlara göre, herhangi birisi "Evren nereden geldi?" diye sorarsa, verilecek cevap dürüstçe "Bilmiyorum." demek olmalıdır. Hümanist Yahudiler bu konuda iyimserdirler ve şu an bu soruya verecekleri bir cevaplarının olmamasının gelecekte de asla bilinmeyeceği anlamına gelmediğini ifade ederler. Hümanist Yahudiler bu soruların cevabını bulmak için kullanılan yöntemlerden endişe duyarak, onları doğru cevaba bilimsel metot ve mantıksal düşüncenin ulaştıracağına inanırlar. Bilimsel ve tarihsel olarak ispatlanmamış, dinin sunmuş olduğu cevapların dikkate alınmasının, insanların gerçeğe ulaşmasını engelleyebileceğini düşünürler. Eva Goldfinger'e göre, Hümanist Yahudiler Tevrat'da anlatılan yaratılış öğretilerini, efsane(myth) olarak görmektedir. Ortodoks olmayan Yahudiler, Tevrat'ta anlatılan yaratılış hikâyesini inanılması güç olduğundan büyük bir utanç olarak görmektedir. Hümanist Yahudiler, insanın aklına yatmayan geleneksel bağlardan uzak kalmayı tercih eder. Dinî öğretiler yüzünden sorgulanmadan kabul edilen birçok ahlâkî prensiplere günümüzde meydan okunmakta veya değişiklikler yapılmaktadır. Bunun sebebi insanların dikkatlerinin doğaüstü dünyadan normal dünyaya çevrilmesidir. Fizik, Kimya, Biyoloji ve diğer bilimlerle Teoloji yer değiştirmiştir. Hümanist Yahudilere göre, Yaratılış Teorisi'nin modası geçmiştir, günümüzde Evrim Teorisi kabul görmektedir. Evrim, bilime ve aynı zamanda dîne insancıl yeni yaklaşımlar sunmaktadır. Gerçeği bulmak için mantıklı sorular sorulmasına fırsat vererek insanların zihnini açmakta ve bilimsel bir kanıt olmadan dinî argümanlarla insanları kandırmamaktadır.¹²³

Hümanist Yahudiler Tevrat'a ve Yaratılış hikayesine inanmamalarına rağmen Adem ile Havva kıssasını, alegorik bir anlatım olarak görürler. Buna göre, yasak meyve, bilgiyi; yılan ise insanoğlunun merakını temsil eder. Bu merak duygusu, insanın iyiyi ya da kötüyü yapmasına neden olur ve kendi kendine yeterli bir varlık olmasını sağlar. Dolayısıyla, cennet bahçesinden kovulmak bir ceza değil, aslında

¹²³ Neto, *a.g.e.*, ss. 42- 43.

oradaki can sıkıntısıyla geçen yaşama sağlıklı bir alternatifin doğmasına neden olan bir olaydır.¹²⁴

Hümanist Yahudiler, yaratılış konusunda bilimin öne sürmüş olduğu “Bing Bang”¹²⁵ teorisini daha makul bulmaktadır. “Bing Bang Teorisi” ateist bilim adamları tarafından öne sürülmemiş, Katolik bir rahip olan ve “Bing Bang’in babası” olarak da bilinen Georges Henri Joseph Edouard Lemaitre tarafından ortaya atılmıştır. Lemaitre, çalışmasını 1927 yılında yayınlamıştır. Bundan iki yıl sonra da Edwin Hubble, ilk kez “Bing Bang Teorisini” öğreten bilim adamı olmuştur.¹²⁶

2.1.5. Ölüm ve Âhret

Pek çok dinde, insanların fiziksel ölümden sonra başka bir âleme gideceğine ve orada sonsuza kadar yaşayacağına dair inanç vardır. Geleneksel Yahudiliğin en önemli kaynaklarından birisi olan Talmud’un asıl metnini teşkil eden Mişna’da ahiret inancı açık bir şekilde ifade edilmiştir. Fakat hem Mişna’da hem de Gemera’da bahsedilen ahiret hayatının nasıl ve ne zaman olacağı, dirilişin şekli, kimlerin dirileceği, dirilişin nerede ve ne zaman gerçekleşeceği gibi husularda detaylı bilgiye yer verilmemekte, bazen de birbirine zıt ifadeler yer almaktadır.¹²⁷ Hümanist Yahudilere göre ise, sonsuz hayat inancı, hüsnü zandan başka bir şey değildir. Oysaki bilim insanları, ölümden sonraki hayata dair hiçbir kanıt bulamamışlardır.¹²⁸

Geleneksel Yahudiliğin aksine Hümanist Yahudilik sonsuz bir hayat vaat etmez. Ölümün ise gerçek bir son olduğunu kabul eder.¹²⁹ Hümanist Yahudiler için ölümü kabul etmek, mağlubiyeti kabul etmek değildir. Onlara göre “sonsuz hayat” öğretisi, insanlara sahte bir rahatlık sunar. Çünkü insanların sahip oldukları tek hayat

¹²⁴ Bağır, *a.g.e.*, s. 189.

¹²⁵ Bing Bang Teorisi: 1920’li yıllarda Rus kozmolog ve matematikçi olan Alexander Friedman ve Belçikalı fizikçi papaz Georges Henri Lemaitre tarafından ortaya atılmış bir teoridir. Çeşitli kanıtlarla desteklendiğinden bilim insanlarının çoğunluğu tarafından kabul görmüş bir teoridir. Bu teori, halen genişlemeye devam eden evrenin geçmişte belirli bir zamanda sıcak ve yoğun bir noktadan yani tekillik noktasından itibaren genişlemiş olduğu fikrine dayanmaktadır. bk. https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Patlama, (28.06.2022); bk. William Lane Craig, “Büyük Patlama ve Ötesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Fehrullah Terkan, 50/1, 2010, ss. 172–173.

¹²⁶ Neto, *a.g.e.*, s. 43.

¹²⁷ İsmail Taşpınar, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s. 164.

¹²⁸ Neto, *a.g.e.*, s. 48.

¹²⁹ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 172.

vardır. Bu gerçeğin dışına çıkmak, yanlış yola sapmaya neden olur. Wine'ın bu konudaki analizlerine göre, din adamları insanları bir gürhün içine çekmek için, ölümü güzel bir fırsat olarak kullanır. Ona göre ölüm, bilgidен yoksun veya duygusal ve korkak halk üzerinde güçlü bir araçtır.¹³⁰ Geleneksel dinler ölümün bir yanılsama olduğunu, her insanın ruhunun yaşadığını ve bozulmadığını söyler. Rabbinik Yahudilik, ölümden sonra dirilişi, sonsuz ödül ve cezayı kabul etmiştir. Ölümsüzlük vaadi, insanlara külfetli gelen ritüel düzenlemelerini katlanılabilir yapmıştır.¹³¹

Yahudiler âhirete genel olarak, “öteki dünya” anlamına gelen “olam haba” demektedir. Yahudilikte âhîret konusu belirsizdir. Bunun sebebi ise Tevrat'ta âhîretten bahsedilmemesidir. Tevrat'ta kıyamet, yeniden dirilme, mizan, hesap, ceza ve mükâfat gibi âhîret ile ilgili konulara değinilmemiştir. İşlenen suçların cezası anında dünyada verilmiştir. Her ne kadar Kutsal Kitap'ta âhîretle ilgili hususlar yer almasa da, Yahudi din bilgini olan Rabbiler âhîret hayatı ile ilgili açıklamalarda bulunmuşlar ve âhîrete inanmayı iman esaslarından birisi olarak kabul etmişlerdir. Âhîret inancı günümüz Ortodoks Yahudiliğinde yer almasına rağmen, modern Yahudi mezheplerinde yer almamaktadır.¹³²

Hümanist Yahudilik, “ölümden sonraki hayat” veya “sonsuz hayat” için, “Creative Resignation” diye adlandırdıkları bir alternatif sunar. Bu alternatif, insanların ölümlü varlıklar oldukları ve bunun da yakın bir gelecekte alt edilemeyeceği gerçeğine dayanmaktadır. Bu alternatifle insanoğlu iyi bir ruh hali ve becerikliliği ile kendi sınırlarıyla baş edebilecektir. Hümanist Yahudiler “Creative Resignation” içinde dört adımdan söz ederler: Birincisi, hümanist kişi kendi bedenine ve doğanın kanunlarına saygı duyar. Ruhun ve fiziksel sağlığın bir arada olduğunu, zihnin ve beynin ayrılmaz olduğunu kabul eder. Ölümü ortadan kaldırmak mümkün olmasa da geciktirebilir. İkincisi, hümanist kişi değıştirilemez olanı değıştirmeye çalışmaz. Geçmiş geçmişte kalmıştır ve ölümler geri getirilemez. Üçüncüsü, hümanist hayatın niceliğinden ziyade yaşam kalitesine odaklanır. Dördüncüsü ise, hümanist dindarlığın yerine gülmeyi tercih eder. Çünkü ölüm saati kapsamlı yapılmış bir

¹³⁰ Neto, *a.g.e.*, ss. 48.

¹³¹ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 195.

¹³² Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 96.

planın parçası değildir. Dolayısıyla Hümanist Yahudiler sonsuz hayata inamadıkları için cennet ve cehenneme inanmadıkları açıktır.¹³³

2.1.6. Yahudilik, Yahudi Kimliği ve Seçilmişlik

Dinler, ortaya çıktıkları ve yayıldıkları bölgelerdeki yaşayan insanların sosyo-kültürel yapılarından etkilenerek şekillenir. Din ve toplum birbirini karşılıklı olarak etkileyerek bazen din ve milletin iç içe girmesine neden olabilir. Böylesi durumlarda din, toplumun üst kimliği değil, milliyetini de belirleyen bir faktör haline gelebilmektedir. Yahudilik, böyle bir dine örnek teşkil etmektedir.¹³⁴

Yahudi halkının hikâyesi, Kutsal Kitap'ta anlatıldığı gibi Yahudiler için günümüzde ortak bir hatıradır. Yahudi halkının ortak duygu ve kimlikte birleşmelerinin merkezinde Kutsal Kitap yer almaktadır. Kutsal Kitap'ta anlatılan iç çatışmaların yanısıra çeşitli tarihî kayıtlar da bulunmaktadır. Örneğin, Yahudilerin kendilerini Mısır'daki kölelik hayatından nasıl kurtardıkları, çölde bir süre gezdikten sonra, Kenan'a yerleşmeleri, Birleşik İsrail Krallığı'nı kurmalarının ardından ikiye bölünerek Mezopotomya'da sürgün hayatı yaşamaları ve son olarak bazılarının sürgün yerinde kalırken bazılarının tekrar Yahuda'ya vatanlarına dönmeleri gibi pek çok olay anlatılmaktadır. Hem seküler Yahudiler hem de dindar Yahudiler bu ortak tarihi paylaşmaktadır. Kutsal Kitap'ta Yahudilerin İsrail toraklarındaki haklarıyla ilgili olarak yapılan çıkarımlar, günümüzde modern İsrail ulusal politikasına etki etmektedir.¹³⁵

Yahudi halkı uluslararası bir ailedir. Başlangıçta Filistin bölgesinde bir ulus olarak ortaya çıkmasına rağmen her biri eşsiz Yahudi dili ve kültürüne ayrılan diaspora uluslarına dönüşmüştür. Aşkenaz milleti ve Yiddişçe Orta ve Doğu Avrupa'da, Sefarad milleti ve Ladino dili İspanya ve Türkiye'de, Doğu milleti ve Yahudi Arapçası Suriye, Irak ve Arap dünyasında, Yahudi-Pers milleti ve Pers Yahudicesi İran'da yayılmıştır. Dolayısıyla Yahudilik, İslâm ve Hıristiyanlık gibi birçok ulusal kültürün medeniyeti olmuştur. Modern zamanlarda bir çok diaspora Yahudisi yaşadıkları ülkelerin kültürleri içerisinde asimile olmuştur. Fakat İsrail,

¹³³ Neto, *a.g.e.*, ss. 48–49.

¹³⁴ Adam, *a.g.e.*, 2018, ss. 64–65.

¹³⁵ Malkin, *a.g.e.*, 2004, ss. 9–10.

Yahudi dilinin modern İbrânîcesi etrafında ulus bilincine sahip insanların inşa ettiği yeni bir ulus devleti oluşturmuştur. İçerisinde Aşkenaz, Sefarad ve Doğu kültürlerini barındıran, kendine özgü bir kültür meydana getirmiştir.¹³⁶

Hümanist Yahudiler sadece türlerin evrimine inanmaz, aynı zamanda Yahudilerin de zaman içerisinde evrim geçirdiğine inanırlar. Yahudilik ihtiyaçlara ve çevreye göre zamanla değişikliğe uğramıştır.¹³⁷ Hümanist Yahudilere göre, Yahudilerin tarihi bir insanlık hikâyesidir. Yahudi kimliği, etnik bir gerçekliktir. Yahudilik, Yahudilerin medeniyetidir ve bu medeniyeti insanlar yaratmıştır. Yahudi halkının medeniyeti; Yahudi dilini, etnik gelenekleri, tarihi hatıraları, kültürel mirası ve özellikle modern zamanda ortaya çıkan İsrail Devleti gibi Yahudilik hayatının tüm tezahürlerini kapsamaktadır. Bununla beraber Yahudilik birçok inanç sistemi ve hayat stilini de kuşatmaktadır.¹³⁸ Hümanist Yahudiler kendilerini Yahudi halkının bir üyesi olarak tanımlamaktadır ve gücünü Yahudi halkının başarılarından, kültüründen ve tarihinden almaktadır. Onlara göre Yahudilik tarihi, insanın kararları ve eylemlerinin bir ürünü olarak tıpkı diğer milletlerin tarihi gibi, insan onuru için devam eden bir mücadelenin şahididir.¹³⁹

Wine'a göre, Yahudi halkının tarihî herhangi bir teolojik inanç sisteminden çok daha öncesine dayanmaktadır. Ortodoks Yahudilik de bunu kabul etmektedir. Yahudi bir anneden doğan kişi doğal olarak Yahudidir. Yahudi olmayanlar, Yahudileri tanımlarken onları ebeveynleri veya soyadlarına göre kontrol ederler. Dolayısıyla Yahudilik için herhangi bir teolojik inancın veya ritüel bir uygulamanın gerekliliğine bakılmaz. İbrânîleri, İbrahim, İshak ve Yakup'un soyundan gelenler olarak tanımlayan Kutsal Kitap'ın yazarları da dâhil olmak üzere geleneksel otoriteler ve dünyanın çoğu, Yahudi bağlantısını bir akrabalık ilişkisi olarak görmektedirler.¹⁴⁰

Yahudilik, günümüzde bir ulusu tanımlamak için kullanılmaktadır ve aşağıda verilen şekillerde tarif edilmektedir:

¹³⁶ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 199.

¹³⁷ Adam Chalom, "Judaism for Humanistic Jews", *Humanistic Judaism*, c. 42, sy. 3-4, Michigan, 2014, s. 13.

¹³⁸ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 156.

¹³⁹ <https://shj.org/about-shj/mission-and-core-principles/>, (14.05.2021).

¹⁴⁰ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 215.

- *Yahudi bir ailede doğan veya herhangi bir şekilde Yahudi toplumuna katılanlar yoluyla,*
- *Bazı Yahudi mezheplerinin uyguladığı metotlarla Yahudiliğe resmi bir dönüşüm yoluyla,*
- *Dinî veya lâik bir Yahudi cemaatine veya topluluğuna üyelik yoluyla,*
- *Dinî veya lâik bir kültürde eğitim almak veya yetişmek yoluyla,*
- *Yahudilerin ortak tarih ve kültür mirasının farkındalığını taşımak yoluyla,*
- *Kutsal Kitap'ın tüm Yahudilerce kutsal kabul edilmesi yoluyla,*
- *Sadece Yahudiler tarafından bilinen bir dilin konuşulması yoluyla,*
- *İsrail topraklarının Yahudilerin eski vatanları olarak kabul edilmesi yoluyla.*¹⁴¹

Yahudi olmakla ilgili genel anlayış, birinin Yahudi bir ailede doğmasıdır veya Yahudilik dinine girmesi şeklindedir.¹⁴² Yahudilik, Yahudilerin kültürüdür ve birçok kültürü içerisinde barındırdığından, dinî bir bağlılıktan daha fazlasıdır. Yahudilik, birçok dili, geniş bir edebiyat perspektifini, tarihî hatıraları ve etik değerleri içine alır. Hümanist Yahudiler, Yahudi kültürünü ve kaderiyle kimliğini arayan herkesi hoş görmek konusunda sorumluluk sahibi olduklarını düşünürler. Ortodoks Yahudiliğin aksine, Hümanist Yahudiler, ister Yahudi bir anneden doğsun isterse doğmasın, Yahudi halkının kaderiyle, camiasıyla, medeniyetiyle, etik değerleri ve tarihiyle kendisini Yahudi olarak tanımlayan herkesi, Yahudi olarak kabul etmektedir.¹⁴³

Wine'in Yahudi kimliğiyle ilgili olarak bazı değerlendirmeleri vardır. Wine'a göre, Yahudi kimliği; din, ırk, ulus ve kültürel davranışları içermektedir. Fakat ona göre, Yahudi kimliği, bu unsurlardan herhangi birisiyle tarif edilemez, bu yüzden Yahudi kimliğini daha iyi tarif edebilmek için daha geniş ve kapsamlı bir kavram gerekmektedir. Ona göre, Yahudi kimliği, ortak bir ata duygusu anlamına

¹⁴¹ Malkin, *a.g.e.*, 2004, s. 7.

¹⁴² Neto, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁴³ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 157.

gelmektedir. Yahudiler kendilerini, aile sadakâti ve kan bağıyla bağlanan gerçek bir ümmet olarak görmektedir. Yahudi halkı, anavatanından dağıldıktan sonra yeni ulusların ailesi olmuştur. Yahudiler nerede yaşarlarsa yaşasınlar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar, hangi kültürü benimserlerse benimsesinler “kan” bağıyla birleştiklerine inanmışlardır. Yahudiler akrabalık duygularını kaybetmeyerek bu duyguyu devam ettirmişlerdir. XIX. yüzyıl yazarları, kan bağı kelimesini kullanmaktan çekinmeseler de yirminci yüzyılda bu kelimenin tehlikelerinden ötürü kullanımı yasaklanmıştır ve bunun yerine “akrabalık” veya “aile sevgisi” tabirlerinin kullanılması tercih edilmiştir. Wine’a göre, Yahudi kimliğiyle ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus da paylaşılan tehlikelerdir. Yahudiler savunmasız bir ailedir. Tarihsel sebepler her ne olursa olsun, Yahudilerin etrafı düşmanlıklarla çevrili olmuştur. Yahudi karşıtlığı potansiyeli tüm Yahudilerin farkındalığındadır. Diğer bir husus ise, Yahudi kimliğinin Yahudi hatırasına bağlı olmasıdır.¹⁴⁴

Hümanist Yahudilik, Tanrı’yı reddeden fakat Yahudilik kimliğini de taşımak isteyenlere bir seçenek sunmaktadır. Hümanist Yahudilere göre din ve devlet birbirinden ayrılmalı ve etnik köken, mezhep, cinsiyet ve ırk ayrımına bakmaksızın herkese eşit haklar verilmelidir.¹⁴⁵ Hümanist Yahudiler, dinî inançlarının Yahudi kimlikleri ve kültüründen ayrı olduğu görüşüne sahiptir. Oysaki birçok insan Yahudi olmanın tek Tanrılı fikirleri desteklemekle özdeşleştiği algısına sahiptir. Eğer Yahudi olarak doğduysanız hangi dine inanacağınıza karar veremezsiniz, çünkü içinde doğduğunuz dinî sistem neye nasıl inanılacağını belirlemiştir. Hümanist Yahudiler bunları kabul etmez ve Yahudiliklerinin dinle ilgisi olmadığına, kültürel bir kimlik taşıdıklarına inanırlar.¹⁴⁶

1988 yılında, Uluslararası Seküler Hümanist Yahudiler Federasyonu’nun (IFSHJ) ikinci konferansında, Yahudi kimliği konusunda ilke edinilen kararlar alınmıştır. Buna göre, Hümanist Yahudiler, Yahudiliğin dinî bir topluluk olduğuna ve Yahudi olabilmenin Yahudi bir anneden doğma şartına bağlı olmasına karşı çıkmaktadır. Yahudi, Yahudi kökenli bir kişidir ve kendini Yahudi olarak ilân eden veya Yahudi halkının kaderi, tarihi, etik değerleri, kültürü, medeniyeti ile özdeşleşen

¹⁴⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 88–99.

¹⁴⁵ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, ss. 156–159.

¹⁴⁶ Neto, *a.g.e.*, s. 50.

herhangi bir kişidir. Hümanist Yahudilere göre Yahudi halkı, kendine özgü çoğulcu bir kültüre ve medeniyete sahip bir dünya halkıdır. Onlara göre Yahudilik; birçok dili, geniş literatürü, tarihî hatıraları, etik değerleriyle teolojik bir bağlılıktan çok daha fazlasıdır.¹⁴⁷

Hümanist Yahudiler İsrail ulusunun Tanrı'nın gözünde gözde bir ulus olduğunu düşünmezler ve Tanrı'nın İsrail ulusunu korumak ve onları desteklemek için pek çok mucize gösterdiğine de inanmazlar. Hümanist Yahudiler, tarihlerini uluslarını inşa etmek için mücadele eden diğer uluslar gibi aynı şekilde analiz ederler. Tıpkı diğer uluslar gibi Yahudiler de, kendi kaderlerini ve kimliklerini şekillendirebilmek için savaşmak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Hümanist Yahudilerin gözünde İsrail'in hayatta kalması ilâhî müdahalelerle değil hümanist mücadelelerle olmuştur.¹⁴⁸ Yahudi kimliğinde değişmez olan, teolojik inanç veya Tevrat'a saygı değil, Yahudi halkıdır. Her çağda Yahudileri tatmin etmenin yolları olmuştur, örneğin dinî çağda din, seküler çağda lâik stratejiler geliştirilmiştir. Yahudilerin hayatında ideolojinin çok önemli olduğu zamanlar da yaşanmıştır. Bazı zorlayıcı fikirler Yahudi erkek ve kadınlarının kalplerine ve zihinlerine tesir ederek onları dinlerinde ve kültürlerinde bir dizi değişiklik yapmak için harekete geçirmiştir. Modern zamanlarda hem Marksizm hem de Siyonizm milyonlarca insanı harekete geçiren tutkulu taraftarlar kazanmıştır.¹⁴⁹

Wine, insanların Yahudileri tanımlamak için kullandıkları bazı kelimelerin değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Buna göre, Yahudiler için kullanılan “ din, ırksal, kültürel, ulusal” kelimeleri oldukça yaygındır. İnsanlar Yahudileri tarif etmek için bu kelimeleri bazen dostça bazen de düşmanca kullanmışlardır. Dostların ve düşmanların söyledikleri şeyler önemsiz değildir. Grupların sınırları olduğu gibi Yahudilerin de sınırları vardır. Yahudiler sadece kendilerinin söyledikleri şeyler değil başkalarının da söyledikleri şeylerdir. Wine, şu soruları sorarak Yahudiler hakkındaki düşüncelerini açıklamaya çalışır: “Yahudiler dinî bir grup mudur?” Çoğu Yahudi dinî kuralları uygularken birçoğu da uygulamamaktadır. Hiçbir ortak teolojik

¹⁴⁷ <https://www.ifshj.net/1988-position-statements-full>, (03.01.2022); Miriam Jerris, “Open Hearts Open Gates”, *Secular Judaism*, 2020, ss. 8–9.

¹⁴⁸ Neto, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁴⁹ Kogel-Katz, *a.g.e.*, ss. 234- 236.

inanç tüm Yahudileri birleştirmemektedir. Birçoğunun teolojik inancı yoktur. Çoğu Yahudi açıkça dini kınamakta, birçoğu ise ateizmi benimsemektedir. Fakat bunlara rağmen Yahudi kimliği bozulmadan var olmaya devam etmektedir.¹⁵⁰ Yahudi ulusal kimliği, bir kişinin dinine bakılmaksızın Yahudi halkına üyelik tarafından belirlenir. Yahudiler ister Yahudi olarak doğsun isterse Yahudiliği sonradan seçsin, Yahudi ulusunun üyeleridir.¹⁵¹ Wine, “Yahudiler ırksal bir grup mudur?” şeklinde bir başka soru sorar. Hitler’den beri Yahudiler bu tanımlamadan kaçınmışlardır. Çünkü bu tanımlama, toplama kamplarını ve işkenceleri çağrıştırır. Yahudiler, fiziksel vücut çeşitliliklerini ispatlamak için büyük çaba harcamışlardır. Doğulu ve Batılı Yahudiler arasındaki fiziksel farklılıklar ki -bu İsrail’de oldukça açıktır- en bariz örneklerdir. Yahudiler tarihin en başından itibaren var olmaktan haz almışlardır. Onlar Sâmi kabilelerinin bir toplamıdır. Ayrıca onlar, Batı Asya’nın gen havuzunun da bir parçasıdır.¹⁵² Wine’in bir diğer sorusu: “Yahudiler ulusal bir grup mudur?” şeklindedir. Siyonistler, Kutsal Kitap yazarları ve haham babaları da Yahudilerin ulusal bir kimliği olduğu düşüncesinde hemfikirlidir. Eski zamanlarda bir ulus, ortak bir dili ve ortak bir toprak parçasını paylaşan kabileler konfederasyonuydu. Rabbînik Yahudiler, Yahuda topraklarının dışında sürgünde olduklarına inanıyorlardı. Onlar kendilerini içinde yaşadıkları ulusun bir parçası olarak görmüyorlar ve bir gün kendi vatanlarına döneceklerine inanıyorlardı. Sürgüneyken düşman ev sahipleri onlara yabancı statüsü vermiştir. Ancak Yahudilerin çok erken bir zamanda dağılması alt ulusların ortaya çıkmasına neden olmuş, İbrânîce ve Yahudi Aramicesi de unutulup gitmiştir. Yeni bölgesel yerleşimler benzersiz Yahudi dilleriyle ortaya çıkmıştır. Örneğin, Kuzey Avrupa Yiddişçeyi, İspanya Ladinoyu ortaya çıkarmıştır. Yahudi Arapçası ise Yakın Doğu Yahudilerini birleştirmiştir. Yahudi Farsçası da Yahudi Orta Asya’nın anadili olmuştur. Yahudiler, tarihlerinin büyük bir kısmında, kendilerine ait toprakları olmamasına rağmen benzersiz Yahudi dillerini konuştukları için Yahudi ulusunun bir parçası olmayı sürdürmüşlerdir. Wine’a göre, toprağa sahip olmadan da bir ulus var olabilir. Fakat dili veya toprağı olmayan uluslar birer yanılısamadır. Günümüzde İbrânîce konuşan topluluklar,

¹⁵⁰ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 83–84.

¹⁵¹ Yaakov Malkin, *Judaism Without God? Judaism as Culture and Bible as Literature*, The Library of Secular Judaism and Milan Press, İsrail, 2007, s. 13.

¹⁵² Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 84- 85.

Yahudi ulusunun tek gerçeğidir. İsrail bir Yahudi ulusudur. Fakat dünyadaki tüm Yahudiler o milletin bir parçası değildir.¹⁵³ Wine bir başka soru daha sorar: “Yahudiler kültürel bir grup mudur?” Birçok lâik Yahudi, kendilerini kültürel Yahudi olarak görmektedir. Onlar Rabbinik Yahudilikle herhangi bir bağı kalmayan fakat Yahudi sembolleri, Yahudi yiyecekleri, Yahudi bayramları, Yahudi müziği ile duygusal bağlara sahip kişilerdir. Günümüzde çoğu Yahudinin kültürü, Kuzey Amerika tarafından geliştirilen ve tüm dünyaya yayılan Batı Avrupa kültürüdür. Modern teknolojinin, modern mimarinin ve bilimin gerçek bir milliyeti yoktur. Onlar uluslararasıdır. Modern İsrail, ulusal olarak farklı, fakat kültürel olarak Kuzey Amerika’dan farklı değildir.¹⁵⁴

İbrânîcede “*Am Hasagula*” kavramıyla ifade edilen seçilmişlik inancı, Yahudilerin diğer ırklardan farklılığı ve üstünlüğü anlamına gelmektedir.¹⁵⁵ Rabbinik Yahudiliğe göre, Yahudi halkı tüm insanları aydınlatmak için Tanrı tarafından seçilmiş bir millettir. İlâhî olarak seçilmiş halk olmanın karşılığında Yahudi halkı, Tanah ve Talmud’da yer alan kurallara boyun eğecekler ve Tanrı’nın hizmetkârı olacaklardır.¹⁵⁶ Yahudilerin yaşamış oldukları mağlubiyet, ızdırap, aşağılanma veya sürekli devam eden müdahalelere boyun eğmeleri, kaderin bir hediyesi olarak görülmüştür. Bu durum karşısında Yahudilerin propagandası ise, şanlarından bahsetmek olmuştur. Atalarının inançlarına bağlı kalabilmek için pek çok şeyi reddederek öfkelerini ve hayal kırıklıklarını gizlemek zorunda kalmışlardır. Wine’a göre, Yahudilerin yaşadıkları tecrübeler ve Yahudi teolojisi birbirine uymamaktadır. Yahudi tarihinin seçilmişlik kavramıyla çok az ilgisi olmuştur. Ona göre, Yahudilerin merhametli ve şefkatli bir Tanrı ile doğru düzgün bir bağlantıları yoktur. Wine’a göre bu durum, Yahve’nin kendi reklâmını bir grup “kaybeden” yoluyla seçmesi, mantıksız görünmektedir. Âhiret hakkındaki vaatleri her ne kadar Yahudileri teselli edebilse de, Yahudileri felâketlerden korumadaki sürekli başarısızlığı Yahve’nin kendisi için kötü bir tanıtımdır.¹⁵⁷ Hümanist Yahudiler, Yahudi ırkının Tanrı’nın gözünde üstün bir ırk olduğuna veya diğer ırklardan daha

¹⁵³ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 85–86.

¹⁵⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 87–88.

¹⁵⁵ Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 65.

¹⁵⁶ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 163.

¹⁵⁷ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 92–93.

fazla ayrıcalıklara sahip olduklarına inanmazlar. Yahudilerin de diğer ırklardaki insanlarla aynı öneme sahip olduğunu düşünürler.¹⁵⁸ Hümanist Yahudilik, tüm insanoğlunu eşit olarak görmektedir. Bir grubun diğerlerinden üstün olduğunu kabul etmenin yanlış olduğunu düşünmektedir.¹⁵⁹ Onlara göre Yahudiler, “*Seçilmiş halk*” değildir ama “*Seçen bir halk*” tır.¹⁶⁰

2.1.7. Siyonizm

Siyon, Kutsal Kitapta Kral Dâvûd tarafından fethedildikten sonra krallığın merkezi yapılan Kudüs şehri için kullanılmış bir isimdir. Zamanla bu kavramın anlamı, bütün İsrail topraklarını ifade edecek şekilde genişlemiştir. *Siyon* kelimesine dayanan *Siyonizm* ise, Yahudi halkının “tarihî yurtlarına dönüşü” mânâsında Filistin’de Yahudi devleti kurmayı hedefleyen siyasî hareketi ifade etmektedir. XIX. yüzyıl sonlarına doğru Doğu Avrupa Yahudileri arasında ortaya çıkmış ve sonrasında Yahudilerin yaşadığı her yere yayılmıştır.¹⁶¹

Siyonizm, Yahudi halkının ulusal kurtuluş hareketidir. Temel olarak seküler bir hareket olan Siyonizm, Yahudileri pasif bir şekilde ilâhî bir Mesih gelmesini bekleyen dinî liderlerin kontrolünden çıkararak özgürleştiren bir harekettir.¹⁶² Bağımsız Yahudi vatanı kurmak için başlatılmış bu modern hareket, XX. yüzyıldaki en başarılı Yahudi girişimi olarak kabul edilir. Başka hiçbir proje bu şekilde Yahudilerin büyük bir çoğunluğunun desteğini almamıştır. İsrail Devleti, bölünmüş toplulukları birleştiren, Yahudi kimliğine tutku veren Yahudi hayatındaki en önemli kurum olmuştur.¹⁶³ Siyonizm, Avrupa’da kültürel bir devrim olarak başlayıp anavatanına aktarılan tek ulusal kurtuluş hareketidir. Devrimin ilk yıllarında, İbrânîcenin konuşulan bir dil olarak yeniden canlandırılması için hem bazı seküler hareketlerle hem de Ortodoks güçlerle mücadele edilmiştir. Özellikle bazı dindar Yahudiler, Siyonizmin başarısız olacağını düşünmüştür. Çünkü onlara göre Siyonizm, Tanrı tarafından gönderilecek olan Mesih’in göstereceği mucizeye karşı

¹⁵⁸ Neto, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁵⁹ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 163.

¹⁶⁰ Malkin, *a.g.e.*, 2007, s. 14.

¹⁶¹ M. Lütfullah Karaman, “Siyonizm”, *DİA*, c. 37, İstanbul, 2009, s. 329.

¹⁶² Malkin, *a.g.e.*, 2007, s. 19.

¹⁶³ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 76.

müdahale olduğu için, günahdır. Her şeye rağmen Siyonizm hareketi başarılı olmuştur ve Yahudi İsrail Devleti kurulmuştur.¹⁶⁴

Üç farklı anlayışa sahip olan seküler Siyonistlerin birbirinden farklı istekleri olmuştur. Örneğin, Theodor Herzl (1860–1904) ve Haim Weizmann (1874–1952) gibi Burjuva Siyonistler, Avrupa kapitalist demokrasisine benzeyen bir Yahudi ülkesi istemişlerdir. Ze'ev Jabotinsky (1880–1940) gibi Milliyetçi Siyonistler ise gururlu ve korkusuz savaşçılar tarafından savunulacak savaşçı bir ülke istemiştir. Sosyalist Siyonistler de; din adamları, burjuvalar ve askerlerin nüfuzunun varlığını sona erdirecek eşitlikçi bir ülke modelini hayâl etmiştir. Zaman geçtikçe burjuva ve milliyetçi Siyonistler, dine karşı muhalefetin politik arzularını bozduğunu keşfetmişlerdir. Sadece sosyalist Siyonistler şiddetle lâik kalmıştır. Siyasî Siyonizmin organizatörleri seküler Yahudilerden oluşmuştur. Onlar, Yahudilerin yurtsuz olma durumlarının ancak seküler bir ülkede seküler bir kültürün kurulmasıyla mümkün olacağını düşünmüşlerdir. Dolayısıyla, Siyonizmi alternatif bir din olarak görmüşlerdir.¹⁶⁵

Siyonizmin kurucuları Rabbinik Yahudiliğe yabancılaşmış kişilerdir. İster Theodor Herzl (1860–1904), Max Nordau (1849–1923), David Ben Gurion (1886–1973) ister Ze'ev Jabotinsky (1880–1940) olsun, işlerini Yahudi devriminin bir parçası olarak görmüşlerdir. Wine, Yahudilerin kurtuluş için beklemelerini ve kaderlerinin Tanrı'nın elinde olduğu bir dini reddetmeleri gerektiğini ifade eder. Ona göre, Yeni Yahudiler, Devrimci Yahudiler kaderlerini kendi ellerine almalı ve kaderin yapamadığı şeyi yapmalılardır.¹⁶⁶ İkinci Dünya Savaşı'ndan önce sinagogta en popüler konu Siyonizm olmamasına rağmen günümüzde o kadar güçlüdür ki kendisi bir din olarak görülmektedir. Yahudilerin sosyal hayat koşulları onları lâik bir bakış açısı edinmelerine neden olmuş ve kendilerini, kendi kaderlerinden sorumlu görmüşlerdir.¹⁶⁷ İsrail ülkesinde Siyonizmin gerçekleştirilmesi seküler Yahudilerin en büyük başarısı olarak değerlendirilmesine rağmen, dindar Yahudilerin çoğunluğu

¹⁶⁴ Yaakov Malkin, *What do Secular Jews Believe?*, Free Judaism Press, Kudüs, 1998, s. 27.

¹⁶⁵ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 76.

¹⁶⁶ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 76.

¹⁶⁷ Neto, *a.g.e.*, s. 107.

Siyonizm'e karşı çıkararak, birçok Yahudi'yi sürgünde huzur içinde yaşamaya ikna etmeye çalışmış ve Mesih'in gelmesini beklemelerini istemişlerdir.¹⁶⁸

Siyonizmin başarıyla gerçekleşmesinden sonra, ortak bir Yahudi dilinin kullanılması önem arz etmiştir. Wine'a göre, seküler İbrânîce, Yahudi milliyetçiliğinin başarı öyküsüdür. İbrânîce popüler dil olarak ortaya çıktığında, Yiddişçe açık ara önde bir kullanıma sahipti. Yeni seküler alım kesim, her ne kadar onu övüp kullansalar da İbrânîce konuşan bir topluluk ve onların yaşadığı özel bir bölge mevcut olmamıştır. Modern İbrânîce olağanüstü bir başarıdır. O yavaş yavaş gelişen bir halk dili olmamış, bilim insanları tarafından geliştirilmiştir. Ayrıca bilim insanları tarafından icat edilen ve kitlelere konuşmaları için verilmiş bir dildir. İbrânîce seçkinlerle başlamış ve zamanla İsrail'in tüm kitleleri tarafından kullanılır hale gelmiştir. Modern zamanlarda bu durumu yapabilen başka bir dil yoktur. İbrânîcenin yeniden canlanarak ortaya çıkması seküler Yahudi milliyetçiliğinin başarısıdır. Siyonizm bağımsız bir ulusal bölge ve canlı ulusal bir dilin kazanılmasını sağlamıştır.¹⁶⁹

Hümanist Yahudiler, çoğulcu bir topluma inanmalarına rağmen saf Siyonizmle aynı fikirde değillerdir. Onlar Siyonizmi, dinî bir hareketin değil seküler bir hareketin meyvesi olarak görürler. Onlara göre, İsrail ulusunun oluşmasındaki asıl şeref, dindar Yahudilere değil seküler Yahudilere aittir. Siyonizm, Ortodoks Yahudiliğe karşı siyasî bir isyan anlamı taşır. Çünkü Ortodoks Yahudiler topraklarına geri dönebilmek için, dinden uzaklaşmış ruhsal durumlarından tövbe etmeleri gerektiğine inanırlar ve böylelikle Tanrı'nın onlara atalarının topraklarını vererek kutsayacaklarını düşünürler.¹⁷⁰ Hümanist Yahudiler kimseyi, Siyonizmi bir bütün olarak desteklemeye zorlamaz, fakat İsrail'e ve onun hayatta kalmasına destek olmaya teşvik eder.¹⁷¹

¹⁶⁸ Malkin, *a.g.e.*, 2004, ss. 11–12.

¹⁶⁹ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 75.

¹⁷⁰ Neto, *a.g.e.*, s. 108.

¹⁷¹ Neto, *a.g.e.*, s. 52.

2.2. Etik

Wine'a göre, geleneksel ahlâk, otoriter bir yapıya sahiptir. Otoriter ahlâk emredebilmek için, emredecek kişiler arar ve onları tanımak ister. Bu kişiler eğer, din ve aile dünyasına âşına, güçlü şahıslar ise meşrudur. Bu konuda Tanrılar, din adamları, peygamberler ve atalar en iyi vasıflara sahip kişilerdir. Fakat bu kişiler bilim dünyasından özgür bireyler ise gayrimeşrudur. Otoriter ahlâk, değişimin ve çeşitliliğin olmadığı güçlü ve geniş ailelerin olduğu köylerde gelişir. Burada Tanrı, ata geleneğinin bir yankısıdır. Burada itaat söz konusudur ve herhangi bir ahlâki alternatif olsa bile kimse bununla ilgilenmemektedir. Otoriter bir toplumun birinci erdemi, itaat ve teslimiyeti içinde barındıran alçakgönüllülüktür. Mütevazı insanlar kendi hayatlarının efendileri olduğunu düşünmezler, başkalarının efendileri olduğunu varsayarlar. Baba, atalar ve Tanrı bu yapının parçalarıdır ki, onlara güven verir. Otoriter ahlâk sisteminin bozulması, köy hayatının bozulmasıyla birlikte olmuştur. Bilim ve kapitalizm çağı, köylerdeki huzuru yok etmiş, aileleri dağıtmıştır. Bir ofis veya fabrikanın iş takımı, ailenin yerini almıştır. Ataların ve yaşlıların bilgeliği sorgulanmaya başlamıştır ve artık gençler yaşlılardan daha çok şey bilmektedir.¹⁷²

Hümanist Yahudilerin Tanrıya inanmaması, onların davranışlarında etiğe dikkat etmedikleri anlamına gelmemektedir. Hümanist Yahudiler bazen dinî ilkelerle çatışabilecek ahlâki unsurları destekleyebilmektedir, çünkü onların amacı herhangi bir dinî grubu memnun etmek değil, hümanistleri ve Hümanist Yahudileri tatmin edecek ahlâkî ilkeleri oluşturmaktır. Hümanizmin etik mesajı; insanın hayatı hakkında kendisinin karar vererek ve hayatını kontrol ederek kendisine sahip olmasıdır. Hümanist Yahudiler arasında etik kuralların nasıl ve neye göre belirleneceği bazen tartışmalara yol açmıştır. Hümanist Yahudiler, bu kuralları belirlemenin kolay olmadığı konusunda hemfikirdir. Etik kurallarını belirlerken önceki nesillerden kendilerine aktarılan gelenekleri dikkate almazlar. Daha çok insanın onurunu koruyacak etik ilkeleri dikkate almayı tercih ederler. İnsanların özgürlük, sevgi, bağımsızlık, mutluluk gibi ihtiyaçlarının karşılanması gerektiğini düşünürler. Dolayısıyla onlara göre etik, insanların ihtiyaçlarını karşılamalıdır.¹⁷³

¹⁷² Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 39-40.

¹⁷³ Neto, *a.g.e.*, s. 53.

Seküler çağın ahlâkı, tüm insanların ihtiyaçlarının tatmin edilmesini öne çıkarmaktadır.¹⁷⁴ Paul Golin'e göre, Hümanist Yahudiliğin amaçlarından birisi de insanların hayatlarını iyileştirmek için çalışmak olmalıdır.¹⁷⁵

Hümanist Yahudilikte, insanın hayatta kalmasına, insanın zevkine ve insanın onuruna kayıtsız kalan bir ahlâkın, ahlâk olmadığı öğretilir. Wine, Hümanist Yahudilerin temel almaları gereken üç yükümlülüğten bahseder. Bunlar:

- *Kişinin kendi yaşamı için daha fazla ustalık göstermesi ve hayatını kontrol etmek için çaba sarfetmesi ahlâkî yükümlülüktür.*
- *Güvenilir olmak ahlâkî yükümlülüktür.*
- *Cömert olmak ahlâkî yükümlülüktür.*¹⁷⁶

2.2.1. Aile

Geleneksel Yahudilikte aile, geniş ve ataerkil özelliklere sahip olmasının yanısıra, sosyal ve dinî yönleri de içinde barındıran bir topluluğu ifade eder. Ailede baba aile reisidir ve otoriter konumdadır. Babanın görevi, geleneksel ibadetlerin yapılmasını sağlayarak bunları gelecek nesillere aktarmaktır. Babanın fisih gibi bazı bayramların kutlanmasında aileye başkanlık yapmak gibi görevleri olduğundan ruhânî bir kimliğe sahip olduğu görülür. Yahudilikte dinî bayramların kutlanmasında hem babanın hem de erkek çocukların yapmaları gereken dinî sorumluluklar ve görevler bulunmaktadır. Fakat kadınlara böylesi kutlamalarda önemli bir görev verilmemektedir. Bu durum, ataerkil toplum yapısındaki kadınların pek çok sosyal konuda ikincil konumda kalmasına neden olmuştur.¹⁷⁷

Wine'a göre aile, birlikteliktir ve çiftlerin birbirine aşk, saygı ve sadakatle bağlanması anlamına gelmektedir.¹⁷⁸ Aile, dünyada devam eden en eski insanlık

¹⁷⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 44.

¹⁷⁵ Paul Golin, "The Next Years of Humanistic Judaism A Mission-Driven Move", *Humanistic Judaism*, Michigan, 2019, s. 7.

¹⁷⁶ Neto, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁷⁷ Zeynel Abidin Ataşalan, *Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim'e Göre Aile Kavramı*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2008, s. 13.

¹⁷⁸ Sherwin T. Wine, "Demystifying Family Values", *Humanistic Judaism*, Ed. Myrna Bonnie Cousens, c. XXXX, sy. 4, c. XXXXI, sy. 1-2, 2012/ 2013, s. 26.

kurumudur. Aile yapısında mevcut olan düzenlemelerin ve kuralların uzun bir geçmişi vardır. Wine bu kuralları on bir madde ile şöyle özetlemiştir:

- *İdeal aile, en az bir anne ve babadan oluşur.*
- *İdeal aile, çok çocuğa sahiptir.*
- *İdeal ailede annenin rolü, çok fazla çocuk doğurmak ve onlara bakmaktır.*
- *İdeal ailede, baba otorite sahibidir.*
- *İdeal aile, erkeklerin erkek rollerini bildiği ve kadınların da kadın rollerini bildiği ve ona göre giyindikleri bir ailedir.*
- *İdeal aile, saygılı ve itaatkâr çocukların bulunduğu ailedir.*
- *İdeal evlilik, evlilik öncesi cinselliğin olmadığı evliliğdir.*
- *İdeal evlilik, iki çiftin hiçbir koşulda boşanmayı düşünmediği evliliğdir.*
- *İdeal evlilik, eşlerin hiçbirinin evlilik dışı cinsellik yaşamadığı evliliğdir.*
- *İdeal evlilik, çocukların gelecekte kiminle evleneceğini bilerek büyüdüğü evliliğdir.¹⁷⁹*

Sosyal bilimciler, “ailenin eskisi gibi olmadığı” konusunda hemfikirdirler. Aile konusunda Hümanist Yahudiler de aynı fikir birliği içerisinde. Geleneksel ailede hayatta kalma ve üreme önemli olmuş ve aile üyeleri aynı tür inanç ve uygulamalarla birbirlerinin iyiliğini isteyen toplumsal birimi oluşturmuştur. Bu aile biriminin dışında hayatta kalmak ve başarılı olmak zordur. Kentsel sanayi toplumu bu düşünceye meydan okumuştur. Eş ve çocuk bağlarından kurtulan birey, daha üretkendir. Örneğin, günümüzde kadınlar para kazanmanın yollarını bulmakta ve bu durum onlara özgürlük hissini vermektedir. Çocuklar ise, ebeveyn otoritesine giderek daha fazla karşı çıkmakta ve eskiden çocukların yaptığı gibi ebeveynlerine boyun eğmeye artık istekli değillerdir. Toplumun genelindeki bu modern kentsel yaşam tablosu Hümanist Yahudilerce, aile açısından sağlıklı bir durum olarak görülmemektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Wine, *a.g.e.*, 2012-2013, s. 23.

¹⁸⁰ Neto, *a.g.e.*, ss. 57-58.

Wine'a göre aile kurumu, yüz binlerce yıl öncesinde avcılık ve toplayıcılık ile hayatta kalmaya çalışan insanların çocuk yetiştirilmesi için ortaya çıkmış bir kurumdur. O zamanlarda daha çok, tek eşlilik hâkimdir. Yemek bulmak zor olduğundan aileler küçük olmak zorunda kalmıştır.¹⁸¹ İnsanoğlunun hayatına tarımın girmesiyle büyük bir değişim yaşanmıştır. İnsanların yerleşik hayata geçmesi, onların mülkiyet algılarını değiştirmiştir. Birbirlerinin malını kaçırmaya ve organize savaşlar yapmaya başlamışlardır. Bu kültürde malın sahibi erkek olduğu için otorite de erkeğe ait olmuştur. Tarım kültüründe ucuz iş gücünü karşılayabilmek için daha fazla çocuğa sahip olmak önemli hale gelmiştir. Kadınların fonksiyonu, olabildiğince çok çocuk doğurarak onların tarlada çalışmasını sağlamak olmuştur. Kadınlar sıklıkla kocalarının mülkü sayılmış ve eğer bir erkek zenginse ve karısı yeterince çocuk doğuramamışsa başka kadınlarla evlenme hakkına sahip olmuştur. Böylelikle çok eşlilik ortaya çıkmıştır. Tarımdan üretilen yiyeceğin artmasıyla nüfus da artmaya başlayarak ailelerin boyutu büyümüştür. Kapitalist ekonomist sistemin ortaya çıkması, zamanla toplumsal yapının değişmesine neden olmuştur. Hem kadınların hem de çocukların rolleri değişmiştir. Kentleşmeyle birlikte evin dışında çalışmaya başlayan kadınlar için, çok fazla çocuk doğurmak ve onlara bakmak zorlaşmıştır. Ayrıca çocuklar tarım toplumundaki gibi ucuz iş gücü değil artık kent kültüründe bakımları pahalı hale gelen bireyler hâline gelmiştir.¹⁸²

Wine, toplumda ve dolayısıyla aile yapısında gerçekleşen hasarı tersine döndürmeye yardım edeceğine inandığı dört temel noktayı şu şekilde açıklamaktadır:

- Geleneksel aile restore edilemez. Bu mümkün olsa bile, bunu yapmak arzu edilmez. Modern şehirli ailenin topluma sunduğu avantajlar geleneksel ailenin sunduklarından daha fazladır.
- Kadınların erkek egemenliğinden kurtulması olumlu bir noktadır, çağdaş modern toplum onların yeteneklerini boşa harcamayı göze alamaz.
- Özerklik doğuştan gelen bir hak değildir, kazanılması gerekir. Çocukların, sorumlu yetişkinler yetiştirecek ebeveynlere ihtiyacı vardır. Ebeveynlerin

¹⁸¹ Wine, a.g.e., 2012-2013, ss. 23-24.

¹⁸² Wine, a.g.e., 2012-2013, s.24.

çocuklarını uzun vadede kazanmaları için kendilerini otorite olarak göstermeleri gerekir.

- Aileyi güçlendirmek sadece ebeveynlerin değil, çocukların da sorumluluğudur. Kent toplumunda yaşayan çocuklar ebeveynlerine çok bağlıdır ve bir minnettarlık duygusu geliştirmeleri ve ayrıcalıklarını hafife almamaları gerekmektedir.¹⁸³

Hümanist Yahudilik etiğin temel alındığı bir ailede, ebeveyn çocuğa sahip değildir. Evrendeki hiç bir insan başkasına ait değildir. Dolayısıyla çocuklar ebeveynlerinin hizmetkârı değil, insan haklarına sahip bireylerdir. Hümanist ebeveynlik, çocuğu yetişkinliğe hazırlamanın yolları olarak çocuğun tehditlere, ebeveyn gücüne, cezaya ve alaya tahammül etmesi gerektiği fikrinden nefret eder. Ebeveynler, çocuklarına rehberlik etmeli ve onların karar vermelerine olanak tanımalıdır. Sadece çocuğun sağlığı ve güvenliği tehlikeye girdiğinde müdahale ederek mentörlük edebilirler.¹⁸⁴

Friedman'a göre, ebeveynliği zor kılan bazı sebepler vardır. Bunlardan birisi, eğitim eksikliğidir. İlk çocuk dünyaya geldiğinde çoğu kişinin ebeveynlik ile ilgili bilgisi olmaz. Çünkü öncesinde buna zaman harcanmamıştır. Hümanist Yahudilikte ebeveynlik, ebeveynlerin "çocuğa " sahip olmadığı anlayışına sahiptir. Çocuklar ailelerinin malı veya yardımcısı değildir. Çocuklar da her insanın sahip olduğu haklara sahiptir. Friedman'a göre ailelerin çocuklarına karşı bazı görevleri vardır. Çocuklarını sadece beslemek, giydirmek, eğitmek yetmez aynı zamanda çocuğa olgunlaşabileceği psikolojik, duygusal, etik bir çevre de sağlamak gereklidir. Çocuklar hata yaparak büyüyeceklerdir. Yaptıkları hatalardan ders çıkararak bir sonraki adımlarında daha akıllı karar verebileceklerdir. Ayrıca, Hümanist ebeveynler çocuklarına özgür olabilecekleri bir alan bırakarak özsaygıyı ve özgüveni geliştirmelerine yardımcı olmalılardır.¹⁸⁵

¹⁸³ Neto, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁸⁴ Neto, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁸⁵ Daniel Friedman, "Humanistic Parenting", *Humanistic Judaism*, Ed. Myrna Bonnie Cousens, c. XXXX, sy. 4, c. XXXXI, sy. 1-2, 2012/2013, ss. 6-8.

Hümanist Yahudiler, aile değerleriyle ilgili olarak Tanrı'nın buyruklarını değil, insanın ihtiyaçları, akıl ve empati olmak üzere üç önemli yetkiyi ahlâki otorite olarak görmektedir. Bu konuda Wine'ın on tane tavsiyesi vardır:

- *Mutlak hak yoktur.*
- *Hiçbir seçim mükemmel değildir.*
- *İnsan onuru, kişinin kendi yaşamını gittikçe daha fazla kontrol etme ihtiyacıdır.*
- *Hayat, her zaman kişisel gündem ile sosyal gündem arasında denge eylemidir.*
- *Ahlâkî bir davranışın testi, sonuçlarıdır.*
- *Her kararın sosyal sonuçları vardır.*
- *Ebeveynlik birinci meslektir. Çocukların yetiştirilmediği toplumların geleceği yoktur.¹⁸⁶*

2.2.2. Evlilik ve Cinsel Yönelim

Geleneksel aile kültürünün merkezinde yer alan evlilik, türeme ve çocuk yetiştirmeyi sağlayan bir yapıdır.¹⁸⁷ Geleneksel Yahudilikte, evlilik kutsal bir eylem olduğu için önemli bir husustur. Bu yüzden evliliğin haham eşliğinde, dinî kurallara göre yapılması gerekmektedir. Dine uygun olmayan evlilikler ise geçerli değildir.¹⁸⁸ Tevrat'ta anlatıldığına göre; Tanrı, Âdem'in yalnız olmasını uygun bulmayarak Havva'yı yaratmış, birbirleri arasında sevgi ve muhabbet oluşturarak, onlara: "Verimli olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun"¹⁸⁹ emrini vermiştir. Tevrat'ta yer alan bu gibi emirler nedeniyle Yahudiler için evlenip çoğalmak kutsal bir görev ve mitzva olarak kabul edilmektedir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Wine, *a.g.e.*, 2012-2013, s. 25.

¹⁸⁷ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 192.

¹⁸⁸ Adam, *a.g.e.*, 2016, s. 243.

¹⁸⁹ Tekvin 1/28.

¹⁹⁰ Asiye Ünal, "Yahudilikte Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri", *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII-Bütün Yönleriyle Yahudilik*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Uluslararası Sempozyum, Ankara, 2012, s. 674.

Hümanist Yahudiler ise, evliliği ilâhî bir yapı olarak görmemekte, evliliği eski bir insanî kurum olarak kabul etmektedirler. Evliliğin, erkeğin toprağı işlerken yardıma duyduğu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıktığına inanmaktadırlar. Yahudilik, şovenist bir kültür olduğu için kadın kocasının malı olarak kabul edilmiş ve erkekler eşlerini kendi hâkimiyetleri altında tutmuşlardır. Kadınlar çocuk doğurmaları için, babalarından ve erkek kardeşlerinden para ile satın alınarak aşığılanmıştır. Kadın çocuk doğuramadığı takdirde, kocası onu terk etme hakkına sahip olmuştur.¹⁹¹ Evlilik kurumunda aşka düşmek kötü bir durum olmasa da, kısırlık felâket bir durum olarak görülmüştür. Bir kadın ne kadar güzel veya çekici olursa olsun eğer çocuksuz ise toplum tarafından aşığılanmış ve reddedilmiştir.¹⁹² Bu durum, Yahudilerin Avrupa'ya yayılıp, Avrupa kültüründen etkilenmeleriyle değişmeye başlamıştır. XI. yüzyılda Aşkenaz erkekler için tek eşlilik yaygınlaşmıştır. Fakat Yahudi evlilik kurumunda asıl değişikliğin nedeni, kapitalizmin ve kentsel kültürün ortaya çıkmasıdır. Bu yeni ortaya çıkan durumla birlikte, kadınlar çalışma hayatına girerek bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Çocuk bakmak daha zor ve pahalı hale gelerek aile yapısı değişmeye başlamıştır. Hümanist Yahudiler, kadınlara kendi yaşamları ve haysiyetleri üzerinde daha fazla kontrol hakkı sağlayan bu değişimi olumlu bulmaktadır. Bu durumun olumsuz sayılabilecek sonuçları ise, boşanmanın ve yalnızlığın artması olmuştur.¹⁹³

Hümanist Yahudilik, evliliğin yasal yollarla çocuk edinmek için kullanılması fikrine karşıdır. Onlara göre, kişiler çocuk sahibi olmayı düşünmeseler de yasal olarak evlenebilir veya çocuk sahibi olmak istiyorlarsa evlenmeden de buna sahip olabilirler. Hümanist ahlâkın bakış açısına göre, evlilik birlikte yaşamaktan daha fazlasıdır. Buna göre, evlilik iki kişinin birbirine karşı verdiği halka açık sözdür. Aşk, sadakat, dostluk ve eşitlik duygusal anlamda önemlidir. Bağlılık da başlı başına bir amaçtır, üremeye yönelik bir araç değildir. Çocuklar ilişkiyi tanımlayıcı değil tamamlayıcı bir özelliğe sahiptir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Neto, *a.g.e.*, ss. 88–89.

¹⁹² Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 192.

¹⁹³ Neto, *a.g.e.*, ss. 88–89.

¹⁹⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 193–194.

Geleneksel Yahudilikte evlenecek olan bireylerin kimlerle evlenebileceğine ya da evlenemeyeceğine ilişkin hükümler Tevrat'ta yer almaktadır. Örneğin, Levililer, 18. ve 20. bölümlerde bir Yahudinin yakın akrabalarıyla evlenmesi yasaklanmıştır. Yasa'nın Tekrarı, 7/1-4'de İsrail oğullarından olmayanlarla evlenmek (karışık evlilik) de yasaklanmıştır. Evlenebilmenin şartları, evlilik sözleşmesi (ketuba), düğün merasimi öncesinde, esnasında ve sonrasında yapılması gerekenler ve törenin hangi günlerde yapılıp yapılamayacağı gibi hususların uygulanması hususu Tevrat'a ve Rabbilerin verdikleri karara göre yapılmıştır.¹⁹⁵

Geleneksel Yahudilikte Yahudiler yabancı ırktan kimselerle evlenememektedir. Yahudilerin sadece Yahudilerle evlenmesi olayının sebebi, eski ve saygı duyulan bir kabile sadakatinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yahudiler uzun süren sürgünlerde, özgün bir grup olarak hayatta kalabilmesi için büyük çaba sarf etmişlerdir ki, evlilik hususu da bunlardan bir tanesidir.¹⁹⁶ Wine da aynı şekilde, Yahudilerin başka ırktan insanlarla evlenilmesinin yasak olmasının “kabile sadakati” ile ilgili olduğuna inanmaktadır. Ona göre, bu durum Yahudilerin eşsiz olmalarıyla ilgili değil, Yahudilerin tarih boyunca hayatta kalmak ve kimliklerini korumak için ciddî kaygı taşımalarıyla ilgilidir.¹⁹⁷ Tevrat'ta, Yahudilerin Bâbil sürgünündeysen, Hititlilerle ve Kenanlılarla evlilikler yaptıklarından bahsedilir. Ezra (M.Ö. 480-M.Ö. 440), yabancılarla yapılan evlilikleri engellemek için bazı kararlar almıştır. Ezra'nın bu konudaki emri şöyledir: “Şimdi atalarınızın Allah'ı Rabb'e suçunuzu itiraf edin, ona hoş olanı yapın ve memleketin kavmlarından ve karılarından ayrılın.”¹⁹⁸ Bu emirle Ezra, Yahudilerin yabancılarla evlenmesinin önünü kesmeye çalışmıştır.¹⁹⁹ Çünkü farklı budunlar aracılığıyla yapılan evlilikler Yahveciliğin bütünlüğüne tehdit arz etmiştir. Her ne kadar Ezra'nın koyduğu kural ırkçı bir önlem olmasa da, etnik ayrımcılığa yol açan bir sebep olmuştur. Ayrıca bu konuda, Nehemya başka bir reformla Yahudi olmayan kadınlarla evli din adamlarının görevden alınmasını

¹⁹⁵ Bağır, *a.g.e.*, ss. 200–201.

¹⁹⁶ Kogel-Katz, *a.g.e.*, s. 245.

¹⁹⁷ Neto, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁹⁸ Ezra, 10/11.

¹⁹⁹ Ataşalan, *a.g.e.*, ss. 29–30.

istemmiştir.²⁰⁰ Yahudiler M.Ö. VI. yüzyılda Babil'deki sürgünden İsrail'e döndüklerinde, kendi aralarında evlenme yasağını devam ettirmişlerdir. M.Ö. VI. yüzyılda başlayan bu gelenek Geleneksel Yahudilikte hâlâ devam etmektedir.²⁰¹

Karışık evlilik konusunda, Yahudi cemaatleri arasında büyük ayrılıklar görülmektedir. Karışık evliliğe karşı çıkanların temel argümanı; aile kurumunun zayıflaması ve Yahudi milletinin saflığının ortadan kalkmasıdır.²⁰² Karışık evlenmeyle ilgili olarak Ortodoks Yahudilik, karışık evlenmeyi hiçbir şekilde kabul etmezken, Muhafazakâr Yahudilik, yabancı olan tarafın Yahudiliğe geçtiği takdirde yapılan evliliği hoş karşılamaktadır. Reformist Yahudilik ve Yeniden Yapılanmacı Yahudilik, karışık evliliklere izin vermektedir.²⁰³ Hümanist Yahudiler ise, karışık evlilikleri hoşgörülle karşılamakta ve bu durumu Yahudilerin hayatta kalmasına tehdit bir durum olarak görmemektedirler. Onlara göre, Yahudi kimliği açıklığa dayanır. Hümanist Yahudiler bu açık anlayışlarıyla engelleri yıkacaklarına, köprüler kuracaklarına ve sürekli genişleyen Yahudi medeniyetine yardım edeceklerine inanmaktadır. Onlar, insanları birer etiket olarak değil insan olarak görmektedir. Wine'a göre, evlilik kültürel önyargıların tatmin edilmesi için değil, çiftlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olmalıdır.²⁰⁴

Yahudiler buldukları bölgelerde kendilerini daima azınlık hissetmişlerdir ve böyle hissetmeye de devam etmektedirler. Yahudiler kendileri için en büyük tehditin asimilasyon olduğunu ifade ederler. Hümanist Yahudiler de aynı şekilde asimilasyonun Yahudiler için tehdit olduğunu düşünür. Fakat karışık evlilik karşıtı olmanın bu tehditi azaltmayarak büyüttüğüne inanırlar. Çünkü Yahudi toplumu tecrit edilmiş, bağnaz, dışlayıcı olduğu zaman üyelerinin çoğu ayrılmayı tercih edebilir. İnsanlar ailesine ve değerlerine saygı duymayan bir topluluğa katılmayı tercih etmez.

²⁰⁰ Mircae Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, c. 2, İstanbul, 2019, s. 333.

²⁰¹ Neto, *a.g.e.*, s. 56.

²⁰² Mustafa Güre, *Dinlerde Geçiş Dönemleriyle İlgili İnanç ve Uygulamalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s. 56.

²⁰³ Ünal, *a.g.e.*, s. 67-68.

²⁰⁴ Neto, *a.g.e.*, ss. 56- 57.

Günümüzde pek çok Yahudi evrenselliği ve eşitliği benimseyerek, adaletin ve açıklığın yanında olmaktadır.²⁰⁵

Wine'a göre, kendi aralarında evlenen Yahudilerin, Yahudi kimliğine önem verdiği düşünülürken, Yahudi olmayan biriyle evlenmeyi istemek, Yahudiliği reddetmek anlamına gelmemektedir. Bu durum, sadece birbirini seven insanların sevgilerinin bir ifadesi olarak anlaşılmalıdır. Yahudi kimliği, önemli bir bağlılık olmasına rağmen tek bağlılık veya başlıca değer değildir. Yahudi kimliğini üstün bir konuma yükseltmek, bireyi kişisel kimliğinden yoksun bırakıp kişisel saygınlık arayışını daraltacağından Hümanist ahlâk temelleri ile bağdaşmamaktadır. Tutarlı bir hümanist, Yahudilerin seçtikleri kişiyle evlenebilmesini destekler ve bu seçimi yaparken onlara yardımcı olmaktan mutluluk duyar. Tutucu Hıristiyanlarla evlenen Hümanist Yahudiler bazen ciddî sorunlar yaşayabilmektedir. Fakat tutucu bir Yahudiyle evlendiklerinde de aynı sorunlarla karşılaşabilmektedirler. Wine'a göre, geleceğin Yahudileri geçmişteki Yahudilerden daha farklı olacaktır. Geleceğin Yahudi kimliği sadece Yahudi anneden doğan çocuklara bağlı olmayacak, aynı zamanda doğuştan Yahudiler ve Yahudilerle evlenmeyi seçenler için de bir akrabalık seçeneği olabilecektir.²⁰⁶

Miriam Jerris, bireylerin hayat arkadaşlarını seçerken dinî kimliklerinden ziyade çiftlerin aralarındaki ilişkinin kalitesine odaklanılmasını savunmaktadır. Yahudi olmayan birine âşık olan genç bir Yahudi'nin düğün törenine katılmayı reddetmenin, onları Yahudi cemaatinden uzaklaştırabileceğini düşünmektedir. Bu yüzden kendisinin de bir haham olarak karışık evlilik törenlerine katıldığını ifade eder. Seküler Hümanist din adamları, herkese Yahudi cemaatinin kapılarını açmaktadır. Hümanist Yahudilerin, eşlerinin kültürel veya dinî geçmişine bakmaksızın onları karşılama ve kabul etme davranışları, çok sayıda kişinin Yahudi kimliğine erişmesine vesile olarak takdirle karşılanmıştır. Hümanist Yahudiler karışık evlilik yapan Yahudileri ve eşlerini kabul ederek, onların bir ömür Yahudi cemaatine dâhil olmalarını teşvik etmektedir. Jerris'e göre, Yahudi birisi sevdiği birisiyle karışık evlilik yaptığında Yahudi kimliğini koruyabilir, Yahudi

²⁰⁵ Denise Handlarski, "Intermarriage", *Humanistic Judaism*, 2020, ss. 4–5.

²⁰⁶ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 211–213.

topluluğunun önemli bir parçası olarak kalmaya devam edebilir. Fakat Yahudi olmayan tarafın kimliklerini değiştirmesi beklenmemelidir.²⁰⁷

Denise Handlarski'ye göre, karışık evliliklerin güçlü tarafları vardır. Bireylerin ve ailelerin kim olduklarından, çeşitlilik ve farklılıklarından duydukları gururu ifade etmeleri sağlıklı bir durumdur. Karışık evlilikler; Yahudiler, Yahudi aileler ve Yahudi toplulukları açısından olumlu ve sağlıklı bir güce sahiptir. Geleneksel Yahudiliğin, karışık evlilikleri kınaması ve Yahudi faaliyetlerine ve gruplarına katılmak isteyenleri reddetmesine karşılık Yahudi nüfusunun azalmasına karşı duydukları endişe düşünülürse, ortada bir çelişki oluşturmaktadır.²⁰⁸ Yahudi olmayan kişiler Yahudilerle evlenmeyi özgürce tercih ettiklerinde kendileri için Seküler Yahudi kimliğini de seçebilirler.²⁰⁹ Hümanist Yahudi düğünleri Geleneksel Yahudilikteki gibi teistik özellikler taşımaz. Miriam Jerris, evlenen çift ile Tanrı arasındaki ilişkiye vurgu yapmak yerine karı-koca arasındaki ilişkiye vurgu yapar. Ona göre, iki çiftin de Yahudi olması gerekmemektedir, evlilik için en önemli şart çiftlerin hayatlarını evlilik ile birleştirme arzularının olmasıdır. Evlilik, iki kişi arasındaki bir mesele olduğundan, burada herhangi bir Tanrı'ya ihtiyaç yoktur.²¹⁰

Karışık evliliklerin yapıldığı evlilik törenlerine Hümanist Yahudi hahamları katılarak bu evliliği onaylamaktadır. Hümanist Yahudiliğe göre böylesi evlilik törenlerinde Laik Hümanist Yahudilik içindeki din adamları, tipik olarak diğer dinî geleneklerden gelen din adamlarıyla birlikte görev yapacaktır. Hümanist Yahudilik burada üç tane kural belirlemiştir. Bu kurallar:

- Törenin her iki partnerin sembollerini ve kültürlerini harmanlaması,
- Törenin her iki görevli arasında eşit olarak paylaşılması,
- Kullanılan herhangi bir teistik dilin her iki gelenekte de ortak bir dil olması, şeklindedir.²¹¹

²⁰⁷ Jerris, *a.g.e.*, 2020, s. 8.

²⁰⁸ Handlarski, *a.g.e.*, s. 4.

²⁰⁹ Kogel-Katz, *a.g.e.*, 1995, s. 249.

²¹⁰ Neto, *a.g.e.*, s. 89-90.

²¹¹ Jerris, *a.g.e.*, 2020, s. 9.

Geleneksel Yahudilikte eşcinsellik, eşcinsellerin evlenmesi Levililer kitabına göre yasaklanmıştır. “Kadınla yatar gibi bir erkekle yatma. Bu iğrençtir”²¹² Yahudi bilginler bu yasaklamanın yanına başka engelleyici hükümler de getirmişlerdir.²¹³

Ortodoks Yahudilik, Kutsal Kitap’ın iğrenç olarak nitelendirdiği homoseksüelliği kesin bir dille yasaklamaktadır.²¹⁴ Kutsal Kitap’ta homoseksüelliğin yasaklanması Lut kavmi ile ilişkilendirilir. Buna göre, Tanrı tarafından görevlendirilen iki melek, Lut ve kavminin yaşadığı şehre insan şeklinde gelerek geceleme ister. Lut ısrarla melekleri evine götürür fakat şehirdeki erkekler bunu duyunca Lut’un evini sararak bu iki kişinin kendilerine verilmesini isterler. Lut, bu duruma engel olmaya çalışsa da kavmini vazgeçiremez. Bunun sonucunda melekler Lut ve ailesinin şehri terketmesini ister. Lut ve kendisine inananlar şehri terkederken, geride kalanlar azap içinde helak olurlar. Bu hikaye Sami dinlerde homoseksüelliğin yasak olduğuna dair gösterilen bir delildir.²¹⁵ Hümanist Yahudilik ise, kültürlerarası, dinler arası ve aynı cinsiyetteki evliliğe karşı her zaman hoşgörülüdür. Hümanist Yahudilik, erkek ve kadınların özgürce evlenecekleri partnerlerini seçmesini doğru bulmaktadır. SHJ aynı cinsiyete sahip bireylerin evliliklerine 2004 yılında destek vermiştir ve hâlâ da bu desteği sürdürmektedir.²¹⁶ Karma evliliklerde görev yapmayı kabul eden çoğu liberal hahamlar, yaptıkları bu faaliyetten dolayı özür dilemektedir. Liberal hahamlar karma evliliklerde görev almalarının nedeninin, birbirini seven gençlere empatiyle yaklaşımlarıyla ve bu törenlere hahamların katılmadığı takdirde gençlerin daha lâik veya Hıristiyan bir ortamda evlenmeyi seçeceklerini savunmaktadırlar. Dolayısıyla, bir Yahudi’yi sonsuza kadar kaybetmenin daha kötü olduğunu düşündükleri için bu görevi yaptıklarını ifade ederler.²¹⁷

Eşcinsellik, din adamları ve Rabbinik Yahudilik tarafından iğrenç bir şey olarak görülmektedir. Dindar Yahudiler arasında cinsel ilişkiler tabu altındadır ve yalnızca üremeye yönelik olması gerektiği izlenimi vardır. Hümanist Yahudiliğin

²¹² Levililer, 18/22.

²¹³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudilikte_cinsellik, (25.01.2022).

²¹⁴ Josy Eisenberg, “Bugün Yahudilikte Açıkça Ortaya Çıkan Büyük Meseleler Nelerdir?”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Sami Baybal, c. 21, sy. 21, Konya, 2006, s. 264.

²¹⁵ Mustafa Kıranatlıoğlu, *Sâmî Dinlerde Cinsellik*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 2016, ss. 54–56.

²¹⁶ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/life-cycle-events/weddings/>, (28.01.2022).

²¹⁷ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 211.

felsefesi kapsayıcıdır ve nerede olursa olsun sevgiyi kutsamaktadır. Bu ilke üzerinde, aynı cinsiyetten bağlılığı teyit eden törenleri kabul eder ve bu törenlerde görev alırlar. Örgütlerinin sorumluluğunu, bireylerin duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılamak ve cinsel yönelimlerini yargılamamak olarak görürler.²¹⁸

Wine, eşcinsellere yönelik önyargılarla ilgili gözlemleri, mevcut tecrübelerimizin bize gelenekten aktarıldığı yönünde olduğu şeklindedir. Bu durumun kökeni, bebek ölümlerinin çok yüksek olduğu zamanlardaki üreme ihtiyacı ile ilgilidir. Aile, geleneksel olarak tarımsal bir geçmişe sahip olduğundan geniş aile önemli olmuştur, böylelikle her aile kendi işçilerine de sahip olabilmıştır. Üremeyi tehlikeye atacak her türlü cinsel davranış ahlâkâ aykırı görülmüş ve kabul edilmemiştir. Friedman, eşcinsellerin evlenmesine izin verilmediği, ancak tecavüzcülerin, çocuk istismarcılarının ve şiddet uygulayan erkeklerin evlenmelerine izin verildiği gerçeğine dikkat çeker. Davranışlarının kabul edilemez olduğunu kanıtlamış olsalar bile, hiç kimse evlenme yeteneklerine meydan okumaz. Ancak eşcinsel iki kişi evlenmek isterse, önemli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Hiç kimse birlikteliklerini onaylamak veya onaylamamak için sosyal davranışlarına bakmaz, sadece cinsel yönelimlerine göre yargılanırlar. Friedman, böyle bir kararın cehalet, önyargı ve hatalı akıl yürütmenin ürünü olduğunu ifade etmektedir.²¹⁹

Hümanist Hahamlar Derneği, lezbiyen, gey, biseksüel, transseksüel veya queer (LGBTQ+) olanlar da dâhil olmak üzere tüm insanların özgürlüğünü, eşitliğini ve güçlendirilmesini teşvik eder.²²⁰ Hümanist Yahudilik, eşcinsel hakları ve eşcinsel özgürlüğü savunmak için Kutsal Kitap'taki Yahudiliğe ve Halaha Yahudiliğine karşı bir duruş sergiler. Kutsal Kitap'ın eşcinseller hakkındaki hükmü, ölüm cezasıdır. Eşcinselliğin genetik doğası hakkında tartışılması Hümanist Yahudilikte vardır. Eğer insanlar eşcinselliğin yanlış veya genetik bir bozukluk olduğuna inanırsa, eşcinsellerin kendilerini ayırmalarına neden olabilir ve ebediyen toplumda mağdur olmalarına sebep olabilir. Hümanist bakış açısına göre, eşcinsel bir yaşam tarzının seçilmesi etik olarak uygundur, çünkü bireyler başkalarına zarar vermedikleri sürece kendi hayatlarının efendisi olma hakkına sahiptir. Hümanist Yahudiler heteroseksüel

²¹⁸ Neto, *a.g.e.*, ss. 58–59.

²¹⁹ Neto, *a.g.e.*, s. 59.

²²⁰ <https://www.humanisticrabbi.org/sexualities-gender-identities>, (25.01.2022).

insanlara yaptıkları muamelenin aynısını homoseksüel bireylere de yaparak bu durumu kabul edilebilir olarak görürler.²²¹

Geleneksel Yahudilikte boşanma hoş karşılanan bir durum değildir. Eğer birlikte yaşamak işkenceye dönerse ve sürekli olarak tartışmalar yaşanırsa boşanmaya (kerhen) izin verilir.²²² Hümanist Yahudi evliliği, dostluk, güven, bağlılık içerir ve insan onuruna aykırı olan herhangi bir sadakatsizliği onaylamaz. Hümanist Yahudilikte boşanmak, çiftlerin hatalarını düzeltmek için seçebilecekleri haklardan bir tanesidir. Boşanma tercih edildiğinde, insanlar ilişkinin tamamıyla kötü olduğunu düşünmemeli, evlilik tecrübe edildikçe beklentiler ve ihtiyaçlar da değişebilmektedir. Hümanist Yahudiliğe göre, evlilik ölünceye kadar sürmek zorunda değildir. Çiftlerin farklılıkları üzerinde çaba harcamaları teşvik edilir, fakat ömür boyu bağlılıklarını devam ettirme zorunlulukları yoktur.²²³

2.2.3. Kürtaj

Kürtaj, hamilelikte rahim içerisindeki ceninin tıbbî müdahale ile alınmasıdır.²²⁴ Tevrat'ta kürtaj konusuyla ilgili açık bir emir veya yasak bulunmamasına rağmen anne karnındaki embriyo-fetüse zarar verilmesi durumunda uygulanacak cezalarla ilgili bilgiler yer almaktadır. Yahudi din adamları, bu cezaları yorumlayarak kürtaj konusuna iki yaklaşımda bulunmuşlardır. Birincisi, fetüsün normal insan olarak değerlendirilmesidir ki bu durumda kürtajın cezası da normal bir insanı öldürmekle aynı olması yönündedir. İkinci yaklaşım ise, anne karnındaki fetüsün başı dışarı çıkmadıkça normal bir insan olarak kabul edilmemesidir ki, bu durumda kürtajın cezası maddî tazminat olması yönündedir. Bunun yanı sıra, Geleneksel Yahudilikte kürtaja, eğer annenin hayatı tehlikeye girerse son çare olarak izin verilmektedir. Fetüsün hayatının annenin hayatından daha sonra geldiği Maymonides gibi Yahudi din adamları tarafından kabul edilmiştir.²²⁵

²²¹ Neto, *a.g.e.*, ss. 59–60.

²²² Adam, *a.g.e.*, 2016, s. 243.

²²³ Neto, *a.g.e.*, s. 90.

²²⁴ <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCrtaj>, (03.09.2021).

²²⁵ Aynur Eryiğit Bader, “Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’da Kürtaj”, *Antakiyat/Journal of Social and Theological Studies*, c. 2, sy. 1, 2019, ss. 121- 124.

Hümanist Yahudiler, kürtaj konusunu kadınların sahip olduğu bir hak olarak görürler. Onlara göre, kadınlar kendi bedenleri üzerinde ve doğum yapma konusunda mutlak hakka sahiptir. Kadınların hamile kalmayı önlemek için herhangi bir güvenli cerrahî, tıbbî veya mekanik müdahaleye erişimleri olması gerektiği gibi yasal kürtaj yaptırmalarına izin verilmelidir.²²⁶

Hümanist Yahudiler bebeğin veya babanın haklarıyla ilgilenmez. Babanın kürtaj hakkındaki düşünceleri annenin seçiminin üzerinde olmamalıdır. Eğer kadın kürtaja karar verir, fakat baba bunu istemezse, babanın isteği yerine getirilmemelidir. Hümanist Yahudiler babanın bakış açısını dikkate almaz, çünkü bebeğin taşıyıcısı baba değil annedir.²²⁷

2.2.4. Ötanazi

“Yunanca iyi ve güzel anlamındaki *eu* ile, ölüm anlamına gelen *thanatos* sözcüklerinin birleşiminden meydana gelen ötenazi kelimesi, lügatte acısız ve ıstıraplı doğa ölüm, rahat ve kolay ölüm gibi anlamlara gelmektedir.”²²⁸ Ötanazi, doktorlar tarafından tedavisi olmadığına karar verilen ve dayanılmaz acılardan muzdarip olan hastaların açıkça belirttikleri iradeleri doğrultusunda veya iradeleri alınmadığında kanuni mümessillerinin ve mirasçılarının izni ile tıbbî yoldan yaşamına son verilmesi şeklinde tanımlanabilir.²²⁹

Yahudi inancında yaşam, Tanrı tarafından insanlara verilmiş en değerli hediye olarak görülmektedir. İnsanoğluna hayatı bahşeden Allah olduğu için, intihar etmek ve öldürmek büyük günahdır. Kişi hasta veya acı çekiyor da olsa onun ölmesini sağlayacak veya ölümünü hızlandıracak herhangi bir şey yapılmamalıdır.²³⁰

12. yüzyılda, Yahudi din adamı olan Maymonides hayat ve ölümle ilgili bazı düzenlemeler yapmıştır. Buna göre, hayat insana Tanrı tarafından bahşedilmiştir ve hayatın tamamen insana bağlı olmadığına inanmak gerekmektedir. Ölüm, kaçınılmaz

²²⁶ Eva Goldfinger, *Basic ideas of Humanistic Judaism*, International Institute for Humanistic Judaism Publications, Canada, 1996, ss. 30–31.

²²⁷ Neto, *a.g.e.*, s. 62.

²²⁸ Hasan Türkmen, “Ötanazi Sorunsalına Teolojik Açıdan Bir Bakış”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, c. 13, sy. 1, 2015, s. 497.

²²⁹ Erika Biton Serdaroğlu, “Ötanazi- Ölme Hakkı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, c. 22, sy. 3, 2016, s. 464.

²³⁰ Alalu vd., *a.g.e.*, s. 144.

bir gerçek olarak tüm insanları beklemektedir. Maymonides'in düzenlemiş olduğu bu dinsel kurallara göre, kısa süre içinde ölecek olan kişiler, *gosses* olarak adlandırılır ve bu durumdayken bile insanların şifalarını aramaları gerektiği belirtilir. Yahudiliğe göre insan vücudu Tanrı'ya aittir. Bu yüzden insanlar bedenine dikkat etmeli, ona zarar vermemeli ve sağlıklarını korumalıdır.²³¹ Zira yaşamı veren Tanrı olduğu için kişinin yaşamı hakkında herhangi bir tasarruf izni yoktur. Bu yüzden Yahudilerin ölümü hızlandıran herhangi bir şey yapmaları yasaktır.²³² Geleneksel Yahudi yasası, kişinin kendi doğal yaşam sürecinde ölmesi gerektiğini belirtir. Eceliyle ölmek, Yahudilik tarafından önemsenen bir ilke olduğu için, ötenazi hoş karşılanmaz ve doğru bulunmaz. Ölmeyi bekleyen bir kişi, henüz ölü olarak değerlendirilemediği için bu durumdaki birine hayatını sonlandırıcı farklı bir tedavi uygulanamaz. Yahudi din adamlarına göre *gosses* olan bir kişiye son anlarında değer verilmeli ve erken ölüme yol açmamak için rahatsız edilmemelidir. Henüz *gosses* olmayan bir kişiden solunum desteklerini kaldırmayı doğru bulmayan Yahudi yasası, belli şartlar altında kişi ölürken yaşam destekleyici cihazların devre dışı bırakılabileceğini ifade eder.²³³ Ötenazinin hangi durumlarda uygulanacağı konusunda belirsiz bir tavır ortaya koyan Yahudi otoriteler, aktif ötanazi yasaklarken pasif ötenazi konusunda belirsiz bir tutum sergilemektedir. Bu kafa karışıklığının sebebi bazı Yahudi din adamlarının hastanın mümkün olduğunca hayatta tutulması gerektiğini ifade ederken bazılarının ise, ölmek üzere olan bir hastanın ölüm sürecini uzatmaktan kaçınmayı tavsiye etmesidir.²³⁴

Ötanazi kelimesi doğru düzgün düşünülmeden önce bu kelimenin kendisi, insanların kınamasına sebep olmaktadır. Hümanist Yahudiler, hayata ve ölüme inanırlar fakat âhirete inanmazlar. Onlara göre ölüm, yaşamın bir sürecidir ve insanoglunun şu an için bunu değiştirme gücü yoktur. Friedman'ın "Maintaining the Hays of Life's End" makalesini Cousens bazı açıklamalar getirerek yorumlamıştır. Cousens'e göre, tıp alanındaki gelişmeler nedeniyle ölüm kavramı yeniden yorumlanmalıdır. Önceleri nefes alamayan ve kalbi atmayan kişi ölü olarak kabul

²³¹ Necati Sümer, "Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Ötanazi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, sy. 14, 2016, s. 120

²³² Türkmen, *a.g.e.*, s. 497.

²³³ Sümer, *a.g.e.*, ss. 120–121.

²³⁴ Sümer, *a.g.e.*, ss. 120–121.

edilmiştir ancak bu tanım günümüzde geçerli değildir. Çünkü günümüzde kişinin nefes almasını sağlayacak bazı tıbbî cihazlar vardır. Bu cihazlara bağlı bir şekilde yaşayan hastaların olduğu sağlık personeli zorluk yaşamaktadır. Veya bu cihazlara bağlı olmayıp bitkisel hayatta yaşayan insanlar da vardır.²³⁵

“Hümanist Yahudilik Topluluğu 2013 yılında aldığı kararla, hekim destekli ölüm (Physician-assisted death) olarak bilinen uygulamayı kabul etmiştir. Yani, kişinin kendi isteği üzerine en az iki ya da daha fazla hekimin, kişinin kendisini öldürebilmesini mümkün kılacak ortamı hazırlamasıdır. Özellikle, Oregon, Vermont ve Washington gibi ABD’nin bazı eyaletlerinde ve Belçika, Hollanda ve İsviçre’de yasal olan bu uygulamada, iki veya daha fazla doktor onayı, belli bir bekleme süresi, hastanın birden fazla sözlü ve yazılı talebi ve psikolojik muayenesi şarttır.”²³⁶

Hümanist Yahudiler ötanaziye, zekâ ve mantıkla yaklaşmayı tercih ederler. Ötenaziyi kabul etmek hususunda, Chiago Üniversitesindeki hukuk profesörü Richard Epstein’in öğretisini kullanırlar. Prof. Dr. Richard Epstein, aktif ve pasif olmak üzere tüm gönüllü ötenazinin suç olmaktan çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Bunun için hastanın rızası ile ailesi ve hekimi tüm cezaî işlemlere karşı korunmalıdır. Herhangi bir kişi, profesyonel insanların yardımıyla hayatını sonlandırmayı isterse, bu isteği yapılmalıdır. Böylesi bir karar verebilmek için kişinin eylemlerini seçebilecek sorumlulukta olması gerekir, böylesi bir kararı olgunluğa ulaşmamış çocukların vermesi mümkün değildir. Hümanist Yahudiler, eğer bir kişi tedavi edilmeyen bir hastalıktan veya kronik bir rahatsızlıktan muzdaripse, profesyonel bakım altında hayatlarını sonlandırmayı seçme hakkına sahip olduklarına inanırlar. Kişinin yaşam kalitesi yoksa acılarını sonlandırmak için medikal yardım talep etme hakkı vardır. Fakat Hümanist Yahudiler depresyondan muzdarip kişilere ötenazi izninin verilmesi gerektiğine inanmazlar, çünkü mutlu olmamalarına rağmen fiziksel kısıtlamalarının olmaması ve onurlarını koruma olasılıklarının bulunmasıdır. Friedman, medikal desteğin sağlandığı yardımcı intihardan yanadır. Ötenazi uygulanmadan önce bekleme süresi, istişare prosedürleri, aile katılımı ve yeterlilik gibi pek çok ayrıntının dikkatli bir şekilde düşünülmesini

²³⁵ Neto, *a.g.e.*, s. 54.

²³⁶ Bağır, *a.g.e.*, ss. 204–205.

savunur. Hümanist Yahudiler ötenaziye ihtiyaç olduğunu kabul eder ve bu konuya yaklaşmaktan ve insanî çözümler bulmaktan çekinmezler.²³⁷

2.2.5. Otopsi ve Organ Bağışı

Otopsi, Yahudi hukukuna göre yasak olmamasına rağmen, günümüzde bunun ölümlerin yüzünü zedelemek ve onurunu lekelemek gibi anlamlar çağrıştırdığı için Yahudiler arasında otopsiye izin verilmemesi yönünde bir tutum hâkimdir. Hümanist Yahudiler ise aynı görüşte değildir. Otopsinin amacı başkalarının hayatını kurtarmaya ve sağlığını iyileştirmeye yardımcı olabilecek bilgiler sağladığı için, otopsiyi yasaklamak için herhangi bir gerekçe yoktur. Dolayısıyla Hümanist Yahudilik otopsinin yapılmasını onaylamaktadır.²³⁸

Hümanist Yahudiler, insanlığa faydası olan tüm eylemleri teşvik ederler. Organ bağışı konusunda da geniş bir bakış açısına sahiptirler. Hümanist Yahudiler organ bağışının, insanların daha rahat ve uzun yaşamasına vesile olacak bir eylem olarak görürler. Bu konuda yasal prosedürle birlikte birilerinin maddî kazanç sağlamaması gerektiğine dikkat çekmektedirler.²³⁹ Hümanist Yahudilik, ölen bir kişinin vücudunun yaşayan bir kişinin hayatını kurtarmak veya sağlığını iyileştirmek için kullanıldığı herhangi bir tıbbî önlemi teşvik ettiğinden, organ nakli ameliyatı için organların bağışlanmasından yanadır.²⁴⁰

Özetle, Hümanist Yahudilik, geleneksel Yahudilikten inanç ve doktrinleri yönünden farklılıklar arz etmektedir. Geleneksel Yahudiliğin ve diğer Yahudi mezheplerinin aksine Tanrısız bir Yahudilik modeli benimsemektedir. Tanrı konusunda, ateist yaklaşımlarına rağmen kendilerini agnostik veya ignostik olarak tanımlamayı tercih ederler. Tanrı'nın varlığı bilimsel olarak ispatlanmadığı için, Tanrı'ya inanmadıklarını ifade eden Hümanist Yahudiler, hayatlarının merkezine Tanrı'yı değil insanı koymaktadır. Bu yüzden de yaptıkları âyinlerde, kutlamalarda ve anma törenlerinde Tanrı'yı memnun etmeye değil, insanı memnun etmeye çalışarak insanların ihtiyaçlarının giderilmesine özen göstermektedirler. Evrenin Allah'ın yaratmasıyla değil, günümüzde bilimsel çevrelerce de kabul gören Bing

²³⁷ Neto, *a.g.e.*, s. 55.

²³⁸ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/life-cycle-events/death/>, (10.02.2022).

²³⁹ Neto, *a.g.e.*, s. 62-63.

²⁴⁰ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/life-cycle-events/death/>, (10.02.2022).

Bang patlamasıyla ilişkili olduğunu düşünmektedirler. Peygamberleri, Tanrı'nın elçisi olarak görmezler, onları Yahudilik tarihindeki önemli ve sıra dışı liderler olarak düşünürler. Dolayısıyla, Tevrat'ın vahiy kaynaklı olduğuna inanmazlar, onu Yahudi halkının tarihî serüveninin anlatıldığı insan ürünü olduğunu iddia ederler. Hümanist Yahudiler, Yahudi kimliğine önem vererek, Yahudilerin tarihinin ve kültürünün korunması gerektiğini ileri sürerler. Ölüm konusunu kaçılmaz bir gerçeklik olarak görürler ve âhiret hayatına inanmazlar. Geleneksel Yahudilikte var olan seçilmişlik veya üstün ırk gibi söylemlere karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre bütün ırklar eşittir ve birbirlerine üstünlükleri yoktur. Hümanist Yahudilik, Yahudilerin yurt edinerek birleşmelerini hedefleyen Siyonizm hareketini ise desteklemektedir.

Hümanist Yahudiler Tanrı'ya inanmamakta fakat evrensel etik anlayışını benimsemektedir. Tıpkı Geleneksel Yahudilik gibi Hümanist Yahudilik de, aile yapısına önem verir. Birlikte sevgi, saygı ve bağlılığın olduğu aile yapılarını desteklerken, evlilik konusunda bazı düşünceleriyle Geleneksel Yahudilikten ayrılır. Karışık evlilikleri veya aynı cinsiyetten kişilerin evlenmelerine izin vererek bu duruma hoş görüyle bakmayı tercih ederler. Yine geleneksel Yahudiliğin hoş görmeyerek yasakladığı kürtaj ve ötanaziye, bazı şartlara uyulduğu takdirde izin vermektedirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HÜMANİST YAHUDİLİK'TE BAZI RİTÜELLER VE BAYRAMLAR

Kutsal Kitap'ta anlatıldığı şekliyle Yahudi halkının hikâyesi günümüzde Yahudiler için ortak bir hatıradır. Yahudi halkının ortak duygu ve kimlikte birleşmelerinin merkezinde Kutsal Kitap vardır. İçerisinde eski tarihî kayıtların bulunduğu Kutsal Kitap'a göre, Yahudiler Tanrı'nın kendilerini Mısır'daki kölelik hayatından kurtarmasının ardından çölde bir süre gezdikten sonra Kenan'a yerleşerek Birleşik İsrail Krallığı'nı kurmuşlardır. Sonrasında Birleşik İsrail Krallığı'nın ikiye bölünmesiyle sürgün hayatı yaşamaya başlamışlar ve sürgün hayatları bittikten sonra, bazıları sürgün yerinde kalırken bazıları tekrar Yahuda'ya vatanlarına dönmüşlerdir. Hem Seküler Yahudiler hem de dindar Yahudiler bu ortak tarihi paylaşmaktadır.²⁴¹

Yahudiler gerek yurtlarında yaşarken gerekse sürgün hayatındayken birlik ve beraberliklerini muhafaza edebilmek için, kutsal gün ve bayramların kutlanmasına önem vermişlerdir. Geleneksel Yahudilikte, bu bayramların pek çoğu ilâhî bir güç ile ilişkilendirilmiştir.

Hümanist Yahudilere göre, Yahudi bayram ve festivallerinin ilahi bir güç ile ilgisi yoktur. Tüm bunlar, insan türünün ve insan kültürünün evrilmesiyle oluşmuştur.²⁴² Hümanist Yahudiler, geleneksel bayramları ve geçiş dönemi ritüellerini Yahudi kültürünün bir parçası olarak görür. Bu bayramlar vesilesiyle Hümanist Yahudiler tarihleriyle ve diğer Yahudilerle bağ kurabilmektedir. Geleneksel Yahudilikte kutlanan bayram ve geçiş dönemi ritüellerinin pek çoğu, Tanrı'ya ibadetle ilişkilendirilmiştir. Hümanist Yahudiler Tanrı'ya inanmadıkları için ve Tanrı'ya ibadet etmek gibi bir amaçları olmadığından şöyle bir soru ortaya çıkmaktadır: "Hümanist Yahudiler kendi ateist inançlarından ödün vermeden böylesi anlamlı gelenekleri sürdürmeyi nasıl devam ettirebilir?" Hümanist Yahudiler bu noktada, kutlanılan bayramların din adamları tarafından yaratılmadığını onlar tarafından sahiplenildiğini hatırlamamız gerektiğine dikkat çekmektedir. Hümanist

²⁴¹ Malkin, *a.g.e.*, 2004, ss. 9–10.

²⁴² Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 158.

Yahudiler, hayatı geliştirmek, zevk almak ve kutlamak için bu bayramların hümanist bir şekilde kutlanıldığında ortaya çıkış amacını geri getirdiklerine inanırlar.²⁴³

3.1.Hümanist Yahudilikte Geçiş Dönemi Ritüelleri

Hümanist Yahudilik, doğum, ergenlik, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemi ritüellerini benimser. Onlara göre bu geçiş dönemi ritüelleri Yahudi bayramlarından farklı olarak evrensel bir öneme sahiptir.²⁴⁴ Hümanist Yahudiliğin, Yahudi bayram ve törenlerinin dışına çıkarak, evrensel bazı olayları benimsemesi ve bunları kutlayarak değer vermesi hümanist felsefelerinin bir göstergesidir.

Yahudiler de dâhil olmak üzere pek çok kültürden insan; ölüm, evlilik, ergenlik ve doğumla ilgili kutlamalar düzenler. Yahudi bayramlarının aksine bu olaylar evrenseldir. Fakat Yahudiler bu olayların mesajlarını zenginleştirebilmek için Yahudi kimliklerini kullanabilirler. Bu zamanlar, akrabalık bağlarının önemli hale geldiği kişisel gelişimin güçlendiği zamanlardır.²⁴⁵

Hümanist Yahudiler, yaşam döngüsünü Yahudilik bağlamında kutlamaktadırlar. Hümanist hahamlar ve diğer dinî liderler kadınlar ve erkekler için doğum kutlamalarına, kadınlar ve erkekler için reşit olma törenlerine, düğünlerine, bağıllık törenlerine, Yahudiler arası evliliklere, eşcinsel evlilik törenlerine, boşanmaya, cenaze ve anma törenlerine, yakılmış kalıntıların defnedilmesi gibi törenlere ayırt etmeksizin katılmaktadırlar.²⁴⁶

Geleneksel Yahudiliğe benzer bir şekilde Hümanist Yahudiliğin kutladığı geçiş dönemi ritüelleri; doğum, ergenlik, evlilik ve ölümdür.

3.1.1. Doğum

Doğum, pek çok toplumda olduğu gibi Yahudi toplumunda da mutluluk verici bir olaydır. Geleneksel Yahudilik inancına göre, doğum olayının mutluluk verici olmasının sebebi; Tanrı ile aralarında ahit bulunan ve seçilmiş bir kavim olan Yahudi halkının, doğum yoluyla neslinin devam edeceği düşüncesinden

²⁴³ Neto, *a.g.e.*, s. 67.

²⁴⁴ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 169.

²⁴⁵ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 185.

²⁴⁶ Leonard J. Greenspoon, “ Secular Judaism, Construction, Contraction, or Contradiction”, *Journal of Religion and Society Supplement Series, Religion and Secularism*, Ed. Patrick Murray ve Ronald A. Simkins, Creighton University, Omaha, 2018, s. 172.

kaynaklanmaktadır. Yahudilere göre, çocuk sahibi olmak Tanrı'nın kurallarına uymak anlamına gelmektedir.²⁴⁷ Kutsal Kitap'ta, Tanrı Adem'e hitaben, "Semereli olun, çoğalın"²⁴⁸ emrini vererek insanların çoğalmasını istemiştir.

Geleneksel Yahudilikte ilk doğan çocuk önem arz etmektedir. Yahudi tarihi boyunca, erkek çocukları kız çocuklarına tercih edilmiştir. Çoğalmak konusunda ise sorumluluk erkeğe ait olmuştur.²⁴⁹ Wine'a göre, ataerkil aile yapısının baskın olduğu yerlerde erkek bebekler, kız bebeklere göre daha değerli görülmüştür.²⁵⁰

Yahudilikte çocuk doğduktan sonra yapılması gereken bazı ritüeller vardır. Geleneksel Yahudiliğe göre, doğum gerçekleşikten sonra bebeğin göbek kordonu kesilmeli, bebek yıkanmalı, tuzlanmalı ve kundaklanmalıdır.²⁵¹ Eğer doğan çocuk erkek ise, doğumdan sonraki sekizinci gün sünnet edilmesi gerekmektedir. Sünnet olayına *brit mila*²⁵² denilmektedir.²⁵³ Tevrat'ta *Brit Mila* için şu şekilde emir vardır:

"Tanrı İbrahim'e dedi: Ve sen ise, sen ve senden sonra zürriyetin, nesillerince, ahdimi tutacaksınız. Sizinle ve senden sonra zürriyetinle benim aramda tutacağınız ahdim budur; aranızda her erkek sünnet olunacaktır. Ve gulfe etinizde sünnet olunacaksınız ve sizinle benim aramdaki ahdin alâmeti olacaktır. Ve aranızda evde doğmuş yahut senin zürriyetinden olmayıp herhangi bir yabancından para ile satın alınmış olan sekiz günlük her erkek çocuk nesillerinizce sünnet olunacaktır. Ve

²⁴⁷ Güre, *a.g.e.*, s. 30.

²⁴⁸ Yaratılış, 1/28.

²⁴⁹ Elisheva Baumgarten, "Birth", *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, Macmillan Reference, c. 3, USA, 2007, s. 721.

²⁵⁰ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 186.

²⁵¹ Hezekiel, 16/4-5.

²⁵² Brit Mila: Yahudilerin sünnet edilmesi olayına denilmektedir. Yahudiler, sünnetin ataları İbrahim ile başladığına inanırlar. Tevrat'ta yazıldığına göre, Tanrı İbrahim'le bir antlaşma yapar. Bu antlaşmaya göre; Tanrı İbrahim'in soyunu çoğaltacağını, Kenan diyarını yurt olarak onlara vereceği vadine karşılık, İbrahim'in ve ailesindeki tüm erkeklerin sekiz günlükken sünnet edilmelerini emreder. Sünnet edilmemiş erkeklerin antlaşmayı bozduğunu söyleyerek halkın arasından atılmasını ister. İbrahim, Tanrı'nın emri üzerine hem kendisi sünnet olur hem de oğlunu ve kölelerini sünnet ettirir. İbrahim sünnet olduğunda doksan dokuz yaşındadır, oğlu İsmail ise on üç yaşındadır. Bir yıl sonra doğan oğlu İshak'ı, Tanrı'nın kendisine buyurduğu gibi, sekiz günlükken sünnet eder. bk. Mustafa Kıranatlıoğlu, "Yahudilik'te Sünnet", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 32, sy. 44, 2018, s. 103; bk. Suzan Alalu vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler, Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar, Dinsel Gereçler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1996, ss. 94-101.

²⁵³ Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 109.

senin evinde doğmuş olan ve senin paranla satın alınmış olan mutlaka sünnet olacaktır ve ahdim ebedî bir ahit olarak sizin etinizde olacaktır.”²⁵⁴

Wine’a göre, erkek çocukların sünneti, büyük olasılıkla kıskanç ve kana susamış Tanrılara karşı, koruyucu bir süreç olarak başlamıştır. Erkek sünneti Sâmilîler, Kuzey Afrika ve Batı Asya’nın Hamitik²⁵⁵ halkları arasında yaygındır. Dolayısıyla Yahudilere özgü bir durum değildir. Yahve’nin bereketin teminatı olarak İbrahim ve onun soyuna söz verdiği inancı, din adamları tarafından üst seviyeye çıkarılmıştır. Buna göre Yahudi bir baba doğumdan sonraki sekizinci gün, sünnet etme sözünü ihmal ederse, bunun hem kendisi hem de Yahudi halkı için kötü sonuçları olabilir. Bu endişe, günümüzde geleneksel ve seküler Yahudiler arasında da varlığını sürdürmeye devam etmektedir.²⁵⁶ Hümanist Yahudilik, erkek çocuklarına uygulanan bu işleme doğrudan karşı çıkmaz, sünnet ritüeline dinî bir gerekçeden ziyade bilimsel olarak yaklaşır.²⁵⁷ Hümanist Yahudilere göre, sünnetin modern hijyenik önlemler alınarak özel bir ameliyat ile yapılması uygun iken, halka açık bir ameliyat ve kutlama yapılması kabul edilemezdir. Sünnet, tıbbî olarak bir doktor kontrolünde yapılmalıdır. Eğer sünnet doktorlar tarafından, çocuğun sağlığı için tavsiye ediliyorsa, ailenin bu ameliyata izin vermesinin bir mahsuru yoktur. Fakat sünnetin tıbbî açıdan bir faydasının olmadığı ifade ediliyorsa aile buna izin vermeyerek yaptırmamalıdır.²⁵⁸

Yahudilikte görülen doğum sonrası ritüellerinden birisi de ad vermedir. Geleneksel Yahudilikte bebeğe isim verme tarih boyunca kutlanmaya değer bir hadise olmuştur. Kitab-ı Mukaddes’e ait dönemlerde aileler bebeğe doğumdan sonra isim vermişlerdir. İsim verme törenlerinde, M.S. I. yüzyılda önemli değişiklikler olmaya başlamıştır. Örneğin kız çocukları eskisi gibi doğdukları zaman isimlendirilirken erkek çocukları doğumdan sonraki sekizinci günde isimlendirilmiştir. Bu yıllarda genellikle aileler, çocuklarına ölen bir akrabalarının ismini vermişlerdir. Ortaçağda ise, bebeklere isimleri sinagogda verilmeye

²⁵⁴ Yaratılış 17/9–13.

²⁵⁵ Hamitik: Afro-Asyatik dil ailesi içinde yer alan bazı etnik grupların artık kullanılmayan etno-linguistik sınıflandırma terimidir. bk. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Hamitik>, (20.04.2022).

²⁵⁶ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 186–187.

²⁵⁷ Bağır, *a.g.e.*, s. 198.

²⁵⁸ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 187.

başlamıştır. Erkek çocukları sünnet törenlerinde, kız çocukları ise doğduktan sonraki dördüncü Şabat kutlamasında isimlerini almıştır. Bu törenlerle ilişkilendirilen *pidyon ha ben*²⁵⁹ Kitab-ı Mukaddes zamanından beri yapılmıştır. İlk doğan erkek çocuğun Tanrı'ya ait olduğuna inanılmış ve bu yüzden de çocuk kohenden satın alınarak tören icra edilmiştir.²⁶⁰ Kız çocuklarına ise, *vijola*²⁶¹ adı verilen tören yapılmıştır. Dünyaya gelen her kız çocuğu için gerçekleştirilen bu tören, aslında kız bebeğe isim verme törenidir ve bebek sekiz gününü doldurduktan sonra kırk gün içinde davetlilere yemek vermek suretiyle gerçekleştirilir.²⁶² Yahudiler çocuklarına isim verirken genellikle Tanrı adı “el” ile bitişik isim kullanmaktadırlar. Örneğin Rafael, Rahel, İsrail gibi. Yaşadıkları yerlerin yöresine uygun isimler de kullanmışlardır. Örneğin, Türkiye’de Sami, Yusuf gibi isimler yaygındır.²⁶³ Bazı Yahudi aileler ise, çocuklarının yaşadıkları topluma kolay uyum sağlayabilmeleri için onlara, Yahudi bir isim vermeyi tercih etmemektedir. Ailelerin bunu yapmasındaki amaç, çocuklarının yaşadıkları toplumdan dışlanmalarını engellemektir.²⁶⁴

Hümanist Yahudilikte ad koyma töreninde, yeni doğan bebek ve ailesi yeni hayatlarına alışabilsin diye yaklaşık bir ay müddet vardır. Kutlamanın toplantı yerlerinde yapılma zorunluluğu yoktur. Tören evde, tapınakta veya halka açık herhangi bir yerde yapılabilir ve bir hahamın görev yapmasına gerek yoktur. Bununla birlikte, Hümanist bir Yahudi liderin sponsorluğu olayın toplumsal olarak tanınmasını sağlamak gibi değerli bir amaca hizmet ettiğinden, sertifikalı bir lider tarafından yönetilmesi uygun bulunmaktadır.²⁶⁵

Hümanist Yahudilik için doğum ritüelinde, iki fonksiyonun gerçekleşmesi önem taşır. Bunlardan ilki, bebeğe isim verilmesi, ikincisi ise yeni doğan bebeğin

²⁵⁹ Pidyon ha ben: Tevrat’a göre her şeyin ilki Tanrı’nındır. “Ve Tanrı, Kohen Harun’a şöyle dedi: İnsan veya hayvan Tanrı’ya sunulan her beden sahibinden ilk doğan senin olacaktır. Ancak insanın ilk doğanı fide verilerek senden geri alınacaktır. Bir aylıktan itibaren, senin biçtiğin kıymete göre, beş şekeli gümüş olarak fide verdireceksin” (Sayılar, 18/15–16) Tevrat’taki bu emir gereğince her aile ilk erkek çocuğunu doğumunun otuz birinci gününde kohene götürür ve beş şekel karşılığında çocuğunu geri alır. bk. Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 109.

²⁶⁰ Cohn Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 169.

²⁶¹ Vijola: Yahudilikte kız çocuklarına ad verme töreni olarak kutlanır. Bu tören bebeğin doğumunun 8. gününden 40. Gününe kadar herhangi bir zamanda yapılabilir. bk. Salih Çinpolat, “Yahudilikte Yenidoğan Törenleri”, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 4, 2017, s. 100.

²⁶² Bağır, *a.g.e.*, ss. 197–198.

²⁶³ Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 94.

²⁶⁴ Güre, *a.g.e.*, s. 44.

²⁶⁵ Neto, *a.g.e.*, s. 86.

Yahudi toplumuna girişini karşılama törenidir. Hümanist Yahudilik, *sünnet* ve *pidyon ha ben* ile ilgili kutlamaları cinsiyetçi ve teistik olarak görmektedir. Sonuç olarak, isim verme ve çocuk karşılama törenleri ise tercih edilebilir bir ritüel olarak kabul edilmektedir. Hümanist Yahudilik, doğum ile ilgili bazı prensipleri ilke edinmiştir. Bu prensipler:

- *Erkek ve kız çocuklarına eşit şekilde davranılmalıdır.*
- *Yabancı evlilikler yapan çiftlerin çocukları, anne veya babasının Yahudi olup olmadığına bakılmaksızın eşit statüye sahip olmalıdır.*
- *Doğum ritüeli, bebeğin Yahudi toplumuna ve insanlığın geri kalanına bağlanmasının onaylanmasıdır.*²⁶⁶

Hümanist Yahudiler için geleneksel şekildeki doğum kutlamasını dayatmanın hiçbir sebebi yoktur. Hümanistler, doğumu kutlayabilmek için farklı alternatifler öne sürerek erkek ve kıza eşit statü sağlayan bir kutlama düşünmüşlerdir. Bu tören, insanlığın, Yahudi halkının ve ailenin geleneğiyle çocuğun bağlantısını dramatize edecektir. Wine'a göre daha rahat bir şenlikle gerçekleştirilebilecek ve merkezinde Yahudiliğin olduğu hem erkek hem de kız çocuklarına verilebilecek yeni bir tür Yahudi doğumunu kutlamaya ve erginleme âyinine ihtiyaç vardır. Bu kutlama şekli, son otuz yıldır Hümanist Yahudiler ve diğer Yahudi liberaller arasında varlık bulmaktadır.²⁶⁷

3.1.2. Bar Mitzva ve Bat Mitzva

“Bar Mitzva” sözcük olarak “Emir Oğlu” gibi bir anlama gelmektedir. 13 yaşını tamamlayan her Yahudi erkeğine “Bar Mitzva”, 12 yaşını tamamlayan her Yahudi kızına “Bat Mitzva” denilmektedir. Bu yaşlara gelen Yahudi erkek ve kız çocukları dinî yükümlülüklerinden dolayı sorumludur. Bu sorumluluklar kanûnî ve dinî olarak iki aşamalıdır. Bar Mitzva olan çocuk sinagogta Tevrat'dan bölümler okur, *tallit*²⁶⁸ ile sabah duasında *tefillin*²⁶⁹ takar. Sonrasında çocuk, *deraşa* yani

²⁶⁶ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, ss. 158 ve 169–170; <https://shj.org/living-humanistic-judaism/life-cycle-events/birth/>, (02.02.2022).

²⁶⁷ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 188.

²⁶⁸ Tallit: Beyaz ipek veya pamuklu kumaş üzerinde mavi çizgilerden oluşan şaldır. Yahudilikte sabah duasının okunma vakti, güneşin beyaz ile maviyi ayırt edecek aydınlığa ulaştığı zamandır. Yahudiler sabah duasına bu mavi çizgiyi gördükleri an başlarlar. Bu sebeple tallitte mavi çizgiler bulunur. bk.

Talmudik bir konuşma yapar. *Deraşa*'da çocuk, ebeveynlerine ve törene katılan davetlilere teşekkür eder.²⁷⁰1922 yılında Reformist Yahudilerden olan Yeniden Yapılanmacı mezhebinin kurucusu Mordecai Kaplan'ın kendi kızı için düzenlediği dine giriş töreninden itibaren, Ortodoks Yahudiler arasında Bat Mitzva törenleri düzenlenmektedir.²⁷¹On iki yaşına giren kızlar Bat Mitzva sayılır. Törenin yapılma şekli ülkeden ülkeye farklılık gösterse de genel olarak, Bat Mitzva olan kız, törende *aftara* ve sinagogta bazı özel dualar okur. Cumartesi günü, Bat Mitzva olan kız konuşma yaparak Yahudi cemaatine girmiş olur. Törenden sonra davet vermek âdet haline gelmiştir.²⁷²

Hümanist Yahudiler, Bar Mitzva törenini kendilerine göre yorumlayarak geliştirmişlerdir. Hümanist Yahudiler, törende isterlerse Yahudi edebiyatının eserlerinden okuyabilirler, fakat zorunlu değildir. Hümanist Yahudilere göre on üç yaş önemlidir, fakat yetişkin olunabilecek bir yaş değildir. On üç yaş, hayatlarında birçok şeyin değişeceği bir yaş olduğu için kutlanmaya değer olarak görülür. Bu dönemde duygusal ihtiyaçlar ve istekler değişebilir. Hümanist Yahudiler on üç yaşının halka açık bir tören düzenlemek için uygun bir zaman olduğunu düşünür. Bu törende yetişkinlik değil, ergenliğe giriş kutlanmaktadır.²⁷³ Hümanist Yahudilikte bar mitzva ve bat mitzva törenleri, çocukluktan çıkan erkek ve kızların ruhsal gelişimlerini desteklemek için dizayn edilmiştir. Bu tören, yetişkin olacak kişinin kendi kararlarından sorumlu olmak istediğini gösterir. Bu geçiş, Hümanist Yahudiler için çeşitli şekillerde gösterilebilir. Örneğin Tevrat'ı okuma, erkek veya kız fark etmeksizin Hümanist bir şahsiyetin hayatının çalışılması, Yahudi bir kahramanın hayatı veya bir hocanın nezaretinde uygun bir konu üstlenilerek icra edilebilmektedir.²⁷⁴

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/tallis-tzitzis>, (01.02.2022); bk. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Talit>, (01.02.2022).

²⁶⁹ Tefillin: İbrânîce olarak yazılmış parşömen tomarlarını içeren, kafaya ve kola takılmak üzere bir çift deri kutudur. Tefillin; parşömen, kutu ve kayıştan oluşmaktadır. bk. "What are Tefillin?" https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1918251/jewish/What-Are-Tefillin.htm, (01.02.2022); Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., 2. Baskı, Ankara, 1993, s. 228.

²⁷⁰ Alalu vd., *a.g.e.*, s. 90-95.

²⁷¹ Mahmut Aydın, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi*, Ensar Neşriyat, Samsun, 2011, s. 303.

²⁷² Alalu vd., *a.g.e.*, s. 90-95.

²⁷³ Neto, *a.g.e.*, s. 87.

²⁷⁴ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, ss. 170-171.

Wine'a göre, Seküler Devrim yetişkinliğin çeşitli sebeplerle ertelenmesini sağlayarak eskiden yapılan bazı ritüellerin önemini azaltmıştır. Eğitim süreci o kadar kompleks ve uzundur ki çoğu insan toplumsal faydaya ve toplumsal olgunluğa ulaşamaz. Aynı şekilde yüksek öğrenim gören pek çok kişi de, otuz yaşına kadar bu amaçlara ulaşmayı gerçekleştiremez. Örgün eğitim olmadığı zamanlarda on üç yaş ergenliğin kutlandığı bir yaştı, fakat günümüzde sadece ilkokulun bitişini temsil etmektedir. Bu gibi sebeplerle Hümanist Yahudiler, on üç yaşının çocuk gelişiminde reşit olmak için uygun bir yaş olmadığını düşünür. Bunun yanı sıra erkeklerin kız çocuklarıyla eşit tutulmadığı her hangi bir kutlamayı da reddetmektedirler. Günümüz modern zamanlarında yetişkinlik için on üç yaş erken görülmesine rağmen Yahudi kültüründe on üç yaş hem kız hem de erkek çocuklar için hâlâ önemli olmaya devam etmektedir. Modern sanayi toplumlarında çocuklar on üç yaşında işe giremezler, çünkü seçecekleri meslekleri yapabilmeleri için daha fazla eğitime ihtiyaçları vardır. Ergenlik, çocukluk ile yetişkinlik arasında olan ve yetişkinliğe hazırlayan zor bir süreçtir. Ergenliğe girmek bir çocuğun hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. On üç yaş ergenlik gerçeğini belirleyen iyi bir zamandır. Mitzva, ergenliğe giriş kutlaması olarak kutlanmalıdır ve yetişkinliğin başlangıcını belirleyen ayrı bir törene ihtiyaç vardır. Reform hareketi tarafından geliştirilen Konfirmasyon töreni bu açıdan örnek teşkil etmektedir. Son elli yıl boyunca Konfirmasyon yaşı sırayla, on dört, on beş ve on altı olarak değiştirilmiştir.²⁷⁵

Konfirmasyon, günümüzde Reformist Yahudiler tarafından kutlanmaktadır. Reformist bazı Alman Yahudileri, bir gencin dînî ritüelleri ancak 16-17 yaşlarında özümseyebileceği düşüncesine sahiptir. Bu tören, Bar Mitzva'nın yerine değil daha çok Bar Mitzva törenine ek, bir anlamda doğum günü kutlaması şeklinde yapılmaktadır. Daha çok Şavuot bayramı zamanında yapılan bu törenlerde, Yahudi cemaatine katıldıkları için kızlara ve erkeklere bir belge verilir.²⁷⁶Hümanist Yahudilik, bar mitzva ve bat mitzva ile ilişkili olan Konfirmasyon töreninin, Yahudiliğin ruhsal, etik ve felsefik yönlerini keşfetmek için iyi bir fırsat olduğunu düşünür. Hümanist Konfirmasyon töreni on altıncı doğum gününde gerçekleşir ve genç olan kişi bu tören vasıtasıyla duygusal ve entelektüel becerilerini de

²⁷⁵ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 189–191.

²⁷⁶ Alalu vd., *a.g.e.*, s. 92.

gösterebilir.²⁷⁷ Wine'a göre bu törenin amacı, kız ve erkeklerin, ergenliğe girişlerini kutlamaktır. Hümanist Yahudilere göre, Konfirmasyon töreni olmadan Bar/Bat Mitzva töreni eksik kalır, çünkü bu iki tören birbirini tamamlamaktadır. Mitzva ve Konfirmasyon törenleri, Yahudi kimliğini ve hümanist davranışları gerçekleştirmek için fırsattır.²⁷⁸ Her ne şekilde olursa olsun hümanist bir olgunluk töreni Hümanist Yahudilerin etik vaatlerini yansıtmalıdır. Kız ve erkeklerle eşitliği kurarak bütünlük sağlamalıdır. Semboller ve kelimeler kutlayanların neye inandığını, topluluğun neyi temsil ettiğini dürüstçe ifade etmelidir. Bir rekabet duygusu ve başarı hissi sağlamalıdır. Yetişkin izleyiciye ders verebilmelidir. Ayrıca kök duygusunu geliştirmelidir. Yahudi kökleri sadece dinle sınırlı değildir. Müzik, dans, bilim ve iş de, ibadet kadar Yahudi kültürünün bir parçasıdır. Toplumun kendi ideallerini deneyimlemesine izin verilmelidir.²⁷⁹

3.1.3. Evlilik

Çalışmamızın ikinci bölümünde evlilik konusundan Geleneksel Yahudiliğin görüşlerine de değinerek Hümanist Yahudiliğin bakış açısından bahsetmiştik. Kısaca özetlersek, Geleneksel Yahudilikte evlilik, neslin çoğalmasını sağlayan, Tanrı'nın emri ve dinî bir sorumluluk olarak görülmüştür. Hümanist Yahudiler ise, evliliğe karşı çıkmamakla birlikte karı kocanın eşit konumda olduğu, sevgi ve saygının ön plânda tutulduğu bir evlilik yapısını benimsemişlerdir. Biz bu bölümde evlilik töreninde ne gibi uygulamalar ve âdetler olduğundan bahsetmeye çalışacağız.

Geleneksel Yahudiliğe baktığımızda, evliliğin teşvik edilmesiyle ilgili Tevrat'da emirler ve tavsiyeler olmasına rağmen evlilik töreninin nasıl yapılacağı ve uygulanacağı ile ilgili ayrıntılı bilgi yer almamaktadır. Genel olarak evlilik töreninin neşeli bir şekilde kutlanması vurgulanmıştır. Geleneksel Yahudilikte evlilik töreni, birbirinin ardınca yapılan iki bölümden oluşur. Birinci bölümde; söz kesme veya nişan olarak yapılan *Eruşin* veya *Kiduşin* vardır. İkinci bölümde ise; nikâh anlamına gelen *Nisuin*'de *Hupa* altında yapılan evlenme töreni yer almaktadır. Önceleri, iki

²⁷⁷ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, ss. 170–171.

²⁷⁸ Neto, *a.g.e.*, s. 88.

²⁷⁹ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 192.

tören arasında en az bir yıl zaman olmasına rağmen, günümüzde bu iki tören beraber yapılabilmektedir.²⁸⁰

Geleneksel Yahudilikte evlilikten önce bazı hazırlıklar yapılır. Öncelikle gelin ve damat için uygun bir düğün tarihi belirlenir ve sonrasında düğün hazırlıkları başlatılır. Düğün hazırlıkları ve düğün törenleri Yahudilerin yaşadıkları coğrafya ve kültüre göre değişiklikler gösterebilmektedir. Yahudiler arasında yaygın olarak yapılan uygulamalara göre, düğünden bir gün önceki Şabat'ta, damadın Sinagogta Tevrat okuması için çağrıldığı *Oufruf* âdeti vardır. Bu âdete göre damadın arkadaşları başına tallit tutarken damat da Tevrat okuyarak şükran duasında bulunur. Bu esnada aileler misafirlerin tebriklerini kabul eder. Düğünden önce yapılması gereken bir başka ritüel de *mikvedir*. Düğünden önce gelinin yağmur sularıyla dolu küçük bir havuz olan mikveye girmesi gerekmektedir. Mikveye girmek Yahudilerce manevî arınma anlamına gelmektedir. Evlilik öncesi yapılan bu gibi hazırlıklardan sonra iki kısımdan oluşan evlilik töreni kutlanır. Düğün günü, gelin beyaz bir elbise, damat da elbisesinin üzerine *kittel* adı verilen beyaz bir kıyafet giyebilir. Damadın kalabalığın arasında gelinin yanına gelerek yüzünü duvak veya herhangi başka bir örtüyle örtmesine *bedeken* denilir. *Bedeken* ritüelinden sonra damat, sinagogta veya herhangi bir yerde hazırlanan *hupaya* doğru gider. Örtü anlamına gelen hupa, Tanrı'nın evlenen çiftleri koruyacağını, kutsayacağını ve kurulacak olan yeni yuvanın çatısını sembolize eder. Damat hupada gelini karşılar ve böylece tören resmî olarak başlamış olur. Gelin ve damat hahamın karşısında ayakta dururken mezmurlar, ilahiler ve Tevrat'tan bazı bölümler okunur. Haham vaaz verir ve ardından kutsama duası yaptığı bir kadeh şarabı, damada ikram eder. Damat bir yudum içtikten sonra geline verir ve gelin de bir yudum içer. Sonrasında damat şahitlerin huzurunda gelinin işaret parmağının yarısına gelecek şekilde yüzük takar ve "İşte, sen benim için, bu yüzükle, Musa ve İsrail kanununa göre kutsanmaktasın", der. Yüzüğün takılmasıyla *eruşin* töreni tamamlanarak çiftler evlenmiş olurlar. Yüzükler takıldıktan sonra daha önce hazırlanmış olan *ketuba*²⁸¹ okunarak geline teslim edilir. Son olarak, *Hupa* altında

²⁸⁰ Alalu vd., *a.g.e.*, s. 112.

²⁸¹ Ketuba: Evlilik töreninin sonunda, haham ve iki şahit eşliğinde, kocanın karısına karşı sorumluluklarını açıkça belirttiği, kadının ekonomik çıkarlarını güvence altına alan toplumsal bir akittir. bk. Alalu vd., *a.g.e.*, s. 212; bk. <http://www.jewishweddingdirectory.co.uk/article/what-is-the-ketubah/>, (05.02.2022).

damat peçeteye sarılmış olan cam bardağı kırmasıyla evlenme töreni sona erer. Evli çift bir süre yalnız bırakıldıktan sonra misafirler için hazırlanmış olan düğün yemeğine geçilir ve böylece evlilik için yapılması gereken ritüeller tamamlanır.²⁸²Gelin ve damat artık evli sayılacaklarından devletin sorumluluklarından ve ayrıcalıklarından artık kendileri mükellef olacaklardır.²⁸³

Evlilik töreni, Hümanist değerler için önem taşımaktadır. Wine'a göre, evlilik gelin ile damadın birbirlerine karşı destek olacaklarına ve sadık kalacaklarına dair söz vermelerinin açık bir ilânıdır. Wine, bu ritüelde, gelin ve damadın arkadaşları ve aileleri huzurunda birbirlerine ettikleri yemini çok kıymetli bulur. Böylesi bir ifade, basit bir şekildeki ritüelistik beyanattan ziyade yüzüklerin değiş tokuşu veya diğer bağlılıkla ilgili sembolik hediyelerle birlikte kişisel bir ifade içermelidir. Hümanist evlilik törenleri, sevgi ve sadakatle ilgili şarkı ve şiirleri içermektedir.²⁸⁴Hümanist Yahudilik, evlilik törenleriyle ilgili, Geleneksel Yahudilikte yer alan pek çok unsurun yeniden yorumlanarak kutlanılmasına yer vermektedir. *Hupa*, Hümanist Yahudi *ketubası*, yüzük, bir bardaktan şarap içmek, yedi Hümanist dua ve hem gelin hem de damat tarafından kırılan cam bardaklar buna örnek gösterilebilir. Geleneksel Yahudilikte dinî bir anlamı olan bu semboller Hümanist Yahudilerce farklı şekillerde yorumlanarak kullanılmıştır.²⁸⁵ Wine'a göre, Hümanist Yahudi düğünü radikal bir değişimi yansıtmalıdır. Kanopiler, şarap bardakları, kırılmış bardaklara yeni hümanist anlamlar verilebilir. Fakat aile sadakatine ilişkin Rabbinik görüşleri doğrulayan satın alma belgeleri ve evlilik formülleri spesifiktir ve Hümanist Yahudilerce kabul edilemezdir. Hümanist Yahudi nikâhı, gelin ve damadın birbirlerine sadakat ve destek sözlerini halka açık bir şekilde ilân etmesidir. Eşlerin birbirlerine söyledikleri ritüel bir formül olmamalıdır. Kendilerinin oluşturdukları veya seçtiklerinin bir beyanı olmalıdır. Bu beyana karşılıklı olarak taktıkları yüzükler eşlik edebileceği gibi, bağlılıklarını görünür kılan başka hediyeler de dâhil edilebilir.²⁸⁶

²⁸² Ünal, *a.g.e.*, ss. 680–690.

²⁸³ Raphael Posner, "Marriage", *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, Macmillan Reference, USA, 2007, c. 13, s. 565.

²⁸⁴ Cohn Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 159.

²⁸⁵ Bağır, *a.g.e.*, ss. 201–202.

²⁸⁶ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 194.

3.1.4. Ölüm

Yahudi inanç sisteminde ölüm, varlığın sonu olarak değil, bedensel varlıkla ruhsal varlığın nicelik değiştirmesi olarak anlaşılır. Ölüm ile bedenden kurtulan varlık, dünya hayatında yaptıklarına göre olumlu veya olumsuz bir sonuçla karşılaşarak sonsuz hayat yaşar.²⁸⁷ Yahudilikte ölüm, önemli geçiş dönemi ritüellerindendir. Ölüm öncesinde ve sonrasında yapılması gereken bazı ritüeller vardır. Bu ritüellerin çoğu mitzva kuralları olduğu için Yahudiler tarafından uygulanması önem arz etmektedir. Yahudilerin yaptığı bu ritüeller arasında farklılıklar olmasına rağmen benzer uygulamalar da yaygındır.

Yahudi geleneğine göre, ölmek üzere olana veya ölüye saygı göstermek gerekir. Ölmekte olan kişi yalnız bırakılmamalıdır ve itiraflarını dinlemek için yakınında hazır bulunulmalıdır ve *keriyat şema* duasını okuma konusunda yardımcı olunmalıdır. Ölüm, nefes alış verişin kesilmesi, nabzın durması ile anlaşılır. Ölünün yanında bulunanların *Baruk dayyan ha emet* duasını okumaları gerekir. Sonrasında ölünün vücudu yaklaşık sekiz dakika dokunulmadan bırakılır. Ölünün büyük oğlu veya en yakınları tarafından, gözleri ve ağzı nazikçe kapatılır ve çene bağlanır. Ölünün ayakları kapıya bakacak şekilde yatırılarak üzeri örtülür. Yanan bir mum ölünün başucuna konur ve evdeki aynalar ya duvara dönük olarak çevrilir ya da üzerleri örtülerek kapatılır.²⁸⁸

Ölen kişinin birinci dereceden yakınları, ölüm haberini aldıktan sonra dua okuyarak elbiselerinin kol kısmından veya boyun-yaka kısmından hafifçe yırtarlar. Bu âdete *keriya* denilmektedir. Cenaze törenine Yahudi kuralları gereğince kadınlar ve kohenler katılmazlar.²⁸⁹ Yahudiler, ölünün bedenini *hevra kaddisha* olarak adlandırılan görevli kişiler tarafından *bet ha-metaar* denilen gasilhanelerde yıkarlar. *Tahara* adı verilen bu işlem sırasında ölünün saç ve tırnakları kesilir. Yıkanma işlemi bittikten sonra *takrikim* denilen kefenleme işlemi yapılır ve ölü tabuta yerleştirilir. Taputun içine İsrail'e ait toprak koymak âdettir.²⁹⁰ Yahudiler ölülerini toprağa gömerler. Ölüyü toprağa gömmek bir nevi sadakat ve şefkatin göstergesidir.

²⁸⁷ Alalu vd., *a.g.e.*, s. 144.

²⁸⁸ Harry Rabinowicz, "Death", *Encyclopadia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, c. 5, Keter Publishing House, 2007, ss. 512–513.

²⁸⁹ Alalu vd., *a.g.e.*, s. 146.

²⁹⁰ Güre, *a.g.e.*, ss. 78–79.

Yahudilerin ölümlerini mumyalaması veya yakması olayına bazı istisnalar haricinde rastlanılmamıştır.²⁹¹

Geleneksel Yahudilikte, birinci dereceden yakınıni kaybeden kişi, ölüm haberini almasıyla yas sürecine girer. Ölüm ile cenaze töreni arasındaki zamanda yas tutan kişiye *onan* denilmektedir.²⁹² Yas tutma süreci, ilk yedi gün, otuz gün ve on iki ay olmak üzere üç aşamalıdır. Bu süreçte yas tutanların ölene yakınlığına göre yapılması gerekenler değişebilmektedir. Örneğin ölen kişi birinci dereceden akrabaysa yas süreci on iki ay, uzak akrabaysa otuz gün sürebilmektedir. Bu süre zarfında yeni kıyafetler alınmaz, eğlence veya kutlamalara gidilmez. Defin işleminden bir ay sonra veya on iki ay sonra mezar taşının yapılması gerekmektedir.²⁹³

Wine'a göre, Geleneksel Rabbinik âdetlerinin çoğu, ölümün reddedilmesinden kaynaklanmaktadır. Cesedin yakılması reddedilirken, ölüyü gömmeye ısrar vardır. İskelet biçiminde bile olsa bedeninin korunması dirilişe olan inancın bir göstergesidir. Oysaki ölüyü yakmak dirilişe olan inanca karşı bir meydan okuma sayılmıştır ve mumyalama yoluyla ölüyü kurcalamak Yahve'nin gücünü inkâr etmek olarak görülmüştür. Hatta cesedi tonozlarda ve ağır tabutlarda kapatmak da yasaklanmıştır. Rabbinik Yahudiliğe göre ideal ceset, kıyamet günü yerin altından Zeytin Dağı'na yuvarlanacak şekilde üzerleri kefenle örtülü olarak yatırılmalıdır. Ölüler mümkünse öldükleri gün defnedilir. Seküler Hüdmanist Yahudilik, bu prosedürleri saldırgan bulmaktadır. Seküler vizyon ölümün gerçek olduğunun kabul edilmesiyle başladığından ölümü inkâr edecek ritüeller insan onuruna karşı yapılan bir saygısızlıktır. Ölüm gerçeğiyle yüzleşmeyi kabullenmek, insan onurunun da bir parçasıdır. Hayat sonsuza kadar sürmediği için değerlidir ve mutluluk biz öldükten sonra olmayacağı için acil bir öneme sahiptir. "Ölümsüzlük" eğer ki varsa mecâzîdir. Hatıralar sadece başkalarının zihninde hayatta kalabilir. Ölüm gerçeğini kabul etmek her birey için cesurca ve cömertçe yaşamaktır. Korkuya teslim olmak ve umutsuzluğa kapılmak kadere hak ettiğinden daha fazlasını vermek demektir.

²⁹¹ Ahmet Güç, "Yahudilikte Defin ve Sonrasına Ait Gelenekler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.10, sy. 1, Bursa, 2001, s. 67.

²⁹² Alalu vd., *a.g.e.*, s.146; Aaron Rothkoff, "Mourning", *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, Macmillan Reference, c. 14, USA, 2007, s. 587.

²⁹³ Bağır, *a.g.e.*, ss. 202-203.

Zamanı özel bir hediye olarak kabul eder ve boşa harcamazsak hayat, önemli hayallerimizi gerçekleştirebilecek ve tatmin olunacak kadar uzun olabilir.²⁹⁴

Hümanist Yahudilikte, ölüm ile ilgili ritüeller, Hümanist kuralların ifadesi şeklinde olmalıdır. Hümanist Yahudilik sağlık hizmetleri, kişilere hayatın niceliğinden çok niteliğinin ve kalitesinin daha önemli olduğunu hatırlatarak, Hümanist hayat felsefesini aktarmaya gayret eder.²⁹⁵

Wine, Hümanist Yahudilik ile Geleneksel Yahudilik arasında ölümle nasıl başa çıktıkları konusunda bir kıyaslama yapar. Geleneksel Yahudilik, bir aile üyesinin ölümünün hemen ardından, yaşayanları rahatlatmak ve ölen insanları da hatırlamak için ayrılan yedi günlük *Shiva* adını verdikleri bir zamana sahiptir. Hümanist Yahudilikte ise *Shiva*, arkadaşlar tarafından teselli edilmek için evde kalınan bir zaman dilimidir. Yakınlarını kaybeden insanlar için, ölenler hakkında konuşmaları ve teselli edecek hikâyeler paylaşmaları açısından önemlidir. *Yahrzeit* denilen, yıllık anma zamanları vardır. Burada bir anma ateşi yakılabilir veya yas tutanların *Kaddishi* okunabilir. Hümanist Yahudilerin *Yahrzeitleri* de vardır. Hümanist Yahudiler sevdiklerinin ölüm yıl dönümlerinde, onları hatırlayarak anılarının yaşadığını gösterirler. *Yahrzeit*'i ifade etmenin farklı yolları mevcuttur. Kimisi bir mum yakarak, kimisi Şabat âyinde özel okuma yaparak, kimisi de uzunca bir yürüyüşe çıkarak veya başka şekilleri tercih ederek sevdiklerini anabilir. Geleneksel Yahudilikte bu ayın; Pesakh, Shavuot, Yom Kippur ve Shemini Atseret'te yılda dört kez olmak üzere yapılmaktadır. Shemini Atseret, yedi gün süren Sukkot bayramından hemen sonra sekizinci gün kutlanır. Bu günlerde Geleneksel Yahudilikte ölümlerin ruhları anılarak dualar edilir. Hümanist Yahudiler, ruhun sonsuzluğuna inanmadıkları için, ölümlere dua etmezler. Fakat gene de *Yizkhor*'u kutlamanın başka yollarını bulmuşlardır. Hümanist Yahudiler Yom Kippur'da kutladıkları bayramı *Nizkhor* olarak yeniden adlandırmışlardır. Bu âyinde, nesiller boyu devam eden alma ve verme döngüsü kabul edilir ve kutlanır. *Matseva* zamanında, ölen kişinin mezarının başına yerleştirilen bir anıt taş vardır ki bunun üstünde Kutsal Kitap'tan alıntılar şeklinde sevgi ve saygı sözleri yazılıdır. Bazıları

²⁹⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 195–196.

²⁹⁵ Cohn Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 159.

vefat edenlerin anısına, Sinagog'ta halka açık yerde sergilenmek üzere çeşitli hediyeler verir.²⁹⁶

Wine'a göre, eğer ölüm gerçek olarak kabul edilirse, o zaman hem toprağa gömme hem de ölüyü yakma seçenek haline gelebilir. Tıbbî araştırmalar için otopsi ve ceset bağıışı arzu edilir bir eylem olabilir. Ölüler aceleyle gömülmek zorunda olmaz, aile ve arkadaşlara göre ayarlamalar yapılabilir. Para ve sanat hediyeleri onları takdir edemeyecek ölümlere değil yaşayanlara adanmalıdır. Hümanist bir anma töreni, hümanist hayat felsefesini öğretmek için bir fırsattır. Meditasyonlar ve methiyeler kişisel hayatın değerinin niceliğinde değil niteliğinde olduğunu hatırlatmaya hizmet etmelidir. Yahudi deneyimi, yaşlanma ve ölümden üstün birçok biyolojik alternatifi tasavvur edebileceğimiz bir dünyanın tuhaflığını ortaya koymaktadır. Hümanist kültür, zamanını ve kaynaklarını var olmayan ölümlerin ihtiyaçlarına hizmet etmeye adanmaz. O, yaşayanlar için yaşamayı harekete geçirmeye gayret eder.²⁹⁷ İnsanların ölen arkadaşlarının veya akrabalarının cesedini toprağa gömmek veya yakmak gibi yöntemlerden hangisini uygulaması gerektiği hususunda Wine, ölü yakmadan niçin kaçınıldığını ve bu konuya neden ön yargılı olduğundan bahseder. Rabbinik Yahudilikte ölünün yakılması pagan ve iğrenç bir davranış olarak görüldüğünden yasaklanmıştır. Bu yüzden insan bedeninin yakılması, kabul edilemez bir durumdur. İnsanların ölü yakmama konusundaki meşru sebebi; Şulhan Aruh'ta Joseph Caro tarafından hazırlanan XVI. yüzyıl ilmihalinde bulunur. Burada, ölümlerin dirilmesi inancından dolayı cesedin yakılması yasaklanmıştır. Beden olmadan dirilme olamaz, dirilme olmadan da Cennet'e girilemeyeceği düşünülür. Hümanist Yahudiler ise, ölünün yakılmasına karşı değildir, çünkü yeniden dirilmeye inanmadıkları için yakılan ölünün külleri ile toprağa gömülen ölünün tozları arasında bir fark görmezler. Dirilme nedeniyle ölümlerin yakılmasının yasaklanması, Hümanist Yahudilere göre mantıksız bir açıklamadır. Günümüzde, ölü yakma Yahudiler arasında gittikçe daha popüler hale gelmektedir ve Hümanist Yahudiler için ölü yakma, alternatif bir seçenek olarak görünmektedir. Öldükten sonra cesedinin yakılmasını isteyenler bunu yakınlarına söyleyerek gereken hukûkî yardımı

²⁹⁶ Neto, *a.g.e.*, ss. 92–93

²⁹⁷ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 196.

almalıdır. Wine'a göre hukuk kuralları ve gelenekler insanların ihtiyaçlarına ve rahatlığına cevap verebilecek nitelikte olmalıdır.²⁹⁸

3.2. Geleneksel Yahudi Bayramlarına Hümanist Yahudiliğin Yaklaşımı

Seküler Yahudiler, ulusal kültürlerinde yer alan bayramlarını kutlarlar ve hayatlarını sürdürdükleri şekilde inançlarını ifade etmeyi tercih ederler. Yahudilerin yaşam tarzları, mitzvot ve özel dua hizmetlerine bağlılık ile kutsal gün ve bayramların kutlanması şeklinde bilinmektedir. Her mezhebin bayramları, kendilerine ait kutlama biçimleri olmasına rağmen bu bayramları Yahudi yapmaya yetecek kadar ortak nokta mevcuttur. Birçok seküler Yahudi, Yahudi bayramlarının anlamlı bir şekilde kutlanmasının tüm zorluklarına rağmen Şabat ve diğer bayramlardan vazgeçmek istememektedir. Festivallerin, bayramların günlük rutinelere anlam kattığına inanmaktadırlar.²⁹⁹

Hümanist Yahudiliğe göre, Yahudi bayramları Yahudi halkının birlik ve beraberliğini artıran, birbirleriyle kaynaşmalarını sağlayan unsurlardır. Onlar, geleneksel Yahudilikte inanıldığı gibi kutlanan bayramların Tanrı tarafından belirlendiğini kabul etmezler.³⁰⁰ Hümanist Yahudiliğe göre, Yahudi bayramları sürekli olarak gelişme göstererek günümüze kadar gelmiştir. Onlar bayramların insanların doğa olaylarıyla olan etkileşimi, insan arzularını ve başarılarını anlamak için Tanrı tarafından değil insanlar tarafından oluşturulduğunu düşünürler. Dinî figürlerin ise daha sonra eklendiğini, ancak insana ait temaların her zaman var olduğunu ifade ederler.³⁰¹

Wine'a göre, Yahudi bayramları Yahudi tarihini yeniden yaşamak için büyük fırsatlar sunmaktadır. Ona göre, bu bayramların hümanist kullanım için yeniden yorumlanması gerekir. O, Yahudi bayramlarının hahamlar tarafından icat edilmediği için onlara özel bir kullanım hakkı olmadığını, bayramların tamamının Yahudi halkına ait olduğunu ve daha iyi gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Wine, Hümanist bayramlarda doğaüstü güçlerle ilgili herhangi bir dua veya hikâyeye yer

²⁹⁸ Neto, *a.g.e.*, s. 94.

²⁹⁹ Malkin, *a.g.e.*, 2004, ss. 23–24.

³⁰⁰ Bağır, *a.g.e.*, s. 190.

³⁰¹ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/>, (11.02.2022).

olmadığını dua ve hikâyelerin olayların gerçekliğini bozduğunu ve Yahudilerin kendi tarihlerini anlamalarına engel olduğunu ileri sürmektedir.³⁰²

Hümanist Yahudilik, bayramların zamanında kutlanması ile ilgili olarak, “Yahudi takvimi” ile “doğa” arasında bağlantının restore edilmesine yönelik bazı önerilerde bulunmaktadır. Örneğin, Hanuka’yı kış gündönümüne denk getirmek veya Fısıh’ı bahar ekinoksuna denk getirmenin mantıklı olacağı savunulmaktadır. Fakat kentsel ve küresel kültürde, okul yılının başlaması sonbaharın başlamasından daha önemlidir. Ayrıca Hümanist Yahudiler mevcut bayramlara yeni bayramlar ekleyebileceklerini düşünürler. Çünkü onlara göre, bu bayramlar Tanrı tarafından değil Yahudi ataları tarafından oluşturulmuştur. Bu yüzden kendilerinin de aynı şekilde bayram icat etme hakkına sahip olduklarını düşünürler. Hümanist Yahudilik bazı bayramları ise kutlamamaktadır. Onlara göre, bazı bayramlar yeniden yorumlanma çabasına değmez. Örneğin, Ester’in Orucu gibi bayramlar dikkati daha önemli bayramlara yoğunlaştırmayı engellemektedir. Fakat, Kudüs Tapınağının yıkılması ulusal bir felâkettir ve kaderin anlamsızlığına tanıklığı ifade eder. Sonradan konulan Holokost günü ise bu temayı canlı bir şekilde işlemektedir. Wine’a göre eski bayramları canlandırmak, var olan bayramları yeniden yorumlamak ve yeni bayramlar icat etmek oldukça önemlidir.³⁰³

Wine’a göre, önceleri doğa şenliği olarak başlayan bazı bayramlar(törenler), daha sonraları rabbiler tarafından sözde tarihî olaylar olarak tanımlanmıştır. Örneğin Sukkot, sonbaharda hasat şenliği olarak kutlanırken daha sonraları, İbranilerin çölde kırk yıl süren gezintilerini ifade etmeye başlamıştır. Hanuka, bir kış mevsimi ışık zaferi olarak ortaya çıkıp kutlanırken, daha sonraları Makkabîlerin zaferiyle özdeşleştirilmiştir. Şavuot bayramı ise bir yaz hasat töreni olarak ortaya çıkarken sonrasında Sina Dağı’nda verildiği öne sürülen On Emir ile ilişkilendirilmiştir.³⁰⁴

Yahudi bayramları hiçbir zaman durağan kalmamıştır. Birçok ekonomik koşula ve ideolojiye uyum sağlayarak varlığını sürdürmüştür. Bayramlar, Yahudi kültürünün en esnek unsurlarıdır. Dilden daha evrensel ve teolojik fikirlerden daha az

³⁰² Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 151.

³⁰³ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 151–152.

³⁰⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 152–153.

saldırganlardır ve neredeyse tüm Yahudileri kucaklayabilmektedir. Yahudi bayramlarının gelişimlerinde, içinde bulunulan durumun özelliklerine göre önem sırası değişmiştir. Örneğin, Davut ve Süleyman'ın krallık dönemlerinde Sukkot en gözde bayram iken, Rabbi Ezra zamanında Fısıh ilk sırada yer almıştır. Rabbinik dönemde Ros Hashana ve Yom Kippur'a daha çok önem verilirken, modern Hıristiyan Amerika'sında Hanuka ilk sırada öneme sahiptir. Dolayısıyla farklı zamanlarda ve farklı yöneticilerde bayramların önem sırası değişmektedir.³⁰⁵

XX. yüzyıl Yahudileri, bayramların kutlanma şeklinde değişiklikler yapmışlar veya yeni bayramlar eklemişlerdir. Örneğin, Fısıh Bayramı için yeni Haggadah'lar oluşturmuşlar ve İsrail Bağımsızlık Günü ve Tu B'Shvat (Ağaçların Yeni Yılı) gibi kutlanacak yeni günler ekleyerek, yeni tören metinleri yazmışlardır. Günümüzdeki Haggadah metinleri, eski ile çağdaş metinlerin karışımıdır ve festivallerin çağdaş önemi hakkında konuşmalar, şiirler, şarkılar ve efsanelerle Musa'nın hayat hikâyesi yeniden yorum katılarak ifade edilmektedir.³⁰⁶

Hümanist Yahudiler tarafından kutlanan geleneksel Yahudi bayramları beş tanedir: Birincisi, on günlük yeni yılın başında kutlanan Ros ha Şana ve ardından gelen Yom Kippur'dur. İkincisi, üç büyük mevsimi içine alan Sukot, Hanuka, Pesah bayramlarıdır. Sukot sonbaharı, Hanuka kışı, Pesah ise ilkbaharı kutlamak için oluşturulmuştur. Üçüncü olarak, Mordecai, Esther ve diğer Yahudi kahramanlarını onurlandırmak için kutlanan Purim bayramı vardır. Üçüncü türün parçası olan geleneksel ve hümanist Yahudiler tarafından Tu Bishvat ve Şavuot kutlanır. Dördüncüsü, yirmi birinci yüzyılda önemli iki Yahudi olayının yaşandığı Yom Hashoa (Holokost Günü) ve Yom Haatsma'ut (Bağımsızlık Günü)'dür. Beşincisi ise Yahudi ay takviminde yer almayan Şabat'tır.³⁰⁷ Hümanist Yahudiler Şabat'ı, Yahudi kültürüne ve tarihine, ortak bir Yahudi geçmişine, bugüne ve geleceğe övgü olarak görürler. Yapılan kutlamalar eski ve modern Yahudi metinlerini, orijinal meditasyonları, şiiri ve müziği birleştirmektedir. Hümanist Yahudiler bu günde diğer

³⁰⁵ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 153–154.

³⁰⁶ Malkin, *a.g.e.*, 2004, ss. 24–25.

³⁰⁷ Neto, *a.g.e.*, ss. 67–68.

seküler Yahudilerle bir araya gelerek fikir alış verişinde bulunma fırsatı yakalayarak kutlamalar yapmaktadırlar.³⁰⁸

3.2.1. Şabat

Hümanist Yahudiliğe göre, Şabat Tevrat yazılmadan önce de vardır. Bu, yaratıcı bir yaklaşımdır. Birçok çağdaş Yahudi, Şabat'a dikkat çeker, çünkü Şabat Yahudi kimliğini yeniden onaylamanın ve güçlendirmenin bir yoludur. Şabat, Yahudilerin kendilerini en çok Yahudi hissettikleri zaman dilimidir. Hümanist Yahudilik için Şabat'ın kutlanması oldukça önemlidir. Çünkü haftada bir kez Yahudi kimliğinin önemi vurgulanmaktadır. Şabat kutlamasının evde veya sinagogta, yalnız veya Yahudi bir toplulukla kutlanmasında sakınca yoktur. Hümanist Yahudiler Şabat'ı çeşitli şekillerde kutlayabilmektedir. Örneğin, Yahudi sembollerinin olduğu bir aile yemeği düzenlenebilir veya Yahudilerin kutladıkları geçiş dönemi ritüelleri olan bar-bat mitzva, düğün gibi bir olayla birlikte kutlanabilir. Bir kitap okunabilir, Yahudi tarihi ve kültürü üzerine seminerlere gidilebilir, Yahudi çevrelerle tartışmalar yapılabilir. Hangi faaliyet yapılırsa yapılsın amaç, tüm dünyadaki Yahudilerle birleşmektir.³⁰⁹

Geçmiş zamanlarda Şabat'ın kutlanmasında herhangi bir sorun söz konusu olmamıştır. Daha sonraları ortaya çıkan siyasî nitelikli bazı sorunlar, Yahudileri Şabat'ın kutlanması konusunda daha katı hale getirmiştir. Çünkü Şabat, Yahudilerin kimliklerini ifade etmesinin bir yolu olmuştur. XIX. yüzyılda gelişen ve değişen ekonomi, Yahudilerin de bazı geleneklerini değiştirmelerine neden olmuştur. Şabat geleneği, sanayileşmiş bir toplumda sürekli gelişen bir üretkenliğe uyumsuz kalmıştır. Yahudilerin değişen bir dünyada hem yenilikleri takip edip hem de Şabat geleneğini sürdürmesi zorlaşmış ve bu yüzden bazı yeniliklerin yapılması önerilmiştir. Dolayısıyla Şabat, hem Ortodoks Yahudiler için hem de Reformist Yahudiler için zorluk teşkil etmiştir.³¹⁰ Şabat'ın nasıl uygulanacağı konusu hahamların bölünmesine yol açmıştır. Ortodoks ve Muhafazakâr hahamlar geleneksel Şabat'ın geleneksel şekillerde muhafaza edilmesini istemişlerdir. Buna göre, Şabat

³⁰⁸ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/shabbat/>, (14.02.2022).

³⁰⁹ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 159.

³¹⁰ Neto, *a.g.e.*, ss. 80–81.

günü çalışma olmamalıdır, ata veya arabaya binilmemelidir, herhangi bir şey taşınmamalıdır, oyun ve eğlence olmamalıdır. Bazı liberal hahamlar ise Aydınlanma ve Kurtuluş ile uyumlu olacak şekilde Şabat'ı korumanın yeni yollarını bulmaya çalışmışlardır. Liberal hahamlar, Cuma günü hizmetini icat ederek, Cumartesi çalışanların da Şabat törenine katılmalarını sağlamaya çalışmışlardır. Hatta bazı liberal hahamlar, Pazar sabahı hizmeti koyarak daha radikal bir karar almışlardır. Bu durum, Yahudilerin haftada bir, çalışmadıkları bir gün ibadet edebilmelerine olanak sağlamıştır.³¹¹

Miriam Jerris, Hümanist Yahudilerin evde veya cemaat halinde Şabat'ın kutlanışında ne gibi ritüellerde bulduklarından ve hangi duaları okuduklarından bahseder. Buna göre, kutlama için bir araya gelen Hümanist Yahudiler, “Şabat Şalom, bu Şabat'ta müminler topluluğu olarak toplanıyoruz. Yahudiliğin, Yahudi halkının tüm deneyimi olduğuna inanıyoruz. Yahudi kültürünü ve kimliğini kutlamanın değerine inanıyoruz. Şabat'ı bizimle kutlamayı seçen herkesin topluluğumuzun bir parçası olduğuna inanıyoruz. Birlikte olmanın Hümanist Yahudi deneyimimizi güçlendirdiğine ve geliştirdiğine inanıyoruz. Bu Şabat barış ve gençleşme zamanı olacak. Bu bir geçiş zamanıdır. Günlük haftamızdan Şabat deneyimine geçiyoruz. Dış dünyanın endişelerinden uzaklaşır, sessiz ve huzurlu oluruz. Biz, şu anda, bu zamanda, Hümanist Yahudi inananlardan oluşan bir topluluk yaratıyoruz.” şeklinde konuşma yaptıktan sonra “Shabat Şalom” şarkısını birlikte söylerler. Sonrasında, atalarının Şabat mumunu yaktığı gibi Hümanist Yahudiler de mum yakarlar ve şarap içerler. Şarap içilirken doğanın, güneşin, yağmurun ve insan emeğinin farkında olunması gerektiği vurgulanır. Sonrasında, bir çeşit ekmek yemek olan *halla* ritüeline geçilir. Ekmek, yaşamın temel ihtiyaçlarını temsil etmektedir. Yahudi kimliğini geliştirmek, dünyayı iyileştirmek için Hümanist Yahudilerin zamanını, yeteneklerini ve kaynaklarını paylaşma arzusunu göstermek için paylaşılmaktadır. Ekmeğin paylaşılması aradaki bağların güçlenmesine vesile olmaktadır. Şabat kutlamaları söylenen şarkılarla devam eder. Şabat kutlamasından sonra *Havdalah* (ayrım/ayrılık) adı verilen, Şabat'ın sonunu işaret eden bir kutlama daha yapılır. *Havdalah*, Şabat ile haftanın geri kalanı arasındaki farkın belirlenmesini

³¹¹ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 157.

sağlar. *Havdalah*'ın sembolleri; şarap, baharatlar ve örgülü *Havdalah* mumunun ışığıdır. Hümanist Yahudiler için, bükülmüş mum, bilgelik ve güzellik kaynağını, bireylerin benzersizliğini ve bir araya gelinmesinden gelen gücü temsil eder. Şarap, neşe ve doyumunu simgelemektedir. Baharatların kokusu ise, kutlamaya katılanları yeniler ve gelecek hafta için enerji verir. Şarap kadehindeki mumun söndürülmesi, dünyadaki ışık ve karanlık ile iyi ve kötü arasındaki mücadelenin hatırlanması için yapılır.³¹²

3.2.2. Roş ha Şana - Yom Kippur

Roş ha Şana, Yahudi takvimine göre Tişri (Eylül- Ekim) ayında başlayan ve yeni yılın gelişi için kutlanan bir bayramdır. Geleneksel Yahudiliğe göre, Roş ha Şana insanın ve kâinatın kaderinin yeniden belirlenişini ifade eder.³¹³

Hümanist Yahudiler, Roş ha Şana bayramını kendilerine göre yorumlayarak kutlamaktadır. Hümanist Yahudilere göre, Roş ha Şana, Yom Kippur ile sonuçlanan 10 günlük Yahudi yeni yıl festivalinin başlangıcıdır. Onlar, Roş ha Şana'yı yenilenme, düşünme ve yeni başlangıçlarda bulunmak için bir zaman dilimi olarak görmektedir. Bu zaman dilimini, kendilerini değiştirebilecekleri, gelişimlerine faydalı olabilecek ve mutlu hissettirecek fırsat olarak görürler.³¹⁴

Her Hümanist Yahudi topluluğu, Roş ha Şana'yı kendine özgü bir şekilde kutlayabilmektedir. Her cemaat kendine özgü kitapçık oluşturarak, müziğe ve ilginç gelebilecek konuşmalara da yer verebilir. Bu bayramda, yapılan ritüellerden birisi geleneksel Yahudilikte de var olan şofarın (koç boynuzu) üflenmesidir. SHJ topluluklarında geleneksel olarak hareket halindeki bir su kütlesini ziyaret etmek ve kişinin günahlarını sembolik olarak, suya ekmek kırıntıları şeklinde atmasını içeren *Tashlikh*³¹⁵ töreni vardır. Hümanist Yahudiler, *Tashlikh*'i bayram takvimlerine dâhil ederler. *Tashlikh*, Hümanist Yahudilerin davranışları üzerinde düşünmelerini,

³¹² <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/shabbat/>, (14.02.2022); Bağır, *a.g.e.*, ss. 191–192.

³¹³ Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 103; Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 230.

³¹⁴ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/rosh-hashanah/>, (15.02.2022).

³¹⁵ Taslikh: Geleneksel Yahudilikte Roş ha Şana'nın birinci günü içerisinde balık bulunan bir nehir ya da su birikintisinin yanında dua ve ilahilerin okunarak günahların suya atılması olayıdır. bk. Mürsel Özalp, "Yahudilikte Tarişmalı Bir Ritüel: Kapparot", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 23, sy. 44, 2021, s. 340.

pişmanlık duydukları davranışlardan vazgeçmelerini ve gelecek yıl daha iyi insan olmaya yemin etmelerini teşvik eder.³¹⁶

Yom Kippur ise, Yahudi takviminin en önemli kutsal günüdür. Kefaret Günü olarak da adlandırılan Yom Kippur bayramı, Yahudiler için pişmanlık, dua ve yakarış içerisinde kendi vicdanlarıyla hesaplaşarak Tanrı'nın huzurunda kendilerini yargılamaları, yenileme günüdür.³¹⁷ Hümanist Yahudiler için Yom Kippur, içerisinde hümanist değerler barındırdığından kutlanmaktadır. Fakat Yom Kippur'un dinî yönden ayrılması gereken etik unsurları vardır. Talmud'a göre eğer bir kişi herhangi birine kötülük yaparsa, sadece zarar gören kişiye affetme yetkisi verilebilir. Yom Kippur, insanların tövbe etme ve barışma zamanıdır. Bu yüzden Hümanist Yahudilik felsefesiyle uyumlu bir yönü vardır.³¹⁸

Yom Kippur geleneksel olarak, sinagogta oruç ve dua günü olmasına rağmen Hümanist Yahudiler için Roş ha Şana'da başlayan iç gözlemin doruğa ulaştığı noktadır. Hümanist Yahudiler Yom Kippur'da, hem kendilerinden hem de hata yaptıkları kişilerden af dileme ve gelecek yıl için daha aktif ve şefkatli insan olmak için söz verme fırsatı bulurlar. Bazı Hümanist Yahudiler bu zaman zarfında oruç tutarken bazıları tutmaz. Oruç ibadeti, ilâhî bir görev olarak değil, Yahudi topluluğuyla bağlantı kurabilmek veya dünyadaki açlık konusuna dikkat çekerek bilinçlendirme amacı ile yapılabilir. Hümanist Yahudiler Yom Kippur'u akşam âyinine *Kol Nidre*'yi söyleyerek gerçekleştirirler. Birçok Hümanist Yahudi topluluğu Hümanist *Kaddish* seçeneğiyle bir anma töreni düzenler. Tören, son kez şofarın çalınması ile sona erer.³¹⁹

3.2.3. Sukkot

Yahudi takviminde; sonbahar, ilkbahar ve kış mevsimine özel kutlanan bayramlar vardır. Bunlar bir hafta veya sekiz gün sürmektedir. Sonbahar mevsiminde Sukkot, kış mevsiminde Hanuka, ilkbahar mevsiminde ise Pesah (Fısıh) bayramları

³¹⁶ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/rosh-hashanah/>, (15.02.2022).

³¹⁷ Alalu vd., *a.g.e.*, s. 46.

³¹⁸ Neto, *a.g.e.*, s. 70.

³¹⁹ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/yom-kippur/>, (15.02.2022).

kutlanır. Tarım yılına bağlı olan bu bayramlar, İbrânî köklere ait eski bayramlardır.³²⁰

Sukkot, Yom Kippur'dan beş gün sonra kutlanılan ve sekiz gün süren bir tarım bayramıdır.³²¹Yahudiler yüzyıllar boyu büyük değişimler yaşamışlardır. İlkel İbraniler, önceleri avcı ve toplayıcıyken daha sonra farklı çeşit hayvan sürülerine yönelmişlerdir. Yahudiler bu şekilde hayvancılıkla ilgilenirken sosyal bir başkalaşım geçirerek göçebe olmayan bir tarım toplumu haline gelmişlerdir. Bu ekonomik gelişmeler, Yahudi takviminde de değişikliklere neden olmuştur. Tarım yılının sonunda, büyük hasat zamanında, tarlalar ve bahçeler tahıl ve meyveler verdiğinde “hasat festivali” anlamında yeni bir bayram ortaya çıkmıştır. Eski düzene göre, bu bayram yılın yedinci ayında kutlanmıştır. Günümüzde ise, ortaya çıkan yeni sosyal ve ekonomik sistemde yeni yılı kutlamak için yeniden düzenlenmiştir. Dokuz gün süren ve Tişri'nin on beşinci günü kutlanan Sukkot Bayramı, “Çardaklar” veya “Çadır Bayramı” olarak da bilinmektedir.³²²

Hümanist Yahudiler, Sukkot festivalinin geleneklerini ve tarihselliğini kabul eder ve bu festivali anlamak ve kutlamak için farklı yollara sahip olduklarını ifade ederler. Friedman, bu festivali açık havada Yahudi kutlaması yapmak için bir fırsat olarak görmektedir. Ayrıca insanlara Yahudi kültürünün güzelliğini göstermek için de bir fırsat olduğunu düşünür. Yahudi bayramlarının en neşelisi olduğu için, insanların bu bayramı kutlarken daha yaratıcı olmaları gerektiğini ilave eder.³²³

Rabbînik Yahudilikte, Sukkot bayramı iki sorundan muzdarip olmuştur. Birincisi Ros ha Şana ve Yom Kippur bayramlarına yakın olması bu bayramın gölgede kalmasına neden olmuştur. İkincisi ise, Yahudilerin kentleşmesiyle birlikte yağmurun öneminin azalmasıdır. Sukkot, büyük bir bayram olmasına rağmen, eski duygusallıktan yoksun olduğu için Tevrat'a bağlanılarak yaşatılmaktadır.³²⁴

Sanayi devrimi ve seküler çağın gelmesiyle birlikte Sukkot bayramı zor zamanlar yaşamıştır. Büyük şehirlerde yaşayan Yahudiler için, tarımsal bir kutlama

³²⁰ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 162.

³²¹ Mahmut Aydın, *a.g.e.*, s. 306.

³²² Neto, *a.g.e.*, s. 70; Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 231.

³²³ Neto, *a.g.e.*, ss. 70–71.

³²⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 162.

olan Sukkot bayramını kutlamak tuhaf bir durum olarak algılanmıştır. Bu bayrama dramatik bir biçim vermek için çarpıcı bir tarihî olay veya büyük bir fikir yoktur. Bazı faydalı amaçları nedeniyle Sukkot bayramının kutlanmasını sağlamak bazı kararsız din adamları için zor bir görev olmuştur. Sonuç olarak sadece İsrail’de tarımsal yerleşim yerlerindeki Siyonistler bu bayramı benimsemişlerdir.³²⁵

Hümanist bakış açısına göre, Sukkot bayramının özel bir önemi vardır. Tarım, insanlık medeniyetinin başlangıcını temsil etmektedir. Yaklaşık on bin yıl önce çiftçiliğin ortaya çıkması bir devrim mahiyetindedir. Bunun sonucunda bölgesel yerleşimler, nüfus atışı, zenginlik ve yazı dili bu teknolojik gelişmeyi doğal olarak takip etmiştir. Tüm bunlar insanın özgüvenini artırarak seküler çağın açılmasını sağlamıştır.³²⁶

Sukkot, sonbaharda toplulukların bir araya gelmesi, dışarıdakileri deneyimlemeleri, insanlığın ve dünyanın birbirine bağlılığını tanımaları ve çevreye karşı sorumluluklarını kabul etmeleri için fırsatlar sunmaktadır. Eski zamanlarda Yahudiler verimliliği artırmak için hasat için çardaklarda toplanmıştır. Hümanist Yahudiler için Sukkot, *suka* inşa etmek ve süslemek için birlikte çalışma fırsatı sunan nesiller arası bir bayramdır. Hümanist Yahudiler, Sukot'un eski sembollerini - *lulav* (mersin ve söğüt ile birbirine bağlanmış bir hurma dalı) ve *etrog'u* (kokulu bir ağaç kavunu)- hasatın sembolleri olarak kullanmaktadırlar.³²⁷

3.2.4. Hanuka

Hanuka, İbrânîce bir sözcük olup “ithaf etme/ tahsis etme” anlamlarına gelir. Geleneksel Yahudilikte Hanuka, Yahudilerin Hellenler’e karşı kazanmış oldukları askeri zafer sonucunda II. Mabet’i paganizmin izinden arındırarak yeniden ibadete açmalarının yıldönümüdür. Kislev ayının 25. günü başlayarak sekiz gün süren bir bayramdır. “Işıklar bayramı” da denilen Hanuka bayramı boyunca kandiller yakılır. Bunlar Tanrı’nın Yahudileri yok edilmekten kurtarışını temsil eder. Ayrıca, Hanuka

³²⁵ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 163.

³²⁶ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 163.

³²⁷ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/sukkot/>, (15.02.2022).

mumlarının zayıf ışığı, özgürlüğü ve Tanrı'ya inancı olanların hiç bir zaman yenilmeyeceğini ifade eder.³²⁸

Hanuka'nın tarihçesine baktığımızda, M.Ö. 175 yılında Makkabîler'in, Yunan kültürünü ve dinini kendilerine empoze etmeye çalışan Yunan Kralı Antiochus Epiphanes'e karşı kazanmış oldukları zafere dayanır. Zaferin kazanılmasından sonra, Yahuda Makkabî'nin önderliğinde bağımsız bir Yahudi devleti kurulmuştur ve Kudüs'te yer alan tapınak İbranilerin Tanrısı Yahve'ye adanmıştır. Böylelikle Hanuka, yıllık olarak kutlanan Yahudi takviminin parçası olmuştur. Kazanılan zafer sonrasında mucizevî bir olay yaşandığı kabul edilir. Buna göre, Yahuda Makkabî, kazandığı zaferin ardından Tapınağa girmiştir ve menoranın aydınlandığını fakat içinde sadece bir gün yetecek kadar yağ olduğunu görmüştür. Fakat mucizevî bir şekilde bir gün yetecek kadar kalan yağ, sekiz gün yanmıştır.³²⁹

Hümanist Yahudiler Hanuka'yı, Tanrı ve inayetiyle ilişkilendirmeden kendi felsefelerine göre yorumlayarak ve evrensel değerler katarak kutlamaktadır. Menora'nın sekiz gün yandığını ise mantıklı bulmadıkları için, inanmamayı tercih etmektedirler.

Paul Golin'e göre, Hanuka tarihsel olarak kanıtlanabilir olayları anan tek eski Yahudi bayramıdır. Yüzyıllardır ilk kez, çağdaş kaynakların da doğruladığı gibi, M.Ö. II. yüzyılda beklenilmedik bir askeri zafer sonucunda kazanılan siyasî bağımsızlığın hikâyesidir. Makkabîler kitabında, tüm başarıların kaynağında insanın gücü vardır, Tanrı ise merkezî bir karaktere sahip değildir. Hanuka bayramındaki asıl mucize, güçsüz bir eyaletin bölgesel bir süper gücü yenmesidir.³³⁰ Wine'a göre, kutsal yağ hakkındaki Talmudik efsane ortadan kaldırılsa bile Hümanist Yahudiler için Hanuka hikâyesi rahatsız edici olmaya devam etmektedir. Buna rağmen Hümanist Yahudiler, Hanuka'nın köklerinin, Rabbinik Yahudilik ve din adamlarının hoşgörüsüz fanatizminden önce geldiğine inanırlar. Nayrot'un³³¹ eski bayramı ve ateşe olan büyü, insanın hayatta kalma hikâyesiyle güçlü bir bağlantısı vardır. O,

³²⁸ Alalu vd., *a.g.e.*, s. 60; Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 231.

³²⁹ Neto, *a.g.e.*, ss. 71- 72.

³³⁰ Paul Golin, "Maccabees, Military History, and Me", *Humanistic Judaism*, 2020, s. 3.

³³¹ Nayrot: Hanuka'nın ikinci adı anlamındadır ve bu isim zaferlerinin hatırasını eski bir kutlamaya ekleyerek korumaya çalışan Makkabî'nin armağanıdır. bk. Sherwin Wine, *Celebration: A Ceremonial and Philosophic Guide for Humanists and Humanistic Jews*, Prometh Books, New York, 1988, s. 247.

hümanist kutlama için daha iyi bir temel sağlamaktadır. Işıklar bayramı olarak kutlanan Hanuka, ateşin önde gelen bir bayramıdır. Ateşin yakılması neredeyse her festivalin bir parçasıdır. Ateşin hikâyesi, insanın gücünü keşfediş hikâyesidir.³³²

Hümanist Yahudilere göre, Hanuka, insan cesaretinin, bütünlüğünün ve umudunun kutlanmasıdır. Makkabî devriminin başarısı, dindar ya da ağlayan yakarışlardan değil; kararlı eylem, plânlama ve cesaretle kaynaklanmıştır. Hümanist Yahudiler, Hanuka'yı eski ve günümüzdeki kahramanlarının cesaretini kutlamak için bir fırsat olarak görmektedir. Hümanist Yahudiler bu günü kutlarken geleneksel bir Hanuka menorasında mumlar yakarlar, ilham verici ve anlamlı sözler okurlar. Hanuka mumları yakılırken; “Dünyanın ışığı kutsanmıştır. İnsanlığın içindeki ışık kutsanmıştır. Hanuka'nın ışığı kutsanmıştır” şeklinde dua okumaktadırlar.³³³

3.2.5. Fısıh (Pesah)

Mazisi çok eskiye dayanan Fısıh Bayramı, “Bahar bayramı”, “Özgürlük Bayramı”, “Hamursuz Bayramı” olarak da bilinmektedir.³³⁴ Geleneksel Yahudiliğe göre, Fısıh, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkışı anısına kutlanan hac bayramıdır. Yahudi takvimine göre, Nisan ayının on beşinde kutlanmaya başlanır. Fısıh, İsrail'de yedi, İsrail dışında ise sekiz gün kutlanır. Bu bayramda mayalı yiyecek yemek yasak olduğu gibi evlerde mayalı veya mayalanma özelliği bulunan yiyecekler bulundurmamak da yasaktır.³³⁵

Hümanist Yahudiler dinî argümanları çıkararak Fısıh'ı kutlamaktadır. Seküler çağda, Tevrat'ta yer alan Mısır'dan çıkış gibi hikâyeleri mantıklı bulmadıkları için inanmamaktadırlar.

Hümanist Yahudiler, Fısıh'ın geçmişte kutlanan iki bayramın birleştirilerek oluşturulduğuna inanırlar. Buna göre, Fısıh, kuzuların doğumunun kutlanması için düzenlenen bir çoban bayramıydı. Alacakaranlıkta bir kuzu pişirilerek aceleyle yenirdi ve kuzuların ölmesini engellemek için kanı kapı sövelerine serpilirdi. Ayrıca evlenmeye uygun kızlar tarafından ya da tüm topluluk tarafından atlama dansı

³³² Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 165–167.

³³³ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/hanukkah/>, (16.02.2022).

³³⁴ Alalu vd., *a.g.e.*, s. 12.

³³⁵ Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 106.

yapılırdı. İkinci kutlama ise, Yahudi halkının Filistin'e yerleşmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Hasatın başlangıcını belirtmek için köylüler sadece mayasız ekmeğe yemişlerdir. Ayrıca, içinde maya olan evdeki her şeyi atarak ekinleri koruyacaklarına inanmışlardır. Hümanist Yahudiler batıl inançların ve uygulamaların Fısıh'ı doğruluğuna inanmaktadır.³³⁶ Hümanist Yahudiliğe göre, Yahuda kralı Yoşiya (M.Ö. 648 – M.Ö. 609), bu iki kutlamayı birleştirerek Fısıh adı altında tek bir çata da toplamıştır. Bu bayramın kutlanması için, tarihsel bir hadise olarak, Yahudilerin Mısır'dan çıkışını ileri sürmüştür. İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkış olayının bu dönemde yaşandığı ileri sürülerek millî ve dinî bir kutlamaya dönüştürülmüştür. Hümanist Yahudiler, başlangıçta dinî bir argümanın olmadığı bayrama sonradan yapılan eklemelerle kutsallaştırıldığını düşünmektedir.³³⁷ Hümanist Yahudilik, Mısır'dan İsrail topraklarına yapılan göç hikâyesini, Yahudi halkının temel bir efsanesi olarak görür. Bu hikâye, özgürlük için kölelikten kaçan bir halkın cesaretini ve kararlılığını anlatmaktadır.³³⁸

Wine, iki milyon İbrânî'nin Mısır'daki kölelikten Yahve'nin mucizevî bir şekilde müdahale ederek kurtulmasına inanmanın güç olduğunu söyler. Ayrıca masum Mısırlı askerleri suda boğmanın ve ilk doğan erkek çocuklarını öldürmenin ahlâkını kabul etmenin de aynı şekilde kabul edilemeyeceğini ifade eder. Çıkış hikâyesi ile anlatılan tüm versiyonlarda İbrânîler bir otoriter durumdan başka bir otoriteye geçerler. Musa da, Firavun gibi diktatör olmuştur. Musa'nın kendisi de Yahudi olduğu için daha az saldırgan bir diktatörlük göstermiştir. Ayrıca ilâhî otorite adına yetkiyi elde tutarak yasalar çıkarmıştır ki bu ne bireysel özgürlük sağlamıştır ne de halkın meydan okumasına izin vermiştir. Yahudi tarihinde birçok göç olmuştur, fakat bir tanesi gerçek bir kurtuluştur. Wine, kendisini etkileyen bir olayı şöyle anlatır: “Çocukken bariz bir ironi beni çok etkiledi. Masamın etrafında oturup Haggadah efsanesini söyleyen göçmen Rus Yahudileri, çok daha fazla bir göç deneyiminin parçasıydı. Yahudi değerlerinin devriminde dramatik ve hakkında şarkı söyledikleri Mısır'dan kaçıştan çok daha önemliydi. Ailem, büyükannem, büyükbabam Yahudi tarihinde Rusya'dan diğer tüm göçleri gölgede bırakan büyük

³³⁶ Neto, *a.g.e.*, s. 73.

³³⁷ Bağır, *a.g.e.*, s. 193.

³³⁸ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/passover/>, (16.02.2022).

bir göçün parçasıydı.” Wine’a göre, Doğu Avrupa’dan üç milyon Aşkenaz Yahudisinin göç etmesi, Yahudi tarihindeki en büyük ve en travmatik göçtür. Antik Mısır’dan göç eden Yahudilerden farklı olarak bu göç, bugün hâlâ hayatta olan Yahudileri içermektedir. Bu göç, Aşkenaz Yahudilerini sosyal sınıf katılığında ve yoksulluğun sosyal ve ekonomik sisteminden sosyal değişime, teknolojik lükse ve bollukla beraber burjuvaya taşımıştır. Onlar, çağdaş Amerika’da hiç bu kadar zengin, iyi eğitilmiş ve entelektüel olmamışlardır. Bu çıkış, gerçek bir özgürlüğe çıkıştır ki pek çok Yahudi özgürlüğün fırsatlarını deneyimleyebilmiştir. Amerikan Yahudilerinin hümanist değer sistemi, bu göç sayesinde şekillenmiştir. Kuzey Amerika’ya giden Yahudilere bu göç, sadece toplu özgürlük değil bireysel özgürlük de getirmiştir. Amerika Yahudileri hem Yahudi karşıtı öfkeden kurtulmuşlar hem de Yahudileri esir eden geleneksel kamu kurumlarını yıkarak Yahudilerin özgürleşmelerini sağlamışlardır.³³⁹

3.2.6. Purim

Purim, Fısıh’tan bir ay önce Adar ayının (Şubat- Mart) 14. veya 15. gününde kutlanan bir bayramdır. Bu bayramda Ester kitabı sinagogta yüksek sesle okunur ve Purim festivalinde şarap içilir.³⁴⁰

Tevrat’ta yer alan Ester adlı kitapta, Pers İmparatorluğunun kraliçesi Ester olarak da bilinen Hadassah adlı bir Yahudi kızının hikâyesinden bahsedilir. Eshter’in, amcası Mordekay’ın rehberliğinde, Yahudileri yok etmeye çalışan Pers Kralının veziri Haman’a karşı savaşarak muzaffer oluşu anlatılmaktadır. Yahudiler neşe içerisinde kazanılan bu zaferi, Purim bayramı ile kutlamaktadırlar.³⁴¹

Friedman, Purim’de herhangi bir teistik unsur olmadığı için, herhangi bir değişiklik yapılmadan Hümanist Yahudiler tarafından kutlanan bir bayram olduğunu söyler. Bu bayramın özünde, kötülük karşısında insanın yaratıcılığı ve cesaretinin vurgulanması vardır.³⁴²

Bazı modernist Yahudiler, Purim bayramını kutlamak konusunda isteksizdir. Çünkü onlar, Haman’a yapılan intikamcı muameleyi kınamaktadır. Ayrıca hiç var

³³⁹ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 177–179.

³⁴⁰ Mahmut Aydın, *a.g.e.*, s. 309.

³⁴¹ Neto, *a.g.e.*, s. 74.

³⁴² Neto, *a.g.e.*, ss. 75–76.

olmadığını düşündükleri insanlar hakkındaki bir bayramı kutlamak konusunda dikkatlidirler. Fakat Hümanist Yahudiler, eğlence dolu bir bayram kutlamasından vazgeçmek konusunda isteksizdirler. Wine, Purim bayramının kutlanması hususunda şu soruyu sorarak yeni bir fikir ortaya atmaktadır: “ Purim karakteri olarak giyinmek geleneksel kültürün bir parçası olduğu için, neden Yahudi tarihinin tüm kahramanlarını içerecek şekilde bu fikir genişletilmemektedir?” Wine’a göre, hümanist rolü onurlandırmak için geçmişteki ve günümüzdeki rol modellerin yer aldığı “kahraman günü” ne ihtiyaç vardır. Böylece efsanevî hikâye gerçek insanlara daha büyük bir onur için ortam sağlamış olur. Wine’a göre kahramanlar ideallerinin somutlaşmasında vücut bulmuş kimselerdir. Onların erdemlerini abartarak onları onurlandırmak, onlara hiç sahip olmamaktan iyidir. Geleneksel Yahudilerin büyük kahramanları vardır. Bunların çoğu eski olduğu için efsaneye ve gizeme açıktır. Örneğin; İbrahim, Musa, Davut, Ezra, Hillel, Akiba, İşaya ve Yeremya büyük kahramanlardır. Ayrıca düzinelerce Tevrat ve Talmud’un sayfalarında ahlâkî anlamda yer alan şahsiyetler vardır.³⁴³

Hümanist Yahudiler, kahraman listelerini bir araya getirme sürecindedir. Geleneksel kahramanların çoğu halk kökleri için uygun olsa da, çoğu etik rol model ve ahlâkî rehber için uygun değildir. Hümanist Yahudiler, günümüzdeki bilimsel gerçek ile yüzleşebilen daha fazla insanı listeye dâhil ederken, bilinmeyen bir geçmişin mitlerin arkasına sığınanları daha az dâhil etmektedir. Hümanist Yahudiler bu kahramanları belirlerken belli kriterlere göre seçmişlerdir. Buna göre, Hümanist Yahudi kahramanlarının ünlü olması gerekir. Bu kahramanlar, isimlerinin geniş çevrelerce bilinebilmesi için bazı alanlardaki insanî çabalarıyla ayırt edici olmaları gerekmektedir. Kahramanlar hem dostları tarafından hem de düşmanları tarafından tarif edilebilmeli ve Yahudi olmaktan memnuniyet duymalıdır. Kararlarını verirken mantıklı olmak zorundadırlar. İnanç ve kutsal otoriteden fazla bahsetmeleri Hümanist Yahudiler için utanç verici bir durumdur. Onları belirlerken mantıklı bir şekilde karar vermeleri gerekmektedir. Kahramanlar sağduyulu ve yeni fikirlere açık olmalıdır. Diğer bir özellik ise, bu kahramanların eylem insanı olması gerekir. Herhangi bir kriz zamanında pasif bir bekleyişten kaçınarak, problemi çözmek için

³⁴³ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 174- 175.

tüm imkânı seferber edebilmelilerdir. Kahramanlar cesur ve yenilikçi olmaktan çekinmemelidir. Onlar eski fikirleri tecrübesel kanıtlara uymadığında halka meydan okuyabilmelilerdir.³⁴⁴

Hümanist Yahudiler Purim kutlamalarında, Geleneksel Yahudilerin de yaptığı gibi *seder* sofrası kurarlar. Fısıh akşamı birlikte yemek yerir, eski zamanlarda yaşayan Yahudi atalarından, Doğu Avrupa Yahudilerinin Amerika'ya göçünden, 1940'larda Yahudilerin Almanya ve Polonya'da yaşadıkları eziyetlerden ve günümüzde Yahudilerin karşılaştıkları durumlardan bahsedilir. Geleneksel Yahudilikte *seder* sofrasında hiçbir kırığı olmayan üç adet *matsa*, ateşte kızartılan kemikli bir parça kuzu kolu, haşlanmış yumurta, marul, *haroset* (elma, kuru üzüm, tarçın, hurma ve kırmızı şaraptan oluşan karışım) ve *karpas* (kereviz, maydanoz, turp yaprağı-ve tuzlu su) bulunur. Bunların her birinin sembolik anlamları vardır. Hümanist Yahudilerin *seder* sofrasında ise, kadınlara ve eşcinsellere değer verildiğini sembolize eden portakal, Etiyopya Yahudilerinin özgürlüğe ulaşması ve 1940'lı yıllarda yaşanan Yahudi soykırımında acı çekenler anısına patates ve et yemeyenler için pancar bulunur. Hümanist Yahudiler *seder* sofrasında modern dönemlerde görülen insan haklarıyla ilgili ihlallerden ve özgürlüğe ulaşmak için baskı ve zulümlere karşı ortaya konulan mücadelelerden bahsederler.³⁴⁵ Purim festivalinde birçok Yahudi gibi, Hümanist Yahudiler de modern Purim oyunları, *shpiels*, aracılığıyla kahramanları kutlarlar. Tezahüratlar eşliğinde Megillah'ı okumak, antik hikâyenin çerçevesinin ötesine geçmek için bir başlangıç noktası sağlar. Kostüm geçit törenleri sıklıkla yapılır. Purim'in sembolik yemeği, Haman'ın şapkasını andıran üç köşeli bir kurabiye olan *hamantaschend*. Fakirlere hediye verme geleneği, *shalakh manot*, bazı topluluklarda aşevi veya barınak için yemek hazırlamaya dönüşmüştür.³⁴⁶

3.2.7. Şavuot

“Haftalar” anlamına gelen Şavuot, buğday hasadını belirten küçük ve eski bir hac festivalidir. Bu festival, Fısıh'ın ikinci gecesinden yedi hafta sonra kutlanır.³⁴⁷

³⁴⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 175–176.

³⁴⁵ Bağır, *a.g.e.*, ss. 193–194.

³⁴⁶ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/purim/>, (17.02.2022).

³⁴⁷ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/shavuot/>, (18.02.2022).

Şavuot Yahudi takvimine göre İsrail’de Şivan ayının 6. gününde, İsrail dışında ise Şivan ayının 7. gününde kutlanmaktadır. Şavuot, Tevrat’ta belirtildiği üzere Fıstık ve Sikkot ile birlikte üç hac döneminden birisidir. Bir zamanlar tarım toplumu olan Yahudilere, arpa hasadının bittiğini buğday hasadının başladığını belirtmek için düzenlenmiştir. Ayrıca bu zaman, Tanrı’nın Musa’ya Sina Dağı’nda On Emir’i verdiği bir zaman olduğu için önemlidir. Geleneksel Yahudilikte bu bayram daha çok neşeyle kutlanır. Bayramda sütlü gıdalar, sütlü kekler ve tatlılar yenir. Şavuot’un ilk ve ikinci gecesini dualar eşliğinde mumlar yakılır. Eskiden, Beyt Ha Mikdaş varken üzüm, incir, nar, zeytin ve hurma gibi turfanda meyveler sunularak dualar edilirken, günümüzde Beyt Ha Mikdaş olmadığı için ilk turfandaki meyvelerini kohenerlere veremediklerinden *Keren Kayemet le- Yisrail* olarak bilinen Ulusal Arazi Fonu’na bağışta bulunmaktadır.³⁴⁸

Wine’a göre, Hümanist Yahudiler için Tevrat’la Şavuot’un bağlantısı, bu bayramı kutlamak için yetersiz bir sebeptir. Fakat bu bayram, Yahudilerin üç bin yıllık edebiyatlarının bir ürünü olarak görüldüğü takdirde Hümanist bir boyut kazanmış olur. Yahudi kitaplarını ve Yahudi edebiyatını kutlamak için Şavuot, heyecan verici bir bayramdır. Son iki bin yıl boyunca Yahudi halkının en büyük hasadı “buğday” değil “yazılı söz” olmuştur. Seküler bakış açısına göre bu hasat Tanrı’nın eseri değil, Yahudi halkının eseridir. Ayrıca, insanın çabasına ve yaratıcılığına karşı bir övgü niteliği taşır. Yahudi edebiyatını kutlamak Yahudi halkının yaratıcı enerjisini kutlamanın bir yoludur. Yahudi edebiyatı Seküler Hümanist Yahudiler ve Ortodoks Yahudiler için birbirinden farklı anlamlara sahiptir. Ortodoks Yahudiler için Yahudi edebiyatı, Tanrı’nın yazdığı kitaplar ve insanların yazdığı kitaplar olmak üzere iki türe sahiptir. İlk kategori olan Tevrat; kutsal, birincil ve üstün olduğu için daha önemlidir. Diğer kitaplar bu kıyaslamayla önemsizdir. Hümanist Yahudiler için tüm yazarlar insandır ve tüm kitaplar da insan eseridir. Dolayısıyla Tevrat da onlardan bir tanesidir. Bir insan eseri olarak Tevrat, karma bir değere sahiptir. Çünkü bazı bölümleri muhteşem iken bazı bölümleri vasattır. Onun

³⁴⁸ Alalu vd., *a.g.e.*, s. 30.

önemi, Yahudi edebiyat tarihinin uzun bir geçmişini yansıtmasından kaynaklanmaktadır.³⁴⁹

Şavuot bayramının odak noktası, eski veya yeni fark etmeksizin Hümeranist Yahudilerin inanç ve sözlerinden oluşan literatürün okunmasıdır. Tek bir kutlamada tüm bunların okunması ise beklenemez. Bu yüzden okunacakları seçmek için üç format vardır. Birinci format; Hümeranist Yahudiliğin temel fikirlerini özetleyen beş veya altı okuma olabilir. Bu özet, inançlarının çekirdeği olarak her yıl okunmalıdır. Bu inanç kredisunun her yıl okunması toplumun kimliğini güçlendirecektir. İkinci format ise, yıldan yıla değişen beş veya altı okuma seçmek olmalıdır. Bunun avantajı Yahudi edebiyatının gittikçe artan hümanist boyutlarını deneyimlemeye fırsat sunmasıdır. Her yıl tekrarlanan aynı okumaların geleneksel konforu yerine yeni materyalleri duymanın heyecanı ortaya çıkacaktır. Zamanla birleştirilmiş okuma koleksiyonu toplumun Şavuot kitabı olacaktır. Üçüncü format ise, Seküler veya Hümeranist Yahudilik kurumlarında yazıları veya fikirleri olan bir Yahudi düşünürün onurlandırılması şeklinde tavsiye edilmiştir.³⁵⁰

Hümeranist Yahudiler, Şavuot'u taze somun ekmek, süt ürünleri ve meyve içeren pikniklerle kutlamaktadır. Pek çok topluluk ve cemaat için, piknikler aynı zamanda eğitim kutlamalarının ve okul yılının sonunu içermektedir.³⁵¹

3.2.8. Tu Bişvat

İbrânî Takvim'e göre, Şevat ayının 15. Günü, bitkilerin yeni yılının başlangıcıdır. Geleneksel Yahudiliğe göre, bu tarihte ağaçlar ve bitkiler uyanarak yeniden hayat bulurlar. Bu bayramın kutlanmasıyla ilgili olarak bazı Tanrısal kaynaklı sözler vardır: "Sizlere vadettiğim topraklara girdiğinizde orada bulduğunuz meyve ağaçlarının tümünden yiyecek, yeni ağaçlar dikeceksiniz ki, sizden sonra gelecek nesiller, yeşil bir dünya devralsınlar."³⁵² Yahudiler gelecek nesillere daha yeşil bir dünya bırakmak adına bu bayramı kutlamaktadırlar.

Tu Bişvat, Hümeranist Yahudiler tarafından pagan kökenli olduğu kabul edilen bir bayramdır. Bu bayramın kökeninde doğa Tanrıçası Ashrah'a adanmış olan

³⁴⁹ Wine, *a.g.e.*, 1995, ss. 181- 182.

³⁵⁰ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 183.

³⁵¹ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/shavuot/>, (17.02.2022).

³⁵² Alalu vd., *a.g.e.*, ss. 65–66.

Hamisha Asar Bişevat adındaki eski bir festival vardır. Bu festival daha çok toprağın verimliliğiyle ilgilidir. Tu Bişvat teistik unsurlar taşımaması nedeniyle Siyonizmin doğuşuna kadar muğlak kalmıştır. Bu bayram, Rabbinik Yahudilikte baharın başlangıcı, ağaç dikme zamanı olarak kutlanılmıştır.³⁵³ Yahudi Ulusal Fonu, Tu Bişvat bayramını yaratmıştır. Siyonizmin ortaya çıkmasından ve İsrail topraklarındaki devasa toprak ıslahı ve ağaç dikiminden önce bu bayram çoğu Yahudi'nin en az âşinâ olduğu bayramlardan birisi olmuştur.³⁵⁴

Wine, Tu Bişvat hakkında, gençler için özel bir ayin yazmıştır. Ayrıca gençlere Yahudilerin İsrail topraklarına daha önceden nasıl sahip olduklarını ve sonrasında düşmanları tarafından oradan kovularak iki bin yıldan fazla vatansız kalmalarına rağmen, kendi vatanlarına dönme hayalinden hiç vazgeçmediklerinden bahsetmiştir.³⁵⁵ Siyonizm bu bayrama yeni bir hayat vermiştir. Binlerce küçük mavi kutuyla İsrail'in yeniden ağaçlandırılması sağlanmıştır. Toprağın bu şekilde yenilenme geçirmesi bu bayrama ayrı bir anlam yüklemiştir. Diasporada Yahudi ana vatanını düşünme zamanı olarak benimsenmiştir.³⁵⁶

Hümanist Yahudiler, Tu Bişvat festivalini, sembolik yiyecekler ve şarap bardaklarından oluşan şenlikli bir yemekle (seder) kutlar. Tu Bişvat, İsrail'de ağaç dikmekle de ilişkilendirildiği için Hümanist Yahudiler, Tu Bişvat'ı “Yahudi Ağaç Dikme Günü” olarak kutlamaktadır. Hümanist Yahudiler için bu gün, gezegene ve burada yaşayan sakinlerine özen gösterme konusundaki etik yükümlülüklerin kabul edildiği bir gündür. Tu Bişvat sederi, doğurganlık, ağaçlar, yeniden doğuş ve yenilenme, dünyayı iyileştirme zorunluluğu, dünya bilinci ve birbirine bağlı yaşam ağrını temsil eden sembolik yiyecekleri içerir.³⁵⁷

3.2.9. Yom HaShoah ve Yom Ha'atzmaut

Yom HaShoah (Holokost Anma Günü), II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası tarafından altı milyon Yahudi'nin sistematik olarak katledilmesini ve kültürlerinin yok edilmesini hatırlamak için düzenlenen anma günüdür. Hümanist

³⁵³ Neto, *a.g.e.*, s. 76.

³⁵⁴ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 167.

³⁵⁵ Neto, *a.g.e.*, s. 76.

³⁵⁶ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 168.

³⁵⁷ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/tu-bishevah/>, (17.02.2022).

Yahudiler, Yom HaShoah'ı, öldürülen altı milyon insana adanmışlardır. Anma töreninde mumlar yakılarak, acı çeken ve bu zulme direnen herkesin cesareti onurlandırılır. Holokost'un adil bir Tanrı'nın yokluğunun nihaî kanıtı olduğuna inanan Hümeranist Yahudiler, Holokost'a en uygun tepkinin tüm insanlar için özgürlük ve onur arayışı içinde olmak gerektiğini ifade ederler.³⁵⁸

Wine'a göre, Yahudi tarihindeki hiçbir trajedi Holokost'un dehşetini geçemez. Bu olayın henüz taze olması onun önemini azaltmaz. Holokost, şu an olduğu gibi binlerce yıl önemini koruyacaktır. Bu ânın uzun bir tarihi olmamasına rağmen, Hümeranist Yahudilere göre Holokost Günü'nün diğer bayramlarla önemi eşittir. Wine'a göre, Holokost "devenin sırtını kıran, bardağı taşıran son damladır." Bu Rabbinik teolojinin maskesinin düşürüldüğü son sahnedir. Altı milyon Yahudi'nin sistematik olarak öldürülüşüne duyarsızlıktan sonra Tanrı hakkında konuşmak ve iyi yönetilen bir dünyayı konuşmak zordur.³⁵⁹

Hümeranist Yahudiler bu günde, Holokost boyunca öldürülen Yahudileri hatırlamaktadır. İsrail hükümeti bu bayramı kutlamak için 27 Nisan tarihini seçerken Hümeranist Yahudiler, 19 Nisan'ı daha uygun görerek bu tarihte kutlamayı tercih etmişlerdir. Hümeranist Yahudilerin bu tarihi seçmelerinin nedeni; bu tarih Varşova Gettosu'nda ayaklanmanın başladığı zamandır. Bu tarihte, ezilen ve yok edilen insanların ayağa kalkma cesareti ve kararlılığı gösterdikleri bir dönem olması sebebiyle Hümeranist Yahudiler için önemlidir. Zulümden kurtarılmak için Tanrı'ya veya dışarıdan bir yardıma güvenmeyip kendi kararlarıyla hareket etmişlerdir. Wine, altı milyon masum insanın Yahudi oldukları için düşmanları tarafından acımasızca öldürüldüğünü ve bu gerçeğin de değiştirilemeyeceğini, kurbanların geri getirilemeyeceğini söyler. Fakat geride kalanların bu yaşananları asla unutmaması gerektiğini ifade eder. Hümeranist Yahudiler Yom Hashoah'ı kutlarken, Holokost'ta Yahudilere sevgi göstererek yardım eden insanları yad ederler.³⁶⁰

³⁵⁸ <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/yom-hashoah/>, (17.02.2022).

³⁵⁹ Wine, *a.g.e.*, 1995, s. 179.

³⁶⁰ Neto, *a.g.e.*, ss. 77–78.

Yom Ha'atzmaut ise, 1948 yılında İsrail Devletinin siyasî kurtuluşunun kutlandığı İsrail Bağımsızlık Günü'dür. Bu bayram İyar ayının beşinde kutlanmaktadır.³⁶¹

Hümanist Yahudiler için Yom Ha'atzmaut, Yahudi kültürünün ve yaratıcılığının merkezi olarak İsrail'e bağlılıklarını yeniden teyit etme, Yahudi halkıyla dayanışmayı ifade etme ve İsraili kardeşlerine ve daha geniş Yahudi cemaatine neşeli kutlamalarda katılma zamanıdır.³⁶²

Mordecai Kaplan'a göre İsrail'e yardım etmek, Yom Ha'atzmaut bayramını daha anlamlı hale getirmekle olabilir. Ona göre, insanlar bu anlamlı günü kutlamak için daha yaratıcı olmalıdırlar, bu yüzden de insanları daha yaratıcı olmaları konusunda teşvik eder. Hümanist Yahudiler için Yom Ha'atzmaut, İsraili kardeşlerine desteklerini ve endişelerini gösterecekleri bir gündür. Hümanist Yahudiler, İsrail Günü panayırlarında, geçit törenlerinde ve yürüyüş gibi birçok etkinlikte daha geniş Yahudi topluluklarına katılabilirler. Yom Hazikaron, Yom Ha'atzmaut'tan bir gün önce kutlanan önemli bir gündür ve Hümanist Yahudiler bu günü de kutlarlar. Yom Hazikaron, İsrail Devleti için savaşarak ölenleri hatırlamak için kutlanan bir Anma Günü'dür. İsrail'de bu gün sirenler bir kaç kez çalar ve tüm faaliyetler durur. Hümanist Yahudiler bu anma törenlerine katılabilirler.³⁶³

3.3. Hümanist Yahudiliğe Özel Bayramlar

Hümanist bayramlar, Yahudilik bayramlarını tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Hümanizm yeni bir felsefe olduğu için, hümanistlerin çoğu örgütlenerek bir araya gelemediklerinden geniş bir kesimce kabul edilen eski bayramları yoktur. Bu bayramlar, hem Yahudi olmayı hem de insan ırkının bir parçası olmayı hatırlatıcı etkiye sahiptir. Dünyanın pek çok yerinde kutlanılan bu bayramlar sayesinde Hümanist Yahudiler, hem tüm dünyadaki hümanistlerle hem de farklı kültürlerle bağ kurabilmektedirler. Hümanist Yahudiler daha önce hiç var olmayan yeni bayramlar icat etmek yerine, hangi kültürde olursa olsun geleneksel

³⁶¹ Neto, *a.g.e.*, s. 79.

³⁶² <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/yom-haatzmaut/>, (18.02.2022).

³⁶³ Neto, *a.g.e.*, s. 79.

dinî anlamını yitiren fakat toplum üzerinde etkilerinin güçlü bir şekilde devam ettiği bayramları seçmişlerdir.³⁶⁴

Wine'a göre, tüm Yahudi bayramları insanların eserleridir. Hümanist Yahudilerin de ihtiyaca ve sosyal duruma göre kendi bayramlarını oluşturmalarının bir mahsuru yoktur. Hümanist Yahudilerin kutladığı ve geleneksel Yahudi takviminin parçası olmayan beş bayram vardır. Bunlar; Yeni Yıl Günü, Halk Günü, Hümanizm Günü, Dünya Günü ve Şükran Günüdür. Hümanist Yahudilerin bu bayramları kutlamak için kendilerine ait okumaları ve şarkılarından oluşan âyinleri vardır.³⁶⁵

3.3.1. Yeni Yıl Günü (New Year's Day) (10 Ocak)

Romalılar için kışın başlaması umudun yenilenmesi anlamına gelmektedir. Çünkü sonbaharda güneş ışığının her gün biraz daha azalarak zayıflaması geçmiş zamanlarda yaşayan Romalıları umutsuzluğa sürüklemiştir. Ocak ayı ise umutsuzlukları ve tüm karamsar havayı değiştiren bir zaman olarak görülmüştür. Kötümserliğin yerini iyimserlik, karanlığın yerini ise ışık almıştır. Bu yüzden, kutlama yaparak bu zamanı geçirmek istemişlerdir.³⁶⁶

Yeni Yıl Günü, Romalıların eseridir ve bu tarih Roma yılının açılış festivali anlamına gelmektedir. Daha sonraları, Hıristiyanlar zamanı hesaplamak için Julius Sezar'ın güneş yılını benimsemişlerdir. Medenî birçok ulus, zamanın hesaplanmasında bu yolu tercih etmiştir. Hümanist Yahudiler bu bayramı, diğer halklarla özdeşleşmelerinin bir yolu olarak görmektedir. Hümanist Yahudiler hem Yahudilerin yeni yılını hem de Yahudi olmayanların yeni yılını kutlamaktan çekinmezler. Her ikisini de kutlamayı uygun görürler.³⁶⁷

3.3.2. Halk Günü (People's Day Service) (1 Mayıs)

1 Mayıs'ta kutlanan Halk Günü, Mayıs Günü olarak da bilinmektedir. Öncelikle Kuzey ülkelerinde kutlanmaya başlayan Halk Günü, dünyanın pek çok farklı yerinde de kutlanmaktadır. Bu gün, insanlara yazın gelişini haber verir ve

³⁶⁴ Wine, *a.g.e.*, 1988, s. 289.

³⁶⁵ Neto, *a.g.e.*, s. 82.

³⁶⁶ Wine, *a.g.e.*, 1988, s. 292.

³⁶⁷ Neto, *a.g.e.*, s. 82; Wine, *a.g.e.*, 1988, s. 291.

insanlarda neşe ve coşkuya neden olur.³⁶⁸Dünyada her ulus için farklı anlamları olduğundan, her ulusun 1 Mayıs'ı farklı kutlama şekilleri vardır. Hümanist Yahudiler bu günü bir umut günü olarak kutlamaktadırlar.³⁶⁹

3.3.3. Hümanizm Günü (Humanism Day) (21 Haziran)

Hümanist Yahudiler, Hümanizm Günü'nü 21 Haziran'da kutlarlar. Bu gün kuzey yarımkürede gündüzün en uzun, gecenin ise en kısa yaşandığı gündür.³⁷⁰ Kış karanlık olarak yaz ise ışık olarak görülmüştür. Wine'a göre kışın karanlığı ruhlarımızı ehlileştirirken korku verir. Fakat yaz güneşi hem günleri aydınlatır hem de insana enerji verir. İnsanların daha neşeli, daha canlı ve geleceğe karşı daha iyimser olmalarını sağlar.³⁷¹

Wine, Hümanizm gününü kutlamak için yaz mevsimini tercih etmiştir. Çünkü yaz mevsimi, ışık zamanıdır; ışık mevsimi de hümanizm mevsimidir. Wine güneş ışığı ile insan bilgeliğinin ışığı arasında karşılaştırma yapar. Wine, güneş ışığının kontrol altında olmadığını fakat insanın bilgeliğin ışığının kontrol altında olduğunu ifade eder.³⁷²

Hümanist Yahudiler, Hümanizm Günü'nde aklın güzelliğini, kadın ve erkeklerin bilgi ve mutluluğu elde etmek için zekâlarını kullanmalarının önemini vurgular. Kör inanç kabul edilemez bulunur ve o, aklın gücünün düşmanı olarak görülür. Hümanizm Günü, Aydınlanma çağının kutlandığı, mutluluğun elde edilmesi için insanların dine değil, bilime bakmaya cesaret ettiği, özgürlüğün kutlandığı bir gündür. Hümanist Yahudiler için özgür olmak, sadece istediğini yapabilme gücüne sahip olmak demek değildir. Aynı zamanda kendi hayatınızın kontrolünü ele alma kararlılığını kazanmak ve kendi eylemlerimizin ve seçimlerimizin sonuçlarından sorumlu olma isteği anlamına gelmektedir.³⁷³

³⁶⁸ Bağır, *a.g.e.*, s. 196.

³⁶⁹ Neto, *a.g.e.*, s. 82.

³⁷⁰ Bağır, *a.g.e.*, s. 196.

³⁷¹ Wine, *a.g.e.*, 1988, s. 300.

³⁷² Neto, *a.g.e.*, s. 83.

³⁷³ Neto, *a.g.e.*, s. 83.

3.3.4. Dünya Günü (World Day Service) (1 Kasım)

Dünya Günü âyini, Hümanist Yahudilerin dünya vatandaşlıklarını kutladığı ve insanları birbirinden ayıran farklılıkları ortadan kaldırarak, tüm dünya halklarının tek bir ulusun parçası olduğunu hayal ettikleri bir gündür. Bu günde, tüm dünya halklarının barış içerisinde yaşamalarını teşvik eden Birleşmiş Milletler'in kuruluşu kutlanır. Dünya Günü, insanların, insan olmanın her hangi bir ulusa veya ırka ait olmasından daha önemli olduğunu öğrenecekleri bir zamandır. Hümanist Yahudiler bu günde, diğer dünya insanlarına bağlılıklarını taahhüt ederler.³⁷⁴ Hümanist Yahudilik, dünyadaki tüm insanların büyük bir insanlık ailesi olduğunu, erkek ve kadın her insanın kendilerinin kardeşleri olduğunu ifade ederler. Bu bayramda Hümanist Yahudiler tüm insanlığa olan bağlılıklarını, dünyada barış ve adaletin sağlanmasında işbirliği içinde hareket edeceklerini söylerler.³⁷⁵

Hümanizm Günü'nde, Hümanist Yahudilerin okudukları yazılardan bir tanesi şu şekildedir: “Biz Yahudilerden daha fazlasıyız. Biz Amerikalılardan daha fazlasıyız. Bizler de dünya vatandaşıyız. Her insan bizim insanımızdır. Her millet bizim milletimizdir. Her toprak bizim toprağımızdır. Toprak bizim annemizdir. Ve biz onun çocuklarıyız. Dünya Günü'nde bir rüya görüyoruz. Bir vizyon duyuruyoruz. Yakında bir gün dünya tek bir ülke olacak. Dünya insanları tek bir ulus olacak. Sınırlar ortadan kalkacak. Engeller kalkacak.”³⁷⁶

3.3.5. Şükran Günü

Şükran Günü, Kuzey Amerikalılar arasında Kasım ayının dördüncü perşembesinde kutlanmaktadır. Şükran Günü'nün ön plâna çıkarılarak kutlanması dinî bir geçmişe dayanmaz. Bu günün Amerika'ya gelen İngiliz kolonileriyle yerli halk olan Kızılderililerin birlikte düzenledikleri bir hasat yemeğine dayandığına inanılmaktadır. Günümüzde ise, hasat sonu elde edilen ürünlerden dolayı Tanrı'ya şükür içeren bir kutlamaya dönüşmüştür. Hümanist Yahudiler Tanrı'ya inanmadıkları için, Şükran Günü'nü kendilerine göre yorumlayarak insanlara teşekkürün önemini

³⁷⁴ Neto, *a.g.e.*, ss. 83–84.

³⁷⁵ Bağır, *a.g.e.*, s. 197.

³⁷⁶ Wine, *a.g.e.*, 1988, s. 304.

vurgularlar.³⁷⁷Hümanist Yahudiler, minnettarlığın hümanist bir erdem olduğuna inandıkları için Tanrı'ya teşekkür etmeyip insanlara teşekkür etmeyi tercih ederler.³⁷⁸

Hümanist Yahudilere göre, yaz aldaticıdır ve insanın kendisini rahat ve kendine yeterli hissettirir. Hayatta kalma mücadelesi, insanları bireysel kibirden kurtarır ve toplumsal denge duygusunu oluşturur. Güvendiklerimize karşı duyduğumuz şükran, dürtüsel bir hediye değildir, ihtiyaçtan doğmaktadır.³⁷⁹

Şükran Günü, evrensel olarak kutlanan bir âyin değildir. Amerika'da Kasım ayının dördüncü Perşembe'sinde kutlanan Şükran Günü, dünyanın her yerinde bayram olarak kabul edilmediği için farklı coğrafyalarda yaşayan Hümanist Yahudilerin bu günü kutlamak için izin almaları gerekmektedir. Hümanist Yahudilerin Şükran Günü'ünü geçirmek için uygun bir tarih bulması, dünyadaki Hümanist Yahudi topluluklarına kalmış bir durumdur. Wine'ın önerdiği âyin, Amerikan Yahudileri düşünülerek tasarlandığından dünyanın başka bir yerinde uygulanamayabilir. Dünyanın herhangi başka bir yerindeki Hümanist Rabbi, Şükran Günü ayinini düzenlemek isterse, kendisinin belirlemesi gerekmektedir.³⁸⁰

³⁷⁷ Bağır, *a.g.e.*, s. 197.

³⁷⁸ Neto, *a.g.e.*, s. 84.

³⁷⁹ Wine, *a.g.e.*, 1988, s. 308.

³⁸⁰ Neto, *a.g.e.*, s. 84.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKA'DA VARLIĞINI SÜRDÜREN YAHUDİ MEZHEPLERİ VE HÜMANİST YAHUDİLİĞİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

4. 1. Amerikan Yahudi Toplumunun Tarihçesi

Yahudiler, Mısır'dan Filistin topraklarına geldiğinde, ilk devletlerini Kral Davut öncülüğünde kurmuşlardır. Burada güçlü bir krallık dönemi yaşamalarına rağmen yaşadıkları istilâlar ve işgaller neticesinde diaspora dönemi yaşayarak dünyanın farklı coğrafyalarına yayılmışlardır. Özellikle Avrupa'ya giden Yahudiler ticaret ve bankacılık-finans işleriyle uğraşarak ve kimliklerini kaybetmeyerek hayatta kalmaya çalışmışlardır. Biz burada Yahudilerin Amerika'ya nasıl göç ettiklerinden ve burada oluşturdukları dinî gruplardan kısaca bahsederek Hümanist Yahudiliğın diğer Yahudi mezhepleri arasındaki konumunu inceledik.

1492'de İspanya'dan, 1497'de ise Portekiz'deki engizisyonundan kaçan tüccar Sefarad Yahudi ailelerinin bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınırken bir kısmı da Hollanda'ya sığınmıştır. O yıllarda Hollanda'nın Brezilya'nın kuzeydoğusunu kolonileştirmeleriyle birlikte, burada yaşayan Yahudiler Brezilya'nın Recife şehrine gelerek ticaretlerini burada devam ettirmişlerdir. Fakat bu bölgenin Portekizliler tarafından işgal edilerek alınmasıyla, Yahudiler bu bölgeyi terk etmişler ve 1654 yılında Hollanda kolonisi olan New York'a gelerek yerleşmişlerdir. Böylece Kuzey Amerika'da ilk çekirdek Yahudi toplumu kurulmuştur. Şehrin valisi olan Stuyverant, Yahudileri bu şehirde istemediğinden önlerine birçok engel çıkarmaya çalışsa da Yahudiler, merkezi Amsterdam'da olan ve içerisinde pek çok Yahudi hissedarın olduğu West İndia Company şirketi sayesinde, 1657 yılında kolonideki istedikleri yerde ticaret yapma, ev satın alma gibi sivil haklar kazanmışlardır. İkinci Yahudi yerleşimi ise 1694'de Batı Hint Adaları'ndan göç eden Sefarad Yahudilerinin Newport'a yerleşmeleriyle gerçekleşmiştir. XVII. yüzyılda gerçekleşen bu iki Yahudi yerleşimiyle Amerikan Yahudi toplumu oluşmaya başlamış ve yeni gelen Yahudi göçleriyle büyümeye devam etmiştir. Amerika'ya göç eden bu Yahudiler kimliklerini, kurdukları dinî kurumlar aracılığıyla devam ettirmelerine rağmen, büyük bir çoğunluğu Amerikan toplumu içerisinde asimile olmuştur. Amerika'ya

ikinci göç dalgası, 1815’lerde Alman Yahudileri tarafından yapılmıştır. Aşkenaz Yahudileri olan bu göçmenler Amerika’nın iç bölgelerine ve batı yakasındaki Kaliforniya’ya yerleşerek ticaretle meşgul olmuşlardır.³⁸¹ Amerika’ya yapılan üçüncü dalga göç ise, Rusya’daki katliamdan kaçan Yahudiler tarafından 1881 yılında başlatılmıştır.³⁸²

Yüzyıllar boyunca Yahudi toplumu, ortak dinî gelenekleriyle bir arada kalabilmiştir. Fakat Avrupa’da başlayan ve göçler vasıtasıyla Amerika’ya kadar uzanan Yahudi aydınlanması, Yahudiler arasında bölünmelere neden olmuştur. Bunun sonucunda ise, çeşitli dinî gruplar ortaya çıkmıştır. Bu dinî gruplar arasında, kendilerini modern yaşam şartlarından soyutlamayı tercih eden ve geleneksel yaşam tarzına bağlılıklarını sürdüren Ultra-Ortodokslar bulunmaktadır. Bunun yanı sıra modern dünyada pozitif bir yer elde etmeye çalışan Neo-Ortodokslar, dinî spektrumun bir ucundan diğer ucuna hareket eden Muhafazakâr, Yeniden Yapılanmacı ve Reformist Yahudiler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra politik ve dinî değişimleri destekleyen, alternatif Yahudi yaşam tarzları arayan radikaller vardır. Ayrıca, kendilerini dinî inançlardan uzak tutmaya çalışan pek çok Yahudi de mevcuttur.³⁸³

4.2. Amerika’da Varlığını Sürdüren Yahudi Mezhepleri

4.2.1. Reformist Yahudilik

Yahudi Aydınlanması olan Haskala hareketiyle Batı’da yaşayan Yahudiler, geleneksel Yahudi yaşam tarzını bırakarak seküler bir hayat felsefesi benimsemeye başlamışlardır.³⁸⁴ Bunun sonucunda, Reformist Yahudilik XIX. yüzyılın başlarında Alman Yahudileri arasında ortaya çıkmıştır. Moses Mendelssohn (1729-1786), Abraham Geiger (1810-1874), Ludwig Philipson (1811-1889) ve Samuel Holdheim (1806-1860) öncülüğündeki Yahudiler arasında etkili olmuştur. Avrupa’da başlayan

³⁸¹ Başaran, *a.g.e.*, 2020, ss. 17–28.

³⁸² <http://arsiv.salom.com.tr/news/print/1637-Amerikan-Yahudiligi-350-yasinda>, (20.02.2022).

³⁸³ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 1.

³⁸⁴ Başaran, *a.g.e.*, 2020, ss. 38–39.

bu hareket, daha sonra Amerika'ya taşınarak Amerikan Yahudileri arasında da etkili olmuştur.³⁸⁵

Amerika'da yaşanan ilk ayrılık hareketleri; 1824'te, Güney Carolina'nın Charleston kentinde yaşanmıştır. Burada bir sinagogun bazı üyelerinin, dua hizmetlerinde değişiklik taleplerinin reddedilmesinden sonra reforme edilmiş İsraililer Cemiyeti'ni kurmalarıyla başlamıştır. Almanya'da olduğu gibi, bu grup haham olmayan bir kişi olan Isaac Harby tarafından yönetilmiştir. Bu olayın yanı sıra, 1846'da Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden haham Isaac Mayer Wise, bugünün Amerikan reform hareketinin temellerini atmıştır.³⁸⁶ Wise, Amerikan Yahudileri arasında farklı dinsel örgütlenmeleri sona erdirerek Amerika Yahudi toplumunu organize ettiği için Reformist Yahudiliğin kurucusu sayılmaktadır.

Wise, 1873 yılında reform yanlısı olan otuz dört Yahudi Cemaatini Cincinnati'de bir araya getirerek resmi olarak, The Union of American Hebrew Congregations'ı (UAHC) kurmuştur. Wise bununla yetinmeyerek, Cincinnati'de 1875 yılında Amerika'daki Yahudi toplumunu birleştirmek ve Rabbileri yetiştirmek için Hebrew Union Collage'ı (HUC) kurmuştur. HUC, Amerika'da ilk kez kadın Rabbi atayan dinî Akademi olma özelliğine sahiptir. 1889 yılında ise tüm Amerikan rabbilerini kapsayan "The Central Conference of American Rabbis (CCAR) kurulmuştur.³⁸⁷

Reformist Yahudilik, günümüze kadar beş ayrı platformda düşüncelerini ifade etmiştir. Bunlardan ilki olan, 1885 yılında Pittsburgh Platformu'nda³⁸⁸ alınan kararlar önemlidir. Buna göre, Reformist Yahudilik, yüksek bir Tanrı fikrine sahip, etik kurallardan oluşan liberal bir dindir. Reformist Yahudiler tüm insanlığı kucaklayan, evrensel misyonu olan bir topluluk olarak ifade edilmiştir. Akılcı bir anlayış benimsenerek, Yahudiliğin etnik ve kültürel unsurları, kutsal topraklara geri

³⁸⁵ Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 115.

³⁸⁶ Tapper, *a.g.e.*, s. 148.

³⁸⁷ Başaran, *a.g.e.*, 2020, ss. 41–42.

³⁸⁸ Pittsburgh Platformu: Kaufmann Kohler'in (1843–1926) uğraşlarıyla 16 Kasım 1885'te on dokuz hahamın katılımıyla gerçekleşen bir konferanstır. Kohler yapılan konferansta Amerika'da yaşayan Yahudiler ve dinleri üzerinde reform yapılması gerektiğini, aksi takdirde pek çok Yahudinin dinini terkedeceğini ifade etmiştir. Bunun için yapılması gerekenleri on madde ile açıklamıştır. bk. Seda Özmen, *Reform Yahudiliğinin İki Temel Dökümanı: Pittsburgh ve Columbus Platformları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2007, s. 373.

dönme gibi, önemini yitirmiştir. Fakat XX. yüzyılda Doğu Avrupa'dan Amerika'ya göç eden gelenekçi Yahudi göçmenlerin varlığı ve Almanya'da Nazi rejiminin iktidara gelmesiyle bazı değişiklikler, 1937'deki Columbus Platformu'na³⁸⁹ yansımıştır. 1976 yılında San Francisco'da yapılan toplantıda ise, Holokost bilinci belirgin hale getirilmiştir. Bu platformda İsrail topraklarına ve İsrail devletine dinî ve etnik bağlılığı onaylayan bir bakış açısı benimsenmiştir. 1999 yılındaki Pittsburgh Konvensiyonu'nda sosyal etik ve sosyal adalet temaları merkeze konularak, Tevrat hükümlerinin Yahudilerin manevî hayatı açısından önemli olduğu belirtilmiş, İsrail ve Diaspora'daki Yahudilerin, karşılıklı etkileşiminin olması gerektiği vurgulanmıştır.³⁹⁰

Reformist Yahudilere göre, Tevrat Tanrı tarafından verilmiş bir kitap değil atalarının yaşadıkları tecrübenin ürünüdür. Reformistler, Tevrat'ın içindeki pek çok kıssayı gerçekçi bulmaz. Örneğin; Yaratılış kıssasına inanmak yerine Evrim teorisine inanmayı tercih ederler. Mesihçiliği ve arz-ı mevud ülküsünü benimsemezler. Kadın erkek eşitliğine inandıkları için kadınların haham olmasına izin verilir.³⁹¹ Şabat kurallarını, Kaşer kurallarını uygulamazlar. Talmud'u inkar ederek Mesihçiliği reddederler. Yahudilerin Yahudi olmayan kişilerle evlenmelerine izin verilir. Günümüzde Reformist Yahudilik için Yahudiliğin lâik şekli de denilebilir. Günümüzde Amerikan Yahudileri arasında en yaygın mezhep olarak ilk sıradadır.³⁹²

4.2.2. Ortodoks Yahudilik

Ortodoks Yahudilik, İsa döneminde Ferisîlerle başlayan, İslâmî dönemde Rabbanî Yahudilik olarak varlığını sürdüren, klâsik Yahudilik anlayışını günümüzde devam ettiren Yahudilik akımıdır.³⁹³ Batı'da meydana gelen Haskala hareketi

³⁸⁹ Columbus Platformu: Bu platform, Yahudiler arasında ortak bir reform geliştirmek, Reform Yahudiliği içerisindeki gruplaşmalara son vermek ve II. Dünya Savaşı sonrası Yahudiler için anavatan konusunun görüşülmesi için 1937'de gerçekleştirilmiştir. Böylece Reform Yahudiliği yeni bir döneme girerek Kutsal Toprak'lara dönme fikri ve Yahudi Devleti kurma düşüncesi tekrar gözden geçirilerek Reform Yahudiliğinin dah önce reddettiği "ulusal kimlik" kabul edilmiştir. bk. Seda Özmen, "Reform Yahudiliğinin Pittsburgh ve Columbus Platformları Bağlamında Değişen Kutsal Topraklara Dönüş İnancı", *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no: 2, 2018, ss. 95–97.

³⁹⁰ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, 4. Baskı, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 66–67.

³⁹¹ Adam, *a.g.e.*, 2016, s. 247.

³⁹² Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s.214.

³⁹³ Adam, *a.g.e.*, 2018, s. 118.

sonucunda, Reformist Yahudiliğe karşı 1795 yılında ortaya çıkmıştır. Tora ve Talmud'un vahiy kaynaklı olduğuna inanmaktadırlar.³⁹⁴

Ortodoksluk, Modern Ortodoksluk ve Ultra-Ortodoksluk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Modern Ortodoksluğun öncüsü, Samson Raphael Hirsch (1808–1888) olduğu bilinmektedir. Hirsch, Reformist Yahudiliğe ve geleneğin modern dünyaya uyarlanmasına karşı çıkmıştır. Hirsch'e göre, Tevrat'ın 613 yasası ve Halaha hâlâ geçerlidir. Bilimsel, teknolojik ve tıp alanındaki tüm ilerlemeler, Yahudi ilkelerine göre yapılması gerekmektedir. Ona göre Yahudilik modernleşemez, ama Yahudiler modern bir şekilde yaşayabilir.³⁹⁵ Ultra-Ortodoksluk ise, geleneğe sıkı sıkıya bağlı olan aşırı dindarlara denilmektedir. Ultra-Ortodoksların ortak noktası, sekülerleşmeye, lâik eğitime, Siyonizme karşı çıkmalarıdır. Dünyaya değer vermedikleri için tüm hayatlarını dine adanarak geçirirler. Ultra-Ortodoks Yahudiler kendilerini “haredi” olarak tanımlarlar.³⁹⁶ Haredi Yahudiliğin kökeni, “Hatam Sofer” olarak da bilinen rabbi Moses Sofer'in (1762–1839) öğretilerine dayanmaktadır. Ultra-Ortodoks Yahudiliğin ruhsal atası olarak bilinen Moses Sofer, Reformist hareketlere ve yeniliklere karşı çıkmıştır. Moses Sofer tarzı Ortodoksluk, günümüzde Hasidi grupları da içine alacak şekilde Ultra-Ortodoksluk adı altında varlığını sürdürmektedir.³⁹⁷

Amerikan Ortodoks Yahudileri, Tanrı fikrini kabul ederler, Tora ve Talmud'un vahiy ürünü olduğuna inanırlar. Halaka'yı yaşantılarında bağlayıcı bir rehber olarak görürler. Ortodoks Yahudiler, seçilmişlik düşüncesine inanırlar. Yeşiva ile sinagog onların hayatında önemli iki kurumu oluşturmaktadır.³⁹⁸ Kaşer kuralına sıkı sıkıya uyan Ortodoks Yahudilerin büyük çoğunluğu siyonisttir. Ortodoks Yahudilik, günümüzde İsrail'de devletin resmî mezhebidir.³⁹⁹

³⁹⁴ Mehmet Aydın, *a.g.e.*, 2017, s. 213.

³⁹⁵ Sema Çiğdem İnce, *Günümüz İsrail Mezhepleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2019, s. 52.

³⁹⁶ Adam, *a.g.e.*, 2018, ss. 118–119.

³⁹⁷ Şefaat Bedir, *Bir Amerikan Yahudi Mezhebi: Yeniden Yapılanmacı Yahudilik*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 86.

³⁹⁸ Başaran, *a.g.e.*, 2020, ss. 70–71.

³⁹⁹ Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 213.

4.2.3. Muhafazakâr Yahudilik

Muhafazakâr Yahudilik, on dokuzuncu yüzyılda Almanya’da Reformist Yahudilik’e tepki olarak doğmuştur. Almanya’da Dresden Rabbisi olan Zacharias Frankel’in (1801–1875) görüşleri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Frankel’e göre Geleneksel Yahudilik, asırlarca aynı kalmamış, evrim geçirerek, gelişim göstererek günümüze kadar değişerek gelmiştir.⁴⁰⁰

Frankel, 1845 yılında Frankfurt’ta düzenlenen Reform Rabbinik Konferansını terk ederek toplantıya tepki göstermiştir. Çünkü toplantıya katılanların çoğunluğu, Yahudi ibadet âyinlerinde İbrânîceye artık gerek olmadığını savunmuşlardır. Reformcu liderlerden Abraham Geiger, İbrânîcenin millî bir unsur olduğunu fakat amaçlarının evrensel unsurları milli unsurların yerine koymak olduğunu söylemiştir. Bu duruma tepki gösteren Frankel, İbrânîcenin yüzyıllardır Yahudilerin inançlarını ifade ettikleri kutsal bir dil olduğunu ve Yahudi mirasının tarihsel bir parçası olduğunu savunmuştur.⁴⁰¹

Amerika’da Muhafazakâr Yahudiliğin Reformist Yahudilikten kopuşunu hızlandıran hâdise ise, “Trafâ Banguet” olarak adlandırılan “Koşer Olmayan Yemek Salonu” olayıdır. Reformist Yahudiliğin öncüsü olan İsaac Mayer Wise tarafından rabbi yetiştirmek için kurulan Hebrew Union Collage okulunun ilk mezuniyetinde, misafirlere Geleneksel Yahudilikte yenilmesi yasak olan istiridyeye, yengeç, karides, kurbağa bacağı gibi ürünler ikram edilmiştir. Ayrıca et ve süt ürünlerinin karışık bir şekilde servis edilmesi, gelen misafirlere gelenekçi olan kesimin tepkisine yol açmıştır. Wise’in bu konu hakkında artık koşer kurallarının geçerli olmadığını söyleyerek açıklama yapması, Muhafazakârların kendilerini Reformistlerden ayırmalarına neden olmuştur.⁴⁰²

Frankel’in düşüncelerini devam ettiren Solomon Schechter⁴⁰³(1847-1915) ise, Reformist ve Ortodoks yapılar arasında orta yolu temsil etme görüşünü

⁴⁰⁰İsmail Başaran, “Muhafazakâr Yahudiliğin Ortaya Çıkışı ve Felsefi Temellerinin Değerlendirilmesi”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, No. 1, 2017, ss. 81–82.

⁴⁰¹Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 102.

⁴⁰²David Golinkin ve Michael Panitz, “Conservative Judaism”, *Encyclopedia Judaica*, c. 5, s. 172.

⁴⁰³Solomon Schatter (1847–1915): Rumen doğumlu, İngiliz ve Amerikan hahamıdır. Muhafazakâr Yahudiliğin kurucularındandır. bk.https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Solomon_Schechter, (25.02.2022).

benimsemiştir. Muhafazakâr Yahudilik, Yahudi ortak bilincinin ürünü olarak algıladığı gelenekle bağları koparmadan yapılacak değişimi onaylamaktadır. Bu değişimden kasıt ise Reformistlerinkine kıyasla daha ılımlıdır. Değişen şartlara göre yeni düzenlemeler yapmadığı ve yeni ilkeler belirlemediği için Muhafazakâr Yahudilik bu konudaki eksikliğini 1988’de geleneksel anlayışı temsilen temel konulardaki görüşlerini *Emeth ve Emunah* isimli risalede yayınlamışlardır. Muhafazakâr Yahudilik, dinî konularda karar verme mekanizması olarak 1927 yılında, *Committe on jewish Law and Standards* adlı organizasyona, rabbi yetiştirmek için ise 1886’da New York’taki *Jewish Theological Seminary* adlı okul ile birlikte Los Angeles, Kaliforniya, Arjantin ve Kudüs’te farklı okullara sahiptir.⁴⁰⁴

Muhafazakâr Yahudilik, Halaha’yı reddetmemekte fakat değişebileceğini kabul etmektedir. Kadınların haham olmasına ve sinagogda erkeklerle yan yana oturmalarına izin verilir. Yahudi anneden doğmayan çocuğu Yahudi kabul etmezler ve Yahudi olmayan kişilerle evliliğe de izin verilmemektedir. Siyonist bir anlayışa sahip olan Muhafazakâr Yahudilik Amerika’da Reformist Yahudilikten sonra ikinci büyük mezhep olarak varlığını sürdürmektedir.⁴⁰⁵

4.2.4. Yeniden Yapılanmacı Yahudilik

Yeniden Yapılanmacı Yahudiliğin öncüsü olan Mordecai Manahem Kaplan, 1881 yılında Litvanya’nın Svencionys kasabasında doğmuştur. Kaplan geleneksel bir yapıya sahip olan ailede büyümüştür. Henüz 8 yaşındayken Amerika’ya göç eden Kaplan, Amerika’da eğitime devam ederek New York City College’den mezun olmuş, ardından Muhafazakar Yahudilerin önemli bir kurumu olan Jewish Theological Seminary’e kabul edilmiştir.⁴⁰⁶

Önceleri Muhafazakâr Yahudilik içerisinde yer alan Mordecai Kaplan, Muhafazakâr Yahudiliğin benimsediği kararları beğenmeyerek kendi fikirleri doğrultusunda Muhafazakâr Yahudiliğin solunda, Reformistliğin ise sağında yer alacak şekilde 1968’de Yeniden Yapılanmacı (Reconstrucion) hareketini kurmuştur. Kaplan’a göre Yahudilik, İsrailoğulları’nın İsrail’de bin yıldan fazla süren yaşamları

⁴⁰⁴ Gürkan, *a.g.e.*, 2012, ss. 68–69.

⁴⁰⁵ Tümer-Küçük, *a.g.e.*, ss. 215–216.

⁴⁰⁶ Yunus Kaymaz, “Yeniden Yorumlanan Medeniyet: Mordecai M. Kaplan ve Yahudilik”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 22, sy. 41, 2020, s. 32.

ile yaklaşık iki bin yıllık diaspora hayatlarında oluşturdukları medeniyetin adıdır. Buna göre, Tevrat da bu medeniyetin bir unsurudur.⁴⁰⁷Kaplan, Tanrı'yı her şeyi saran ve kaplayan, kurtuluşu sağlayan bir güç olarak düşünmektedir.⁴⁰⁸ Kaplan, cinsiyet eşitliğini savunarak kadınların hem sinagogta hem de sosyal hayatta daha kapsamlı roller alması hususunda destek vermiş ve haham olabilmelerini desteklemiştir. Kızı Judith için Kuzey Amerika'da ilk kez Bat Mitzva töreni düzenleyerek eşitlik yanlısı olduğunu göstermiştir.⁴⁰⁹ Yeniden Yapılanmacı hareket; Yahudi olmak için babanın Yahudi olmasının yeterli olduğunu (1968), gey ve lezbiyen hahamları atayan (1984), eşcinsel evlilik törenlerine hahamların görevlendirilmesine (1996) ve evli hahamların görevlendirilmesine izin veren ilk hareket olmuştur.⁴¹⁰ Yeniden Yapılanmacı Yahudilik, "Seçilmiş halk" inancına karşı çıkarak Yahudilerin diğer halklar gibi olduğunu öne sürer, Siyonizmi benimser ve Mesihçiliği kabul etmez.⁴¹¹

1990'lı yıllarda Yeniden Yapılanmacı Yahudilik yeni bir dizi dua kitabı ve yeni Haggadah yayınlamıştır. 1974 yılında kurulan Reconstructionist Rabbinical Association (RRA), 1996 yılında Yeniden Yapılanmacı rabbilerin el kitabını yayınlamıştır. 1994 yılında ise, *Reconstructionism Today* adlı yeni bir dergi yayınlanmaya başlamıştır. 2003 yılında Yeniden Yapılanmacı Gençlik Hareketi olan No'ar Hadash kurulmuştur.⁴¹²

4.3. Hümanist Yahudiliğin Problemleri, Günümüzdeki Durumu ve Geleceği

Hümanist Yahudilik hareketini, diğer Yahudi mezheplerinden ayıran şey, üyelerinin yalnızca tarihsel ve kültürel anlamda kendilerini Yahudi olarak tanımlamaları, Tanrı ile herhangi bir bağlantı kurmamalarıdır.⁴¹³Hümanist Yahudilik, Yahudilik tarihinin insan ürünü olduğuna vurgu yaparak, mânevî hayat için dinî olmayan alternatifler sunar ve dinler arasında çoğulcu bir dünya kurmak ister.

⁴⁰⁷ Adam, *a.g.e.*, 2018, ss. 119–120.

⁴⁰⁸ Başaran, *a.g.e.*, 2020, s. 101.

⁴⁰⁹ Bedir, *a.g.e.*, 2019, s. 13.

⁴¹⁰ <https://www.myjewishlearning.com/article/reconstructionist-judaism-today/>, (26.02.2022).

⁴¹¹ Tümer-Küçük, *a.g.e.*, s. 217.

⁴¹² Richard Hirsch, "Reconstructionism", *Encyclopedia Judaica*, c. 17, Ed. Fred Skolnik, Michael Berenbaum, Mac Millan Reference and Keter Publishing House, Detroit, 2007, ss. 148–149.

⁴¹³ Tapper, *a.g.e.*, s. 157.

Kurmuş olduğu uluslararası federasyonlar yoluyla, amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır.⁴¹⁴

Hümanist Yahudilik, Tanrı'nın doğası ve etkinliğine ilişkin geleneksel anlayışı reddetmesine rağmen, Yahudi topluluğuyla özdeşleşmek isteyenler için bir seçenek sunar. Yeniden Yapılanmacı Yahudilikten farklı olarak, geçmişin uygulamalarına vurgu yapan Hümanist Yahudilik, yeni bir yaklaşımı teşvik eder. Hümanist Yahudilere göre Yahudi mirası, yalnızca hümanist idealleri ilerlettiği ölçüde geçerlidir. Ayrıca bilimsel ve çoğulcu bir çağa uygun düşecek bir Yahudilik yaratma arayışında geleneksel tanım ve ilkeler bir kenara bırakılmıştır.⁴¹⁵

Hümanist Yahudilik 2000 yılından itibaren, Yahudiliğin ana akım kurumsal çevrelerince kabul görmüştür. Amerikan Yahudilerinin en büyük resmî toplantısı olan United Jewish Communities'e, Hümanist Yahudi liderler davet edilmeye başlamıştır. IISHJ mezunlarından biri olan Haham Greg Epstein'in, Harvard Üniversitesi'nde papaz olarak görev yaparken yayınladığı "*Good without God: What a Billion Nonreligious People Do Believe*" adlı eseri New York'ta çok satanlar listesine girerek ilgi görmüştür.⁴¹⁶

Yahudilerin günümüzdeki nüfusu, yaklaşık olarak 15 milyondur. Dünyanın nüfusu 8 milyar civarındadır ki, Yahudilerin dünya üzerindeki nüfus oranı toplamın yaklaşık 0,2'sidir. 1945'de, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki Yahudi nüfusu yaklaşık 11 milyona kadar gerilemiştir. Yahudi nüfusunun 13–14 milyona ulaşması 1992 yılına kadar sürmüştür. Bu süre zarfında 1945 ve 2013 yılları arasında dünya nüfusunun 2–3 milyardan 7 milyarın üzerine çıktığı düşünülürse, Yahudi nüfusu istikrarlı olarak azalmıştır diyebiliriz.⁴¹⁷

2007 itibariyle, Hümanist Yahudilik topluluğu, dünya çapında ondan fazla ülkede takipçilerinin olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁸ Hümanist Yahudiliğin günümüzdeki

⁴¹⁴ Cohn Sherbok, *a.g.e.*, 1996, ss. 163–164.

⁴¹⁵ Cohn Sherbok, *a.g.e.*, 2006, s. 289.

⁴¹⁶ Tapper, *a.g.e.*, 2016, s. 158.

⁴¹⁷ Tapper, *a.g.e.*, s. 233.

⁴¹⁸ Tapper, *a.g.e.*, s. 158.

nüfusu ile ilgili farklı sayılar verilse de, sayılarının 40–50 bin civarında olduğu iddia edilmektedir.⁴¹⁹

Pew Research Center'ın (PRC) 2020 yılında yapmış olduğu en güncel araştırmaya göre, Amerika'da çocuk ve yetişkinlerin de dâhil olduğu Yahudi nüfusu yaklaşık 7,5 milyondur. Amerikan Yahudi yetişkinlerinin toplam nüfusunun ise, yaklaşık 5,8 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu nüfus oranları ayrıntılı olarak incelendiğinde; kendisini Yahudi dinine mensup olarak görenler yaklaşık 4,2 milyon iken, kendisini herhangi bir dine bağlı görmeyenlerin oranı yaklaşık 1.2 milyondur. PRC'nin 2013 yılında Amerikalı Yahudiler üzerinde yapmış oldukları anketle kıyaslırsak; 2013 yılında 5,3 milyon Yahudi yetişkin varken, 2020 yılında artış göstererek 5,8 milyona yükselmiştir. Dinî anlamda kendini Yahudi olarak tanımlayanların oranı 2013'te % 1,8 iken, 2020'de % 1,7 ile sabit kaldığı görülmektedir. Kendisini dinsiz Yahudi olarak sınıflandıranların oranı ise, 2013 yılında % 0,5 iken, 2020'de % 0,6 ya yükselerek artış göstermiştir. Amerikan Yahudilerini mezhepsel olarak değerlendirdiğimizde ise, Amerikan Yahudilerinin yarısından fazlası kendisini; % 37'si Reformist Yahudilikle, %17'si Muhafazakâr Yahudilikle, % 9'u Ortodoks Yahudilik ile ilişkilendirmiştir. % 32'si kendisini belirli bir Yahudi mezhebiyle özdeşleştirmemiştir. Kalan % 4'lük kısım ise, kendisini Yeniden Yapılanmacı veya Hümanist Yahudilik mezhepleriyle özdeşleştirmiştir.⁴²⁰

Yapılan araştırmalara göre, Hümanist Yahudilik kuruluşundan itibaren diğer Amerikan Yahudi hareketleriyle kıyaslandığında, nüfus oranı % 1'i geçmemektedir. Anketlere göre, diğer Yahudi akımları arasında Hümanist Yahudilik; 1950'de % 0, 1971'de % 1, 1990'da % 1, 2000'de % 1, 2013'de ise % 1 oranında seyretmiştir.⁴²¹ Hümanist Yahudiliğin geniş bir bakış açısına rağmen, Yahudi mezhepleri arasında % 1'i geçememesi dikkate değer bir durumdur. Bunun pek çok sebebi olabileceği gibi, biz en önemli sebebinin Hümanist Yahudilerin Tanrı'yı ve Tanrı ile ilgili olarak Kutsal Kitap, peygamberlik, âhiret gibi iman esaslarını kabul etmemelerinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Çünkü Tanrı'yı ortadan kaldırarak, var olan bir dinde değişiklikler yapıp yeni bir din inşa etmek ve bu durumu mantıklı bir şekilde

⁴¹⁹ Bağır, *a.g.e.*, s. 181.

⁴²⁰ <https://www.pewforum.org/2021/05/11/the-size-of-the-u-s-jewish-population/>, (28.02.2022)

⁴²¹ Tapper, *a.g.e.*, s. 161.

açıklayarak insanlara izah etmek oldukça zor bir durumdur. Bir dini, Tanrı olmadan şekillendirmek kolay bir durum değildir. Bu yüzden, Hümanist Yahudilik modern dünyaya kendisini uyarlamasına, kadın ve erkeği ayırmadan insancıl bakış açısıyla her dinden, her ırktan insanı eşit görmesine ve Hümanist Yahudi olmak isteyen herkese kapısını açmasına rağmen, Amerika’da ciddi bir artış göstermeyerek % 1’i geçememiştir.

Jerris, Hümanist Yahudiliğin, günümüzde ve gelecekte Yahudi yaşamı üzerinde önemli bir etkiye sahip olacak şekilde iyi bir konumda olduğunu ifade eder.⁴²²

Günümüzde Yahudilerin büyük bir çoğunluğu ve özellikle Amerikan Yahudileri, modern yaşam koşullarına ayak uydurmuş olsalar bile, Yahudiliğin temel prensiplerine bağlı kalmayı sürdürmektedir.⁴²³ Bu yüzden, Hümanist Yahudiliğin, Geleneksel Yahudilikte yer alan, temel iman esaslarını ortadan kaldırması veya kendi hümanist bakış açılarına göre tekrar yorumlamaları, bu duruma diğer Yahudi mezheplerinin kaygıyla yaklaşmasına ve tepki göstermelerine neden olabilmektedir. Çünkü bu gibi değişiklikler, Yahudi kimliğine olan bağları zayıflatılabilir ve Yahudilerin asimile olmalarına neden olabilir.

Hümanist Yahudiler, Kutsal Kitap’ın vahiy kaynaklı olmadığını, onun Yahudi ırkının yüzyıllardır süren tarihsel ve kültürel bir ürünü olduğunu düşünürler. Yahudi bayramlarını birlik ve beraberliği artırarak topluluk içinde coşku ve neşeye sebep olduğundan kutlanmasını uygun bulurlar. Fakat olayları kendi hümanist bakış açılarına göre yorumlayarak kutlamayı tercih ederler. Hümanist Yahudilerin Tanrı’yı ve Tanrı’yla bağlantılı bayramları kabul etmemesine rağmen bu bayramların kutlanmasında yine Kutsal kitap’ı referans almaları düşündürücüdür. Ayrıca, Kutsal Kitap’ta yer alan hikâyelerin Hümanist Yahudiler tarafından değişikliğe uğratılarak yorumlanması, dindar Yahudiler tarafından hoş karşılanmamaktadır. Çünkü binlerce yıl öncesinden günümüze kadar gelen bu tarihî olaylar, farklı yorumlamalar

⁴²² Miriam Jerris, “Living Authentic Lives”, *Humanistic Judaism*, Ed. Jeremy M. Kridel ve Susan A. Warrow, c. 44, Michigan, 2016, s. 29.

⁴²³ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 176.

neticesinde dejenere olmaktadır. Amerika'daki Yahudi mezhepleri, bu bayramların korunarak yaşatılması gerektiğini düşünmektedirler.⁴²⁴

Hümanist Yahudiler etik anlayışlarını; insanın aklına, tecrübelerine ve ihtiyaçlarına dayandırmaktadır.⁴²⁵ Hümanist Yahudiliğin her şeyin kaynağını insan olarak göstermesi bazı durumlarda sıkıntılar oluşturabilmektedir. İnsan her ne kadar evrendeki en şerefli ve en değerli varlık olsa da her şeyin insan için yapılması, insanın gereğinden fazla yüceltilmesi ahlâkî sorunlara yol açabilmektedir. Günümüzde yaşadığımız savaşlar, kıtlıklar, çevresel sorunlar, soykırımlar ki, en acı örneklerinden birisi de Holokost'ta Yahudiler tarafından bizzat yaşanmıştır, tüm bu olumsuz sahneler insanoğlunun mutlak iyi olmadığını acımasız ve kötü olabileceğini göstermektedir.⁴²⁶ Bu durum insanoğluna şartsız bir güveni zedelemekte ve iplerin tamamen insanların elinde olduğu bir din, insanlara yeterince güvenli gelmemektedir. Sadece insanın ihtiyaçlarına odaklanarak onu mutlu etmeye çalışmak, buna karşılık toplumsal yapıyı, toplumsal ihtiyaçları ve toplumsal huzuru göz ardı etmek, Hümanist Yahudiliğin eleştirilebilecek yönlerindedir. Çünkü Hümanist Yahudilik toplumdan ziyade, daha çok insana ve insanın hazzına odaklanmaktadır.

Hümanist Yahudilik, Yahudi tarihi ve kimliğiyle bağlarını güçlü tutarak sürdürmek niyetindedir. Bunun için, Yahudileri birlik ve beraberlik içerisinde tutabilecek Yahudi bayramlarının ve festivallerinin kutlanmasını ister, fakat teolojik anlamlarından arındırarak bir dizi değişiklik yapar. Oysaki Amerika'da varlığını sürdüren pek çok Yahudi mezhebi bu bayram ve festivallerin olduğu gibi korunmasını istemekte, herhangi bir değişikliğe karşı çıkmaktadır. Hümanist Yahudiler, Yahudilerin sekülerleşerek ve kimliklerini koruyarak yüzyıllarca hayatta kaldığını düşünür. Oysaki Yahudilerin varlığını sürdürmelerinin en büyük nedeni, inançlarına bağlı kalarak ve Yahudilik kimliklerini koruyarak asimile olmaktan olabildiğince az etkilenmelerindedir. Benzer şekilde Hümanist Yahudiler, Yahudi geçiş dönemi ritüellerini, teistik anlamlarından uzaklaştırarak yeniden yorumlamıştır. Pek çok Yahudi, mânevi anlamı da olan bu zamanların, kutsallıktan uzaklaştırılarak

⁴²⁴ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 176.

⁴²⁵ Neto, *a.g.e.*, s. 151.

⁴²⁶ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 174.

yeniden yorumlanmasını kabul etmemektedir. Yine, Wine'ın Yahudi tarihi hakkındaki yorumları, dindar Yahudileri rahatsız etmektedir.⁴²⁷

Hümanist Yahudilik, seküler komitelerin ve onları yönetmek için eğitilmiş profesyonel liderlerin eksikliği nedeniyle düzensizlik yaşamakta, İsrail ve diasporadaki temsilî Yahudi kurumlarında yetersiz mevcudiyetle yüzyüze kalmaktadır. Bu durum da seküler Yahudi okullarının yetersizliğine yol açmaktadır.⁴²⁸

Son olarak, Hümanist Yahudilik, Yahudilik üzerinde yaptığı değişiklikler ve yorumlamalar nedeniyle, diğer Yahudi mezheplerince aşırı kabul edilmektedir. Hümanist Yahudiliğin yukarıda da bahsettiğimiz bazı problemler yüzünden, Amerika'da mevcut Yahudi mezhepleri arasında büyük bir yer edinememiş olduğunu düşünmekteyiz. Gelecekte ise, kendisini herhangi bir Tanrı'ya bağlı hissetmeyen fakat Yahudilik bağlarını da koparmadan, Yahudiliğini sürdürmek isteyen tüm insanlar için tercih edilebilir bir dinî akım olarak varlığını devam ettireceğini öngörmekteyiz.

⁴²⁷ Cohn-Sherbok, *a.g.e.*, 1996, s. 176-177.

⁴²⁸ Yaakov Malkin, *Humanistic and Secular Judaism*, Oxford, 2005, s. 113.

SONUÇ

Hümanist Yahudilik, Yahudilerin yüzlerce yıl içerisinde sekülerleşmesiyle ortaya çıkan dinî akımlardan birisidir. Yahudilerin sekülerleşme süreci, Ortaçağ Sefarad Yahudilerinden Musa b. Meymun ve Abraham b. Ezra'ya kadar uzanmaktadır. Fakat ilk modern seküler Yahudilik yine Sefarad Yahudilerinden olan Benedict Spinoza'nın düşüncelerine dayandırılmaktadır. Spinoza; Tanrı'nın varlığını reddetmemekle birlikte Tanrı'yı tabiatla eşitleyen monizm düşüncesine sahiptir. Spinoza, Tevrat'ın vahiy kaynaklı olmasını reddederek yazarının Musa değil, Ezra olduğunu savunmuştur. Onun bu gibi görüşleri kendisinden sonra gelen Salomon Maimon tarafından devam ettirilmiş ve XVIII. yüzyıl Yahudi filozofu Moses Mendelssohn'un öncüsü olduğu Yahudi aydınlanması olan Haskala Hareketi'nin doğmasına neden olmuştur. Almanya'da başlayan Haskala hareketi, kısa sürede Avrupa'nın tamamına ve ardından Amerika'daki Yahudiler arasında yayılmıştır. Özellikle Amerikan Yahudileri arasında büyük bir gelişme göstermiştir. Yahudilerin yaşamış oldukları sekülerleşme süreci, onların yaşamlarında din algılarından, mitzvota uyup uymamalarına, kılık- kıyafetlerine, yeme içme alışkanlıklarına, geçiş dönemi ritüellerine ve kutladıkları kutsal gün ve bayramlara kadar pek çok konuda değişikliğe yol açmıştır. Bunun sonucunda, görüş ayrılıkları nedeniyle özellikle Amerika'da ortaya çıkan mezhepler vardır ki, bunlardan bir tanesi de kökleri Reformist Yahudiliğe dayanan Hümanist Yahudiliktir.

Sherwin T. Wine, Reformist Yahudiliğin içinde görevli bir haham iken, Reformistlerin görüşlerinin kendisine göre olmadığını düşünerek benzer düşüncelere sahip olan bir grup liberal Yahudi ile birlikte, 1963 yılında Hümanist Yahudiliği kurmuştur. Wine, cemaatini kurduktan sonra toplanacakları bir yer olması adına Detroit'te Birmingham Tapınağı'nı oluşturmuştur. Wine, kurduğu cemaatin daha geniş kitleler arasında yayılması için, 1967'de Hümanist Rabbiler Birliği'ni (Association of Humanistic Rabbis), 1969'da Hümanist Yahudilik Topluluğunu (The Society for Humanistic Judaism), yine aynı yıllarda *Humanistic Judaism* dergisini, Hümanist Yahudilik Derneği'ni, 1985'de Uluslar Arası Seküler Hümanist Yahudilik Enstitüsü'nü (The International Institute for Secular Humanistic Judaism) ve 1986'da ise, Uluslararası Seküler Hümanist Yahudilik Federasyonu'nu (The International

Federation of Secular Humanistic Jews) kurmuştur. Wine, Hümeranist Yahudiliği anlatmak ve bu topluluğa katılmak isteyenlere rehberlik etmesi için pek çok eser kaleme almıştır. Bunlardan bazıları, *Celebration, Judaism Beyond God, Staying Sana in Crazy World* gibi kitaplardır. Bunun yanı sıra, Hümeranist Yahudiler, kendilerine ait bazı resmî internet siteleri olan; <http://www.shj.org/> (Hümeranist Yahudilik Topluluğu resmi web sitesi), <https://www.ifshj.net> (Uluslararası Seküler Hümeranist Yahudiler Federasyonu resmi web sitesi), <https://iishj.org/> (Uluslararası Seküler Hümeranist Yahudilik Enstitüsü resmi web sitesi), <https://www.humanisticrabbis.org/> (Hümeranist Rabbiler Birliği resmi web sitesi) ve <http://www.sherwinwine.com/> ile seslerini tüm dünyaya duyurmaya çalışarak varlıklarını sürdürmektedir.

Hümeranist Yahudiliği diğer Yahudi mezheplerinden ayıran en önemli unsur, Hümeranist Yahudilerin Tanrı konusundaki düşünceleridir. Wine, bir gazeteye verdiği demeçte, gerçek olan herşeyin empirik olarak ispatlanacağını, fakat Tanrı'nın empirik olarak ispatlanamayacağını ve bunun için Tanrı'ya inanmaktan vazgeçerek ateist olduğunu açıklamıştır. Fakat Wine kendisini tam bir ateist olarak görmemektedir. Çünkü ona göre Tanrı'nın varlığı veya yokluğu bilinemezdir, bu yüzden agnostik ve ignostik bir inanca sahip olduğunu ifade eder. Wine'a göre, Tanrı'nın varlığı veya yokluğu doğrulanamamıştır. Wine, Tanrı'nın varlığının bilimsel olarak ispatlanması durumunda fikrini değiştirebileceğini söyleyerek, amacının gerçeğe ulaşmak olduğunu vurgular. Wine'ın ve Hümeranist Yahudilerin Tanrı'ya inanmama sebepleri, Tanrı'nın varlığının bilimsel olarak ispatlanamamasının yanı sıra evrende var olan kötülük problemidir. Wine'a göre, eğer evrende bir Tanrı olsaydı tüm yaşanan kötülükleri engelleyebilirdi. Wine, özellikle Holokost'u buna örnek olarak gösterir. Ona göre, eğer Tanrı olsaydı Mısır'da zulümden kurtardığı Yahudiler gibi, Holokost'ta da Yahudileri zulümden kurtarabilirdi. Wine'nın ve Hümeranist Yahudilerin Tanrı hakkındaki bu fikirleri, Tanrı merkezli olan Geleneksel Yahudilik ile çelişmektedir.

Hümeranist Yahudiler Tanrı'ya inanmadıkları için, Tanrı'yla ilgili olan her şeyi reddetmeyi tercih ederler. Geleneksel Yahudilik için önem arz eden peygamberlik doktrinine inanmazlar. Kendilerinin Peygamber olduğunu söyleyen İbrahim, Musa ve diğerlerini, Tanrı'nın elçisi peygamber olarak değil sıradışı insanlar olarak kabul

ederler. Dolayısıyla, Kutsal Kitap'ın ilâhî kaynaklı olduğuna inanmazlar. Hümanist Yahudiler Kutsal Kitap'ı Yahudilerin geçmişine ve tarihine ışık tutan, insan ürünü tarihî bir kitap olarak görürler. Kutsal Kitap'ı tamamen dışlamak yerine, ondaki bir takım tarihî verileri değerlendirerek ahlâkî ilkeler çıkarmayı tercih ederler. Fakat Tevrat'ın eşcinsellere yönelik ilkeleri gibi bazı prensiplerini, barbarca ve kabul edilemez bulurlar. Bunun yanı sıra, Kutsal Kitap'ta anlatılan yaratılışa değil, evrim teorisine inanırlar. Evrenin yaratılışında, bilimin öne sürdüğü Bing Bang patlamasını daha mâkul bulmaktadırlar. Hümanist Yahudiler, ölüm ve âhirete inanmayarak ölümü bir gerçeklik olarak kabul ederler. İnsanın yaşayacağı tek bir hayatının olduğunu, bu yüzden hayatı iyi değerlendirmek gerektiğini ifade ederler. Âhret inancını, bazı din adamlarının isteklerini yaptırmak için kullandıkları bir araç olarak görürler.

Hümanist Yahudilik, dinî argümanlardan arındırdığı Yahudilik kimliğine farklı anlamlar yüklemiştir. Hümanist Yahudiliğe göre Yahudilik; Yahudilerin tarihiyle, edebiyatıyla, etik değerleriyle ve kültürüyle olan ilişkisinin sonucudur. Bu yüzden Yahudi olmak için Yahudi bir anneden doğma şartını reddederler. 1988 yılında Uluslararası Seküler Hümanist Yahudiler Federasyonu'nun (IFSHJ) ikinci konferansında alınan kararlara göre, Yahudi olmak için Yahudi bir anne veya babadan doğma şartı kaldırılmış, isteyen herkesin Yahudi olabileceği ifade edilmiştir. Hümanist Yahudiliğin bu özgürlükçü yaklaşımı, Tanrı'yı reddeden fakat Yahudilik kimliğini de taşımak isteyenlere bir seçenek sunmaktadır. Hümanist Yahudilik, "seçilmiş halk" fikrine de karşı çıkarak ırkı, rengi, cinsiyeti, milliyeti her ne olursa olsun tüm insanların eşit olduğunu, bir ırkın başka bir ırka üstünlüğünün olmadığını açıklamıştır. Hümanist Yahudiliğin bu tutumu, hümanist değerlerle bağdaşmaktadır. Siyonizm konusunda ise Hümanist Yahudilik, Yahudilerin özgür bir toprağa sahip olmaları açısından hem Siyonizmi hem de İsrail devletini desteklemeyi teşvik eden bir anlayışa sahiptir.

Hümanist Yahudiler her ne kadar Tanrı'ya inanmasalar da etik konusuna önem verirler. Onlara göre etik, insanların özgürlük, sevgi, mutluluk ve güven gibi ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Hümanist etik, bazen Geleneksel dinlerle çatışabilmektedir. Örneğin kürtaj, ötenazi ve eşcinsel evlilikler gibi geleneksel

dinlerin izin vermediği konularda, hümanist etik anlayışı kişileri özgür iradelerine bırakmaktadır. Hümanist Yahudilik, kültürlerarası, dinler arası, karma veya aynı cinsiyetteki evliliklere hoşgörülü bir yaklaşım sergiler. Kürtajı, kadınların sahip olduğu mutlak bir hak olarak görür. Bu konuda söz sahibi olması gereken babanın hakları gözardı edilmektedir. Hümanist Yahudiliğin anne karnındaki savunmasız ve masum olan ceninin hayat hakkı ile ilgilenmemesi hümanist felsefeleri ile çelişki oluşturmaktadır. Çünkü ister anne karnında olsun, isterse doğmuş olsun tüm insanların yaşama hakkı vardır. Annenin veya babanın henüz doğmamış bir bebek üzerinde mülkiyet hakkının olmasının, hümanist değerlerle bağdaşmadığını düşünmekteyiz. Hümanist Yahudiler ötanazi, otopsi ve organ bağışısı konusunda ise, gerekli şartlara uyulduğu takdirde serbest bırakılması gerektiğini savunurlar.

Hümanist Yahudilik, Geleneksel Yahudilikte olan bayramları ve geçiş dönemi ritüellerini, dinî argümanları çıkararak Hümanist felsefelerine göre tekrar yorumlayarak kutlar. Çünkü bu bayramların ve geçiş dönemi ritüellerinin Tanrı tarafından değil, geçmişteki ataları tarafından oluşturulduğunu, dinî argüman ve figürlerin sonradan eklendiğine inanırlar. Wine, böylesi zamanların önemli olduğunu, Yahudiler arasında birlik ve beraberliği artırarak, kaynaşmayı sağladığını ve Yahudilerin tarihleriyle ve kimlikleriyle olan bağlarını kuvvetlendirdiğini ifade etmektedir. Hümanist Yahudiler Geleneksel Yahudi bayramlarından; Roş ha Şana, Yom Kippur, Sukkot, Hanuka, Fısıh (Pesah), Purim, Şavuot, Tu Bişvat, Yom Hashoah (Holokost Günü), Yom Ha'atzmaut (Bağımsızlık Günü) ve haftalık olarak kutlanan Şabat'ı, kendilerine göre yorumlayarak kutlamaktadır. Geleneksel Yahudilikte kutlanılan Simchat Tevrat, Yom Harushalayim, Tisha B'Av ve Fastin bayramlarını kutlamamaktadırlar. Hümanist Yahudiler, geçmişte Yahudi atalarının bayramları oluşturduğu gibi kendilerinin de yeni bayramlar oluşturmaya hakları olduğunu düşünerek, Yeni Yıl Günü (New Year's Day), Halk Günü (People's Day Service), Hümanizm Günü (Humanism Day), Dünya Günü (World Day Service) ve Şükran Günü olmak üzere beş tane bayramı da kutlamalarına dahil etmiştir. Wine'in iddia ettiği gibi eğer bayramlar Yahudi ataları tarafından eklendiyse, yaklaşık 2200 yıldır herhangi bir bayramın eklenmemesi düşündürücüdür.

Hümanist Yahudilik insanoğlunun daima umutlu olmasını tavsiye eder. Bu, hayata karşı pozitif bir bakış açısıdır. Fakat içerisinde yaşadığımız dünyada ve çağda umudumuzu kaybettirecek pek çok tecrübe yaşayabiliriz. Örneğin hastalıklar, salgınlar, doğal afetler, savaşlar, kıtlık gibi insanı olumsuz duygulara sevkedecek dünyada pek çok olay vardır. Bu gibi durumlarda Tanrı'ya inanan insanların içerisinde yaşadığı olumsuzluğun geçici olduğunu bilmesi veya haksızlığa uğradığında bunun en kötü ihtimalle âhirette karşılığını alabilmesi, âhiret hayatıyla sonsuz bir hayatın kendisini bekliyor olması, umudun var olmasını ve devam etmesini sağlamaktadır. Oysaki inançsız bir birey, her ne kadar yaşama umutla ve pozitif yaklaşıp da dünyadaki adaletsizlikler, eşitsizlikler, salgınlar, hastalıklar ve savaşlar psikolojik anlamda onu olumsuz etkileyebilecektir. Hümanist Yahudilik bu konuda herhangi bir çözüm üretmemekte, yaşadığımız ânin ve ömrün biricik olduğuna odaklanarak iyi değerlendirilmesi gerektiğini tavsiye etmektedir.

Amerika'da ortaya çıkan Hümanist Yahudilik, diğer Yahudi mezhepleri arasında beşinci mezhep olarak kabul görmektedir. Kuruluşundan günümüze kadar, Amerikan Yahudi nüfusu içerisindeki toplam nüfusu yaklaşık olarak % 1'i geçmemektedir. Amerika'da ve dünyanın farklı coğrafyalarında, yaklaşık elli bin Hümanist Yahudinin olduğu tahmin edilmektedir.

Hümanist Yahudiliğin, Geleneksel Yahudilikte yer alan Tanrı, Peygamberlik, vahiy, Kutsal Kitap ve âhiret gibi pek çok iman esasına inanmayı reddederek radikal değişiklikler yapmaları, Yahudi bayram ve geçiş dönemi ritüellerini dinî unsurlardan arındırarak tekrar yorumlamaları nedeniyle diğer Yahudi mezheplerinin tepkisine neden olmaktadır. Çünkü yapılan bu değişikliklerin, Yahudileri kimliklerinden uzaklaştırarak asimile olmalarına neden olabileceği düşünülmektedir. Bu yüzden, Hümanist Yahudiliğin yaptıkları eylem ve söylemlerle, Amerikan Yahudi mezhepleri arasında en aşırı ve radikal Yahudi akımlarından birisi olduğunu söyleyebiliriz. Hümanist Yahudiliğin, Yahudi kimliğini yaşatmak isteyen ateist Yahudiler için günümüzde olduğu gibi gelecekte de alternatif bir seçenek olarak varlığını devam ettireceğini, fakat Tanrısız bir din kurmaya çalıştıkları için Yahudi ana akımlarının tepkisinden dolayı demografik olarak büyük bir artış gösteremeyeceğini öngörmekteyiz.

Son olarak, genel hatlarıyla incelediğimiz Hümanist Yahudiliğin, agnostik inançlarının temelinde yatan felsefik düşünceler ve nedenler daha detaylı incelenebilir. Ayrıca Amerika'da varlığını sürdüren diğer Yahudi mezhepleriyle olan ilişkisi ve geleceği bakımından kapsamlı bir çalışmanın yapılması literatürdeki bir boşluğu dolduracağından, Dinler Tarihi alanındaki araştırmacılara önerilebilir.

KAYNAKÇA

- ADAM, Baki, “Yahudilik”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2016, ss. 205–275.
- ADAM, Baki, “Yahudilik”, *Dinler Tarihi*, Ed. Baki Adam, 5. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, ss. 62–128.
- ALALU, Suzan vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler, Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar Dinsel Gereçler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1996.
- ATAŞALAN, Zeynel Abidin, *Tevrat, İncil ve Kuran-ı Kerim’e Göre Aile Kavramı*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2008.
- AYDIN, İbrahim Ethem, *Mordecai Menahem Kaplan ve Yahudilikte Yeniden Yapılanma Hareketi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 2019.
- AYDIN, Mahmut, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi*, 2. Baskı, Ensar Neşriyat, Samsun, 2011.
- AYDIN, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, 8. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2017.
- AYDIN, Mehmet, “Agnostisizm”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018.
- AYDIN, Mehmet, “Halaha”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, 2. Baskı, Literatürk Yayınları, Konya, 2018.
- BAĞIR, Muhammed Ali, “Tanrısız Yahudiliğe Doğru: Humanistik Yahudilik ve Temel Değerleri”, *Kalemname*, c. 4, sy. 8, 2019, ss. 177–209.
- BAŞARAN, İsmail, “Muhafazakâr Yahudiliğin Ortaya Çıkışı ve Felsefi Temellerinin Değerlendirilmesi”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no. 1, 2017, ss. 79–90.
- BAŞARAN, İsmail, *Amerikan Yahudiliği*, Çizgi Yayınevi, Konya, 2020.
- BAUMGARTEN, Elisheva, “Birth”, *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, Macmillan Reference, c. 3, USA, 2007.
- BEDİR, Şefa, *Bir Amerikan Yahudi Mezhebi: Yeniden Yapılanmacı Yahudilik*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- BIYIK, Mustafa, “Hümanist Yahudiler”, *Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, Birinci Baskı, MiletNihal Yay., İstanbul, 2019, ss. 356–357.
- BİTON SERDAROĞLU, Erika, “Ötanazi- Ölme Hakkı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, c. 22, sy. 3, İstanbul, 2016, ss. 463–491.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, 2. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

- CHALOM, Adam, "Judaism for Humanistic Jews", *Humanistic Judaism*, c. 42, sy. 3-4, Michigan, 2014, ss.11-14.
- COHN-SHERBOK, Dan, *Modern Judaism*, MacMillan Press Ltd., London, 1996.
- COHN-SHERBOK, Dan, *Fifty Key Jewish Thinkers*, Routledge, London, 1997.
- COHN-SHERBOK, Dan, "Humanistic Judaism", *Encyclopedia of New Religious Movement*, Ed. B. Peter Clarge, Routledge, 2006, ss. 288-289.
- COHN-SHERBOK, Dan, Harry T. Cook, ve Marilyn Rowens (Ed.), *A Life of Courage: Sherwin Wine and Humanistic Judaism*, Milan Press, Farmington Hills, 2003.
- COOK, Harry T., "Courage İs As Courage Does", *A Life of Courage: Sherwin Wine and Humanistic Judaism*, Ed. Dan Cohn-Sherbok, Harry T. Cook, Marilyn Rowens, Milan Press, Farmington Hills, 2003, ss. 3-48.
- CRAİĞ, William Lane, "Büyük Patlama ve Ötesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Fehrullah Terkan, 50/1, 2010, ss. 165-178.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "İbn-i Meymûn", *DİA*, c. 20, İstanbul, 1999, ss. 194-197.
- ÇİNPOLAT, Salih, "Yahudilikte Yenidoğan Törenleri", *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, c. 2, sy. 4, 2017, ss. 83-102.
- DOĞAN, Hatice, *İbn Meymun'un Hayatı, Eserleri ve Daru'l Delâletü'l-Hâirîn Adlı Eseri Üzerinde Bir İnceleme*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2009.
- DOĞAN, Hatice, *Maymonides'in Hayatı ve Eserleri*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2010.
- EİSENBERG, Josy, "Bugün Yahudilikte Açıkça Ortaya Çıkan Büyük Meseleler Nelerdir?", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. M. Sami Baybal, c. 21, sy. 21, Konya, 2006, ss. 263-266.
- ELİADE, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Alfa Yayınları, 2. Baskı, c. 2, İstanbul, 2019.
- ERTİT, Volkan, "Peter Berger ve Sekülerleşme", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 16, Özel sy. 1, 2020, ss.194-214.
- ERYİĞİT BADER, Aynur, "Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Kürtaj", *ANTAKİYAT*, c. 2, sy.1, 2019, ss. 116-141.
- FALCON, Ted ve Davit Blatner, *Judaism for Dummies*, New Jersey, 2013.
- FRİEDMAN, Daniel, "Humanistic Parenting", *Humanistic Judaism*, Ed. Myrna Bonnie Cousens, c. XXXX, sy. 4, c. XXXXI, sy. 1-2, 2012/ 2013, ss. 6-8.
- GOLDFİNGER, Eva, *Basic ideas of Humanistic Judaism*, International Institute for Humanistic Judaism Publications, Canada, 1996.
- GOLDSTEİN, Bernard R., "Astronomy and Astrology in the Worksof Abraham İbn Ezra", *Arabic Sciences and Philosophy*, Cambridge University Press, c. 6, 1996, ss. 9-21.

- GOLİN, Paul, “The Next Years of Humanistic Judaism A Mission-Driven Move”, *Humanistic Judaism*, 2019, ss. 5-7.
- GOLİN, Paul, “Maccabes, Military History, and Me”, *Humanistic Judaism*, 2020, ss. 3.
- GOLINKİN, David- Michael Panitz, “Conservative Judaism”, *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, Michael Berenbaum, c. 5, Mac Millan Reference and Keter Publishing House, Detroit, 2007, ss. 171-177.
- GÜÇ, Ahmet, “Yahudilikte Defn ve Sonrasına Ait Gelenekler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 1, Bursa, 2001, ss. 63-78.
- GÜNDÜZ, Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi Yay., İstanbul, 2017.
- GÜRE, Mustafa, *Dinlerde Geçiş Dönemleriyle İlgili İnanç ve Uygulamalar*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.
- GÜRKAN, Salime Leyla, “Yahudi ve İslam Kutsal Metinlerinde İnsan’ın Yaratılışı ve Cennetten Düşüş”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 9, 2003, ss. 1-48.
- GÜRKAN, Salime Leyla, *Yahudilik*, 4. Baskı, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012.
- GÜRKAN, Salime Leyla, “Bir Yahudi Karşı-Geleneği Olarak Yahudi Sekülerliği: Kökenleri ve Dinamikleri”, *In Journal of Humanity and Society*, 2012, ss. 205–215.
- GÜRKAN, Salime Leyla, “Yahudi Kimliğinin Kurucu Unsuru Olarak Hafıza ve Holokost”, *Sabah Ülkesi*, sy. 60, 2019, ss. 98–101.
- GREENSPOON, Leonard J., “Secular Judaism, Construction, Contraction, or Contradiction”, *Journal of Religion and Society Supplement Series, Religion and Secularism*, Ed. Patrick Murray ve Ronald A. Simkins, Creighton University, Omaha, 2018, ss. 167–174.
- HANDLARSKİ, Denise, “İnter marriage”, *Humanistic Judaism*, 2020, ss. 4–7.
- HİRSCH, Richard, “Reconstructionism”, *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, Michael Berenbaum, c. 17, Mac Millan Reference and Keter Publishing House, Detroit, 2007, s. 146–149.
- İNCE, Sema Çiğdem, *Günümüz İsrail Mezhepleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2019.
- JERRİS, Miriam, “Living Authentic Lives”, *Humanistic Judaism*, Ed. Jeremy M. Kridel ve Susan A. Warrow, c. 44, 2016, ss. 29–31.
- JERRİS, Miriam, “A Retrospective: 50 Years of the Society for Humanistic Judaism”, *Humanistic Judaism*, 2019, ss. 8–11.
- JERRİS, Miriam, “Open Hearts Open Gates”, *Secular Judaism*, 2020, ss. 8–11.
- KARAMAN, M. Lütfullah, “Siyonizm”, *DİA*, c. 37, İstanbul, 2009, ss. 329–335.
- KAYMAZ, Yunus, “Yeniden Yorumlanan Medeniyet: Mordecai M. Kaplan ve Yahudilik”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 22, sy. 41, 2020, ss. 29–56.

- KENNY, Anthony “Agnostisizm ve Ateizm”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Yaşar Türkben, 1/1, 2012, ss. 161–168.
- KIRANATLIOĞLU, Mustafa, *Sâmî Dinlerde Cinsellik*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri, 2016.
- KIRANATLIOĞLU, Mustafa, “Yahudilik’te Sünnet”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. 32, sy. 44, 2018, ss. 99–119.
- Kitab-ı Mukaddes, Yeniyaşam Yayınları, Kore, 2016.
- KOGEL, Renee ve Zev Katz, *Judaism in a Secular Age: an Anthology of Secular Humanistic Thought*, Milan Press, Farmington Hills, 1995.
- KURT, Ali Osman, “Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala”, *Milel ve Nihal*, c. 7, sy. 1, 2010, ss. 33–59.
- MALKİN, Yaakov, *What do Secular Jews Believe?*, Free Judaism Press, Kudüs, 1998.
- MALKİN, Yaakov, *Secular Judaism: Faith, Values and Spirituality*, Vallentine Mitchel, Great Britain, 2004.
- MALKİN, Yaakov, *Humanistic and Secular Judaism*, Oxford, 2005.
- MALKİN, Yaakov, *Who is a Jew*, İsrail, 2006.
- MALKİN, Yaakov, *Judaism Without God? Judaism as Culture and Bible as Literature*, The Library of Secular Judaism and Milan Press, İsrail, 2007.
- MURASKİN, Bennett, “It Ain’t Necessarily So”, *Humanistic Judaism*, Ed. Jeremy M. Kridel ve Susan A. Warrow, c. 44, Michigan, 2016, ss. 34–36.
- NETO, Fortunato Moreira dos Santos, *An Exploration of Humanistic Judaism and its Quest to Retain Jewish Culture and Tradition*, North-West Üniversitesi, Doktora Tezi, Potchefstroom, 2019.
- ÖZALP, Mürsel, “Yahudilikte Tartışmalı Bir Ritüel: Kapparot”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 23, sy. 44, 2021, ss. 329–353.
- ÖZMEN, Seda, *Reform Yahudiliğinin İki Temel Dökümanı: Pittsburgh ve Columbus Platformları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2007.
- ÖZMEN, Seda, *Yahudi Aydınlanmasının Yahudi Modernizasyonuna Etkisi: Moses Mendelssohn Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2014.
- ÖZMEN, Seda, “Reform Yahudiliğinin Pittsburgh ve Columbus Platformları Bağlamında Değişen Kutsal Topraklara Dönüş İnancı”, *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, no: 2, 2018, ss. 82–101.
- POSNER, Raphael, “Marriage”, *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, Macmillan Reference, c. 13, USA, 2007, ss. 565–568.
- PRİVAL, Michael J., “The Humanism in Secular Humanistic Judaism”, *Humanistic Judaism*, c. 42, sy. 3–4, Michigan, 2014, ss. 23–24.

- RABINOWICZ, Harry, "Death", *Encyclopadia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, c. 5, Keter Publishing House, USA, 2007, ss. 510–513.
- ROTHKOFF, Aaron, "Mourning", *Encyclopedia Judaica*, Ed. Fred Skolnik, Macmillan Reference, c. 14, U.S.A., 2007, s. 587-589.
- ROWENS, Marilyn, "Reflections on a Life of Courage", *A Life of Courage: Sherwin Wine and Humanistic Judaism*, Ed. Dan Cohn-Sherbok, Harry T. Cook, Marilyn Rowens, Milan Press, Farmington Hills, 2003, ss. 49–75
- SALIHOĞLU, Mahmut, Şefaath Bedir, "Mordecai Kaplan'ın Yahudi Dini Hayatında Yaptığı Yenilikler", *Oksident Yahudilik, Hıristiyanlık ve Batı Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 2, 2019, ss. 171–192.
- SCULT, Mel, *Judaism Faces The Twentieth Century: A Biography of Mordecai M. Kaplan*, Wayne University Press, Detroit 1994.
- SHAPİRA, Dan D. Y., "Yiddish-German, Slavic, Or Oriental?", *Karadeniz Araştırmaları*, c. 3, sy. 24, 2010, ss. 127–140.
- SÜMER, Necati, "Yahudilik'te, Hıristiyanlık'ta ve İslam'da Ötenazi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, sy. 14, 2016, ss. 115–132.
- SPİNOZA, Benedictus, *Tractatus Theologico Politicus*, çev. Cemal Bâli Akal, Reyda Ergün, Dost Yayınevi, Ankara, 2016.
- TAPPER, Aaron J. Hahn, *Judaisms a Twenty-First-Century Introduction to Jews and Jewish Identities*, University of California Press, California, 2016.
- TAŞPINAR, İsmail, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- TÜMER, Günay ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, 2. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara, 1993.
- TÜRKMEN, Hasan, "Ötenazi Sorunsalına Teolojik Açından Bir Bakış", *KADER Kelam Araştırmaları*, c. 13, sy. 1, 2015, ss. 495–519.
- USLU, Ferit, "Agnostisizm", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, sy. 21, 2012, ss. 5–28.
- ÜNAL, Asiye, "Yahudilikte Evlilik Anlayışı ve Evlenme Törenleri", *Dinler Tarihi Araştırmaları VIII – Bütün Yönleriyle Yahudilik*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Uluslararası Sempozyum, Ankara, 2012, ss. 676–677.
- WİNE, Sherwin T., *Judaism Beyond God*, KTAV Publishing House, USA, 1995.
- WİNE, Şherwin T., *Celebration: A Ceremonial and Philosophic Guide for Humanists and Humanistic Jews*, Library of Congress Cataloging in Publication Data, New York, 1988.
- WİNE, Sherwin T., "Wisdom from Wine Demystifying Family Values", *Humanistic Judaism*, c. XXXX, sy. 4, c. XXXXI, sy. 1–2, 2012/2013, ss. 23–27.
- ZOLA, Gary Phillip ve Marc Dollinger (Ed.), *American Jewish History: A Primary Source Reader*, Brandeis University Press, Massachusetts, 2014.

WEB SİTE KAYNAKLARI

- <https://www.bbc.co.uk/religion/religions/judaism/subdivisions/humanistic.shtml>, (07.02.2021).
- <https://americanhumanist.org/paths/judaism>, (13.02.2021).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0gnostisizm>, (09.05.2021).
- <https://encyclopedia.usmmm.org/content/tr/article/holocaust-abridged-article>, (09.05.2022).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ateizm>, (10.05.2021).
- <https://www.theus.org.uk/content/rabbi-daniel-friedman>, (25.05.2021).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%BCrtaj>, (03.09.2021).
- https://en.wikipedia.org/wiki/Abraham_ibn_Ezra, (04.12.2021).
- <https://sherwinwine.com/sherwin-wine/career-highlights/>, (13.01.2022).
- <https://sherwinwine.com/sherwin-wine/bibliography/>, (17.01.2022).
- <https://www.britannica.com/topic/Halakhah>, (18.01.2022).
- <https://plato.stanford.edu/entries/maimon/#Bib>, (05.01.2022).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Moses_Mendelssohn, (18.01.2022).
- <https://blogs.timesofisrael.com/remembering-yaakov-malkin-a-non-believer-who-believed/>, (18.01.2022).
- https://en.wikipedia.org/wiki/Yaakov_Malkin, (18.01.2022).
- <https://citycongregation.org/faq/#What%20do%20Humanistic%20Jews%20believe%20about%20God>, (19.01.2022).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Yahudilikte_cinsellik, (25.01.2022).
- <https://www.humanisticrabbis.org/sexualities-gender-identities>, (25.01.2022).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Mitsvah>, (28.01.2022).
- <https://shj.org/living-humanistic-judaism/life-cycle-events/weddings/>, (28.01.2022).
- <https://www.jewishvirtuallibrary.org/mitzvot>, (29.01.2022).
- <https://shj.org/meaning-learning/what-is-humanistic-judaism/humanistic-judaism-faq/>, (31.01.2022).
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Talit>, (01.02.2022).
- <https://www.jewishvirtuallibrary.org/tallis-tzitzis>, (01.02.2022).
- https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1918251/jewish/What-Are-Tefillin.htm, (01.02.2022).
- <http://www.jewishweddingdirectory.co.uk/article/what-is-the-ketubah/>, (05.02.2022).
- <https://shj.org/living-humanistic-judaism/life-cycle-events/death/>, (10.02.2022).
- <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/>, (11.02.2022).
- <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/shabbat/>, (14.02.2022).
- <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/rosh-hashanah/>, (15.02.2022).
- <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/yom-kippur/>, (15.02.2022).
- <https://shj.org/livinghumanisticjudaism/celebrateholidays/hanukkah/>, (16.02.2022).
- <https://shj.org/livinghumanisticjudaism/celebrateholidays/passover/>, (16.02.2022).
- <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrateholidays/purim/>, (17.02.2022).
- <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/shavuot/>, (17.02.2022).
- <https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/tu-bishevav/>, (17.02.2022).

<https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/yom-hashoah/>,
(17.02.2022).
<https://shj.org/living-humanistic-judaism/celebrate-holidays/yom-haatzmaut/>,(18.02.2022).
<http://arsiv.salom.com.tr/news/print/1637-Amerikan-Yahudiligi-350-yasinda>,
(20.02.2022).
https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Solomon_Schechter, (25.02.2022).
<https://www.myjewishlearning.com/article/reconstructionist-judaism-today/>,
(26.02.2022).
https://en.wikipedia.org/wiki/Miriam_Jerris,(12.03.2022).
<https://tr.wikipedia.org/wiki/Hamitik>, (20.04.2022)
https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCy%C3%BCk_Patlama, (25.06.2022).